

Ετήσιο Συμπόσιο Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 13, Αρ. 13 (1993)

Δέκατο Τρίτο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

**ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΕΙΣΗΓΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΩΝ**

Ἀθήνα, 23, 24 καὶ 25 Ἀπριλίου 1993

Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν

ΑΘΗΝΑ 1993

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

**ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΕΙΣΗΓΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΩΝ**

Ἀθήνα, 23, 24 καὶ 25 Ἀπριλίου 1993

Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν

ΑΘΗΝΑ 1993

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Σ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ - Σ. ΠΑΠΑΔΑΜΗΣ & ΣΙΑ Ε.Ε.
ΙΩΑΝ. ΘΕΟΛΟΓΟΥ 80 ΖΩΓΡΑΦΟΥ, ΤΗΛ. 77.10.548 - 77.02.033, FAX: 77.10.581

Τό έφεταινός 13ο Συμπόσιο Βυζαντινής καί Μεταβυζαντινής 'Αρχαιολογίας καί Τέχνης είναι άφιερωμένο στην μνήμη δύο διακεκριμένων έταίρων καί μελών του Διοικητικού Συμβουλίου τής ΧΑΕ, τής Ητούλας Ηουρτίκη καί του Παύλου Λαζαρίδη. Τό ειδικό επιστημονικό θέμα του Συμποσίου είναι "Χριστιανική Βιωτία καί Θεολόγια".

Τό Διοικητικό Συμβούλιο έχει την πρόθεση νά προωθήσει την επιστημονική άφιλοποίηση του άνευρισκομένου νέου ύλικού καί νά τρώσει την άλληλονημέρωση των έλλήνων βυζαντινολόγων δίνοντας έμφαση στο ειδικό θέμα. Έτσι έφέτος ήλθε σέ συνεννόηση μέ την άρμοδία πρώτη Έφορεία Βυζαντινών καί Μεταβυζαντινών 'Αρχαιοτήτων καί άφ' ένόος ανέθεσε σέ συνεργάτες της νά παρουσιάσουν άνακοινώσεις για την παλαιοχριστιανική καί την μεσοβυζαντινή Βιωτία καί Θεολόγια καί άφ' έτέρου διεθέσε περισσότερο χρόνο στο πρόγραμμα (άλλοιληρη την ήμέρα του Σαββάτου 24ης 'Απριλίου) για αύτην, προσφέροντας την δυνατότητα για διεξοδικές συζητήσεις. Ειδικώς στην παρουσίαση των άνασκαφών των Θηβών άπό την κα Χ. Κοιλάνου δόθηκε τριπλάσιος χρόνος άπό εκείνον των λοιπών άνακοινώσεων. Η Έφορεία άνταποκρίθηκε στί ένδιαφέρον τής ΧΑΕ όργανώνοντας καί μία έκθεση στο Παλιό Πανεπιστήμιο, στην όποία θά παρουσιασθούν για πρώτη φορά σπουδαία εύρήματα άπό την περιοχή.

Όπως κάθε χρόνο, οι δύο συνεδριάσεις τής Παρασκευής 23ης καί τής Κυριακής 25ης 'Απριλίου καλύπτονται μέ δεκαεντάλειπτες πάσης φύσεως άνακοινώσεις, οι όποτες έντάσσονται στο πρόγραμμα κατά ένότητα θεμάτων. Έφέτος οι άνακοινώσεις αυτές είναι πολυάριθμες (έφθασαν τίς τριάντα δύο) καί ύπάρχει πρόβλημα χρόνου, τό όποιο δέν μπορεί νά άντιμετωπισθεί παρά μόνον μέ την άπύλυτη συνέπεια στην τήρηση του προγράμματος άπό τους όμιλητές.

Κατά την πρωινή συνεδρίαση τής Παρασκευής έπτά άνακοινώσεις είναι άφιερωμένες στην μνημειακή ζωγραφική καί μία στην γλυπτική. Τό άπόγευμα τής ίδιας ήμέρας καταλαμβάνουν ένδεκα άνακοινώσεις άρχιτεκτονικών θεμάτων. Τό άπόγευμα τής Κυριακής ύπάρχουν έπτά άνακοινώσεις μέ άντικείμενο φορητές εικόνες καί (μετά τό δεύτερο διάλειμμα) έντε άνακοινώσεις μέ διάφορα θέματα.

Η Χριστιανική 'Αρχαιολογική Έταιρεία εύχαριστεί τό 'Υπουργείο Πολιτισμού, τό όποιο ένίσχυσε κατά τό 1993, όπως καί κατά τά προηγούμενα έτη, τό έαρινό Συμπόσιο Βυζαντινής καί Μεταβυζαντινής 'Αρχαιολογίας καί Τέχνης. Εύχαριστεί έπίσης θερμά τό Έθνικό Ίνστιτούτο Έρευνών για την φιλοξενία του έφεταινός Συμποσίου στίς άθουσές του.

ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

Αθήνα, 23, 24 καὶ 25 Ἀπριλίου 1993

Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, Λεωφ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48

Π Ρ Ο Γ Ρ Α Μ Μ Α

Παρασκευή, 23 Ἀπριλίου 1993

Πρωτὴ συνεδρίαση. Προεδρεύουν: Νίκος Ζίτσας καὶ Μυρτάλη Ποταμιάνου.

- 10.00 Ἐναρξη τοῦ Συμποσίου. Ἀνακοινώσεις.
- 10.15 Παρῆ Καλαμαράς. Ἐνθύμα. Ἡ ταυτότητα τῆς Βυζαντινῆς κοινωνίας.
- 10.30 Νίκος Δρανδάκης. Ἀπὸ τίς τοιχογραφίες τοῦ Παλιμονάστρου στὸν Βρονταϊὰ Λαϊκεδαίμονος.
- 10.45 Χαρά Κωνσταντινίδου. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα στὰ Βελανίδια Ἐπιδαύρου Λιμερῶς.
- 11.00 Ὀλυμπία Χασοῦρα. Οἱ βυζαντινὲς τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸν Λογκανίκο τῆς Λακωνίας.
- 11.15 Διαλείμματα
- 11.30 Τούλα Καλαντζοπούλου. Ἐνα γενικὸ εἰρητήριο Βυζαντινῶν τοιχογραφῶν τῆς Ἑλλάδας.
- 11.45 Χαρία Σιγάλα. Ἡ Παναγία Ἐννιαμερίτισσα ἢ Ὁδηγήτρια στὴν Χάλη Λακεδαιονίου.
- 12.00 Ἴωακείμ Παπάγγελος. Οἱ παραστάσεις τῶν φιλοσόφων στὴν Ἁγ. Παρασκευή Σιατίστης καὶ στὸ Βατοπέδι.
- 12.15 Χαράλαμπος Ππακιρτζής. Στρατιωτικοὶ Ἅγιοι ἢ πορτραίτα μελῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ;
- 12.30 Συζήτηση
- 13.00 Λήξη τῆς πρωτῆς συνεδριάσεως.

Ἀπογευματινὴ συνεδρίαση. Προεδρεύουν: Χαράλαμπος Μπούρας καὶ Χαράλαμπος Μπα-
κιρέζης.

- 5.00 Θά λ ε ι α Μ α ν τ ο π ο ὐ λ ο υ - Π α ν α γ ι ω τ ο π ο ὐ λ ο υ. Νεώ-
τερα στοιχεία γιὰ τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Τρανῶ στὴν Θεσσαλονίκη
(1863).
- 5.15 Κ ῶ σ τ α ς Ο ἰ κ ο ν ὀ μ ο υ. Παρατηρήσεις στὴν ἀρχιτεκτονικὴ σύνδεση
τῶν σταυρεπιστέγων ναῶν.
- 5.30 Ἄ φ ρ ο δ ἴ τ η Π α σ α λ ῆ. Ἡ Ἁγία Ἀνάληψις στὰ Καλύβια Ἀναλήψεως
Ἐλασσῶνος.
- 5.45 Ε ὄ θ ὑ μ ι ο ς Η α σ τ ρ ο κ ῶ σ τ α ς. Ὁ Μητροπολιτικὸς ναὸς τῶν Ἁ-
γίων Τεσσαράκοντα Πατῶν εἰς τὸ Χρισσόν.
- 6.00 Π α ὖ λ ο ς Μ υ λ ω ν ᾶ ς. Νεώτερες παρατηρήσεις στὸν ἐπιλεγόμενον "Πύρ-
ρο τοῦ Διογέτη" στὴν Σάμο.
- 6.15 Μ α ν ὄ λ η ς Κ ο ρ ρ ῆ ς. Πολεοδομικὲς παρατηρήσεις στὴν μεσαιωνικὴ
Ἀθήνα.
- 6.30 Δ ι ᾶ λ ε ι μ α .
- 6.45 Γ ε ῶ ρ γ ι ο ς Δ η μ η τ ρ ο κ ᾶ λ λ η ς. Ὁ τρίκογχος ναὸς τοῦ Ἁγίου
Βλασίου στὴν Βαλύρα Μεσσηνίας.
- 7.00 Π λ ο ὗ τ α ρ χ ο ς Θ ε ο χ α ρ ῖ δ η ς. Παρατηρήσεις πρὸς καλῆς οἰκοδο-
μικῆς φάσεως τῆς Μεγίστης Λαύρας.
- 7.15 Σ π α ὖ ρ ο ς Η α μ α λ ο ὀ σ κ ο ς. Μία βυζαντινὴ κτητορικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ
τὴν Ἰππεῖρα.
- 7.30 Ἐ ρ σ η Ἡ π ρ ο ὄ σ κ α ρ η. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ στὴν Καρδά-
μαινα τῆς Κῶ.
- 7.45 Ἀ σ π α σ ῖ α Ν τ ῖ ν α. Νεώτερες ἐρευνες στὴν παλαιοχριστιανικὴ πόλη
τῶν Ὀθιωτίδων Θηβῶν.
- 8.00 Συζήτηση
- 8.15 Ἀλήθεια τῆς ἀπογευματινῆς συνεδριάσεως

Ἐγκαίνια τῆς ἐκθέσεως στὸ Παλαιὸ Πανεπιστήμιο

Σάββατο, 24 Ἀπριλίου 1993

Πρωΐνή συνεδρίαση. Προεδρεύουν: Παναγιώτης Βουκοτίπουλος καὶ Εὐφία Καλοπίση

- 10.00 Ἄ ν ν α Ἄ β ρ α μ έ α. Βοιωτία καὶ Φωκίδα. Ἱστορικὸ περίγραμμα μέχρι τὸ 1204.
- 10.15 Χ α ρ ί κ λ ε ι α Κ ο ι λ ά κ ο υ. Ἡ χριστιανικὴ Θήβα. Ἀνασκαφικὲς μαρτυρίες.
- 11.00 Συζήτηση
- 11.30 Δ ι ά λ ε ι μ μ α
- 11.45 Η ί ν α Γ α λ ά ν η - Κ ρ έ κ ο υ. Θήβα 10ος-14ος αἰώνας μ.Χ. Ἡ νομισματικὴ μαρτυρία.
- 12.00 Π λ ά τ ω ν Π ε τ ρ έ δ η ς. Παλαιοχριστιανικὴ κεραμεικὴ διὰ τοὺς Δελφούς.
- 12.15 Ἐ λ έ ν η Η α ν ω λ έ σ ο υ. Μεσοβυζαντινὴ γλυπτικὴ στὴν Βοιωτία.
- 12.30 Συζήτηση
- 13.00 Λήξη τῆς πρωΐνης συνεδριάσεως.

Ἀπογευματικὴ συνεδρίαση. Προεδρεύουν: Νίκος Οἰκονομίδης καὶ Ὀλγα Γκράτζιου

- 5.45 Ἄ σ π α σ ί α Κ ο ύ ρ ε ν τ α - Ρ α π τ ά κ η. Παλαιοχριστιανικὴ Φωκίδα. Ἡ περιπτώση τῆς Ἀντίκυρας.
- 6.00 Ἄ ν ν α Λ α μ π ρ ά κ η. Ἀναγνώριση τῶν μαρμάρων στὰ εἶπεδα τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ.
- 6.15 Χ α ρ ά λ α μ π ο ς Η π ο ύ ρ α ς. Ἐπιανεξέταση τοῦ καθολικοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Δερβενοσάλεσι.
- 6.30 Σ ω τ ή ρ η ς Β ο γ ι α τ ζ ή ς. Ἡ ἀποματάσταση τοῦ τέμπελου τοῦ καθολικοῦ Μονῆς Σαγματᾶ.
- 6.45 Δ ι ά λ ε ι μ μ α
- 7.00 Ἄ ν ν α Σ ι μ ά τ ο υ καὶ Ρ ο ζ α λ ί α Χ ρ ι σ τ ο δ ο υ λ ο π ο ύ λ ο υ. Ἄγιος Θωμᾶς Τανάγρας.
- 7.15 Η ί κ ο ς Δ ε λ η ν ι κ ό λ α ς. Ἐφαρμογὴ πατίνος στὰ ἠερολογήματα τοῦ συγκροτήματος τῶν καθολικῶν τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ καὶ στὸν ναὸ τῶν Ταξιάρχων Δεσφίνας.
- 7.30 Π α ν α γ ι ώ τ η ς Β ο κ ο τ ό π ο υ λ ο ς. Ὁ γραπτὸς διόρισμος τοῦ ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως στὸ Γαλαξείδι.
- 7.45 Συζήτηση
- 8.15 Λήξη τῆς ἀπογευματινῆς συνεδριάσεως.

Κυριακή, 25 Απριλίου 1993

Πρωϊ

10.30 Έτησία Τακτική Γενική Συνέλευση τών μελών τής Χριστιανικής Αρχαιολογικής Έταιρείας

Έκθεση τών πεπραγμένων καί έκθεση Έξελεγκτικής Έπιτροπής.

Απογευματινή συνεδρίαση. Προεδρεύουν: Φανή Δροσογιάννη καί Ίωακείμ Παπάγγελος

5.00 Άγγελική Στρατή. Εικόνες τού καθολικού τής Ί. Μονής Τιμίου Προδρόμου Σεργών.

5.15 Άγγελική Σταυροπούλου. Ή εϋρεση καί ή ύψωση τού Τιμούου Σταυρού στό τρίπτυχο τού Κλώντζα.

5.30 Γιϋργος Κακαβιάς. Κρητικό τρίπτυχο μέ σιηνές Δωδεκαόρτου.

5.45 Έλένη Γκίλη - Τσοφοπούλου. Εχόλια σέ μιά εικόνα άπό ναό τού Κάστρου τής Χώρας Κυθήρων.

6.00 Διάλεμμα

6.15 Τίτος Παπαμαστοράκης. Μιά ατοκρατορική εικόνα στό Μέγα Σπήλειο.

6.30 Δημήτριος Τριανταφυλλόπουλος. Άπό τόν Albrecht Dürer στόν ήλιο Γιατσο.

6.45 Μαρία Κανάνη - Λάππα. Κρητική εικόνα μέ τήν παράσταση τού Άγίου Γεωργίου έφιππου, δραιοητοκτόνου.

7.00 Διάλεμμα

7.15 Θεόδωρος Κοκούλης. Παλαιοχριστιανικά, Βυζαντινά Μέθανα. Θέση Προφήτης Ίλλιας.

7.30 Άσπασία Λούβη - Κίζη. Άπεικονίσεις τής Βυζαντινής καί Μεταβυζαντινής Τεχνολογίας.

7.45 Ίωάννα Στούφη - Πουλημένος, Αισθητικές άντιλήψεις τών Καππαδοκών Πατέρων.

8.00 Χάρις Καλλιγιά. Πληροφορίες για τήν τοπογραφία καί τά κτίσματα τής Ηονειμβασίας άπό έγγραφα τής Β΄ Ένετοκρατίας.

8.15 Άφέντρα Ηουτζάλη. Ίεροί τόποι που χρησιμοποιήθηκαν άπό τούς Χριστιανούς στήν πόλη τών Πατρών.

8.30 Ευζήτηση

9.00 Αήξη τής άπογευματινής συνεδριάσεως καί τών έργασιών τού 13ου Συμποσίου.

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΩΝ

ΒΟΙΩΤΙΑ ΚΑΙ ΦΩΚΙΔΑ: ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1204.

Ἡ Βοιωτία καί ἡ Φωκίδα, πού ἀποτελοῦν γεωγραφικά διαμερίσματα τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας περιλαμβάνουν εὐφορα λεκανοπέδια πού περικλείονται ἀπό ὄρη, μέ διεξόδους ὁμῶς πρὸς τὴ θάλασσα. Οἱ ἀστικοὶ οἰκισμοὶ τῶν περιοχῶν αὐτῶν ὑπάρχοντι κατά τὴν πρώτη βυζαντινὴ περίοδο στὴν ἐπαρχία "Ἑλλάδος ἦτοι Ἀχαΐας" (Συνέκδημος) μέ πρωτεύουσα τὴν Κόρινθο καὶ παρουσιάζουν μεγάλη πυκνότητα ὡς πρὸς τὴν κατανομὴν σέ σχέση μέ τὴν ὑπόλοιπὴν ἐπαρχίαν. Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν λειτουργιῶν τῶν πόλεων αὐτῶν ἐπισημαίνεται κυρίως ὅτι ὀρισμένες λειτουργοῦν ὡς θέσεις-ἀγορᾶς ὅπου συγκεντρώνονται τὰ ἀγροτικά προϊόντα καὶ προωθοῦνται πρὸς τὰ λιμάνια τοῦ Εὐβοϊκοῦ καὶ Κορινθιακοῦ. Ἀνάπτυξη τῶν ἀγροτικῶν θέσεων καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου ἐπεσήμανε ἡ ἐπιτόπια ἀρχαιολογικὴ καὶ διεπιστημονικὴ ἔρευνα (Boetia Project) μεταξὺ 4^{ου} καὶ 7^{ου} αἰ.

Λίγα στοιχεῖα γνωρίζουμε γιὰ τὴν ὑποχώρηση τοῦ βίου στὰ ἀστικά κέντρα καὶ στὴν ὑπαίθρο κατά τοὺς χρόνους τῶν Σλαβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἐγκαταστάσεων. Ἡ Βοιωτία καὶ ἡ Φωκίδα ὑπάρχοντι στὸ θέμα Ἑλλάδος (695) καὶ μετὰ τὶς ἀνακατατάξεις τῆς θεματικῆς ὀργάνωσης, οἱ θῆβες γίνονται ἔδρα τοῦ στρατηγοῦ τοῦ θέματος καὶ στὰ τέλη τοῦ 10^{ου} αἰ. μητρόπολη. Ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 9^{ου} αἰ. μαρτυρεῖται ἡ ἀνάπτυξη τῶν περιοχῶν μέ τὴν ἴδρυση ἐκκλησιῶν ἀπὸ τὴν τοπικὴ ἐπαρχιακὴ ἀριστοκρατία τῆς γῆς, τῆς ὁποίας ὁ ρόλος θὰ εἶναι σημαντικὸς. Ἀναστατώσεις ἐπιφέρουν οἱ ἐπιδρομῆς τοῦ τσάρου Συμεῶν κατά τὰ ἔτη 918-928 (τοὺς κατοίκους "ὑποφόρους ποιούμενος") καὶ ἀρχότερα στὰ μέσα περίπου τοῦ 10^{ου} αἰ. οἱ Οὐγγροι. Τὰ παράλια ἐντούτοις τῆς Βοιωτίας καὶ τῆς Φωκίδας καὶ οἱ πλησιόχωρες περιοχῆς ὅπου δρᾷ ὁ "Ὅσιος Λουκᾶς γίνονται σημεῖο συναντήσεως τῶν ὁδῶν πού ὀδηγοῦν μέσω τοῦ Κορινθιακοῦ Κόλπου πρὸς Νότον ἐφόσον τὰ πλοῖα ἀποφεύχουν τὸν γύρο τῆς Πελοποννήσου λόγῳ τῆς παρουσίας τῶν Ἀράβων.

Ἀπὸ τὸ "Κτηματολόγιο τῶν θηβῶν" καὶ τὸ Τυπικόν τῆς "Ἀδελφότητος τῆς Παναχίας τῆς Ναυπακτιωτίσσης" παίρνουμε μιὰ ἀρκετὰ σαφὴ εἰκόνα γιὰ τὴν τάξη τῶν μεγάλων ἰδιοκτητῶν καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξη. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν θηβῶν στενά δεμένη μέ τὴν δημογραφικὴ αὐξηση καὶ τὴν ἐπέκταση τῶν καλλιεργημένων ἐκτάσεων προσκομίζει στὴν τοπικὴ ἀριστοκρατία ἓνα πλεόνασμα, αὐξάνοντας τὴν ἀγοραστικὴν τῆς δυνατοῦτητα, πού ἐπενδύεται στὴ θηβαϊκὴ βιοτεχνία μετὰξὺ. Ἡ ἀνάπτυξη συνεχίζεται καὶ μετὰ τὶς καταστροφῆς πού προκάλεσαν οἱ Νορμανδοὶ (1147). Νέα περίοδος γιὰ τὴν περιοχὴ ἀρχίζει μέ τὴν παράδοση χωρὶς ὄρους στὸν Λατῖνο ἡγεμόνα Βονιφάτιο Μομφερρατικόν.

ΣΩΤΗΡΗΣ ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ

Η αποκατάσταση του τέμπλου του καθολικού της Μ. Σαγματά στη Βοιωτία

Κατά τις παλαιότερες και νεώτερες εργασίες στα κτίρια της μονής Σαγματά στη Βοιωτία, περιυνελέγησαν πλήθος γλυπτών μελών προερχομένων από το καθολικό της μονής ή πιθανόν και άλλα κτίρια, τα οποία είναι αποθηκευμένα επί τόπου. Τα μέλη αυτά είναι εν πολλοίς άγνωστα και αδημοσίευτα, αφού παρά την υψηλή τους ποιότητα δεν έτυχαν παρά περιορισμένης προσοχής από προηγούμενους μελετητές. Πρόκειται για 129 τμήματα, τα περισσότερα από αυτά πολύ μικρά και σε κακή κατάσταση διατήρησης, αφού είχαν χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό. Το μεγαλύτερο πλήθος μπορεί να τοποθετηθεί στην μεσοβυζαντινή εποχή, αλλά δεν λείπουν και κομμάτια όσιμης αρχαιότητας προερχόμενα πιθανόν από τον αρχαίο ναό, που λέγεται ότι υπήρχε στην κορυφή του Σαγματίου όρους, και του οποίου τη θέση κάτέλαβε η μονή. Υπάρχουν δε ορισμένα μέλη εντοιχισμένα ακόμα στους τοίχους του ναού του καθολικού.

Κατά την διάρκεια της μελέτης ξεχωρίστηκαν κατ' αρχήν τα κομμάτια της ύστερης αρχαιότητας, καθώς και όσα μέλη προέρχονταν μεν από το καθολικό, αλλά ανήκαν στον υπόλοιπο γλυπτό του διάκοσμο, πχ θυρώματα αμφικιονίσκοι παραθύρων κλπ. Με τα απομεινόντα έγινε προσπάθεια να αποκατασταθεί το τέμπλο, κατά την οποία όμως αποκλήρωθηκε ότι τα σωζόμενα μέλη ήταν πολύ περισσότερα από όσα μπορούσαν να συνθέσουν ένα τέμπλο, και συνεπώς είτε είχαν μεταφερθεί από αλλού, πράγμα απίθανο γιατί η μονή Σαγματά δεν αποτελούσε μοναστικό κέντρο του μεγέθους του Οσίου Μελετίου, ώστε να συγκεντρώνει μέλη διαλελυμένων παραλαυρίων, είτε το πιθανότερο ανήκαν σε δύο διαδοχικά τέμπλα της ίδιας μονής. Μάλιστα με βάση stylistικά δεδομένα μπορούν να χωριστούν σε όσα ανήκουν γενικά στον 11ο αιώνα ή αρχές 12ου και όσα η μορφολογία τους τα κατατάσσει στον όσιμο 12ο αιώνα.

Στο 12ο Συμπόσιο είχαμε υποστηρίξει ότι το καθολικό κατασκευάστηκε σε δύο φάσεις, η πρώτη μεν γύρω στα 1105 και η δεύτερη στα τέλη του δωδέκατου αιώνα. Φαίνεται λοιπόν ότι κατά την πρώτη φάση κατασκευής του ναού κατασκευάστηκε το πρώτο τέμπλο, το οποίο αντικαταστάθηκε κατά την επέκταση του ναού με δεύτερο πολυτελέστερο και υψηλοτάτης τέχνης, ενώ το πρώτο διαλύθηκε και χρησιμοποιήθηκε ως οικοδομικό υλικό. Αργότερα καθαιρέθηκε ή καταστράφηκε και το δεύτερο τέμπλο και τοποθετήθηκε στη θέση του το σημερινό ξύλινο. Θα γίνει προσπάθεια γραφικής αποκατάστασης των δύο μεσοβυζαντινών τέμπλων.

Παναγιώτης Α. Βοκοτόπουλος

Ο ΓΡΑΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ
ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΣΤΟ ΓΑΛΑΞΕΙΔΙ

Τό καθολικό τῆς Μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως κοντά στό Γαλα-
ξείδι, κτίσμα τοῦ φιλοικοδόμου δεσπότη τῆς Ἡπείρου Μιχαήλ τοῦ
Β', εἶναι γνωστό κυρίως λόγῳ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ του τύπου (μονό-
χωρος σταυρεπίστεγος). Διέσωζε ὡστόσο καί γραπτό διάκοσμο, πού
κατεστράφη κατά μέγα μέρος κατά τήν ἀτυχή ἐπισκευή τοῦ μνημείου,
μετά ἀπό σεισμό πού τό ἐρείπωσε στά τέλη τοῦ 19ου αἰ. Τά ὑπο-
λείμματα τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν χρονολογήθηκαν λανθασμένα στά
Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, τ. 16, 1960, σ. 167. Στήν
ἀνακοίνωση ὁ γραπτός διάκοσμος τοῦ μνημείου ἐξετάζεται βάσει ἔχι
μόνο τῶν σωζομένων ὑπολειμμάτων ἀλλά καί παλιῶν φωτογραφιῶν, καί
ἐντάσσεται στήν μνημειακή ζωγραφική τοῦ 13ου αἰ.

ΘΗΒΑ 10ος - 14ος ΑΙΩΝΑΣ. Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ

Τα νομίσματα που κυκλοφόρησαν στη θήβα και την περιοχή της κατά τον 10ο-14ο αι. παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο από άποψη αριθμού τεμαχίων, μεμονωμένα νομίσματα και "θησαυροί", όσο και από καθαρά ειδολογική άποψη των ίδιων των νομισμάτων, τα οποία υπάγονται σε διαφορετική, μεταξύ τους εκδότρια αρχή, ανήκουν σε διαφορετικό νομισματικό σύστημα εκφράζουν όχι μόνο διαφορετικά αλλά και αντίθετα, πολλές φορές μεταξύ τους μηνύματα, ενώ η απόδοση, ειδικά ορισμένων κοπών του 13ου αι., παραμένει ακόμα ανοικτή πρόκληση για τους μελετητές. Γενικότερα τα νομίσματα που βρίσκονται στη θήβα ανήκουν σε δύο ευρύτερες κατηγορίες: α) βυζαντινές εκδόσεις και β) κοπές διαφορετικής προς το επίσημο βυζαντινό κράτος εκδότριας αρχής π.χ. εκδόσεις που πραγματοποίησαν οι διάφοροι Λατίνοι ηγεμόνες, οι Βενετοί κ.λ.π.

Συγκεκριμένα εντοπίστηκαν κοπές του Λέοντα ΣΤ' του Σοφού(886-912) "άνωνυμες βυζαντινές φόλλεις" (976-1080) CLASS A-I, εκδόσεις του Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη (1078-1081), ενώ με τον Αλέξιο Α' Κομνηνό(1081-1118 και συγκεκριμένα μετά τη νομισματική του μεταρρύθμιση το 1092), εγκαινιάζεται στη θήβα η κυκλοφορία ενός υψηλού αριθμού εκδόσεων των Κομνηνών και ιδιαίτερα του Μανουήλ Α'. Η απόκρυσση μάλιστα των δύο θησαυρών - του αθημοσίου του 1992 (θήβα, οικόπεδο Κατσέλη) και αυτού από τις Θεσπιές του 1966 - στα χρόνια της βασιλείας του Μανουήλ Α', σχετίζεται ασφαλώς με την επιδρομή των Νορμανδών υπό τον Ρογήρο Β' στα 1147 στην περιοχή.

Ο 13ος καλύπτεται από τις ενδιαφέρουσες σκυφωτές από κράμα

"Λατινικές απομιμήσεις" και "Πιστές απομιμήσεις" (κατ' άλλους "Βουλγαρικές"), εκδόσεις που έχουν απασχολήσει πολύ τους ειδικούς, καθώς και από οβολούς και DENIERS TOURNOIS των DE LA ROCHE και των Πριγκίπων της Αχαΐας, των νομισματοκοπειών της θήβας και της Γλαρέντζας.

Η βενετική παρουσία, αντίθετα απ' ότι αναμενόταν, δεν είναι τόσο έντονη στην πόλη (πρβλ. ωστόσο τον θησαυρό από το Καπαρέλλι του 1927 με τα 71 Soldini). Αυτή περιορίζεται σε λίγες μεμονωμένες κοπές μικρής ανταλλακτικής αξίας, όπως Soldini και Torneselli, που ωστόσο χρονολογούν την κυκλοφορία των βενετικών εκδόσεων στη θήβα, μέχρι το τέλος σχεδόν του 14ου αιώνα μ.Χ. (Andrea Contarèni 1368-1382).

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΕΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

"Σχόλια σε μία εικόνα απο ναό του Κάστρου
της Χώρας Κυθήρων"

Στα πλαίσια προγράμματος καταγραφής και περιουλλογής εικόνων και κειμηλίων απο την 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στα Κύθηρα με σκοπό τη συντήρηση και μελλοντική έκθεση τους στο υπό ίδρυση εδώ και χρόνια Μουσείο Χριστιανικής Τέχνης στο νησί, εντοπίσαμε την εικόνα που παρουσιάζουμε.

Προέρχεται απο το ναό της Μυρτιδιώτισσας ή Παναγίας της Καστρίνης στο Κάστρο της Χώρας Κυθήρων, που συγκοιτάλεται μεταξύ των δημόσιων Καθολικών ναών την όπιμη περίοδο της βενετοκρατίας σύμφωνα με στοιχεία που παρεχονται απο το ιστορικό αρχείο Κυθήρων.

Οι μεγάλες διαστάσεις της (1.20 μ. υψ. Χ 1,30 μ. πλάτ. Χ 0,02 μ.παχ.) και λεπτομέρειες της κατασκευής, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το έργο ήταν ενσωματωμένο σε ιδιότυπη ξύλινη κατασκευή, τύπου προσκυνηταρίου. Απο τους παριστανόμενους ολόσωμους αγίους, που στέκουν εκατέρωθεν οχυρωμένης πολιτείας, τοποθετημένης σε δεσπόζουσα θέση στο κέντρο του πίνακα, ο προς τα δεξιά ταυτίζεται με τον Άγ.Ροκκο και ο αριστερό με τον προστάτη άγιο των Κυθήρων θεόδωρο. Η απεικόνιση αγίων απο την ορθόδοξη και δυτική εικονογραφία, καθώς και η αρκετά πιστη προς την πραγματικότητα σχεδίαση του Κάστρου, που ταυτίζεται με αυτο της Χώρας Κυθήρων, πολιτικο-διοικητικό,στρατιωτικό και πνευματικό κέντρο του νησιού την περίοδο της βενετοκρατίας, προσοδίδουν ξεχωριστή σημασία απο πολλές αποψεις στην εικόνα.

Απεικονίσεις του προστατη αγίου των Κυθήρων απαντώνται απ' το 13ο αι. στις τοιχογραφίες του Σπυλαίου της Αγ.Σοφίας Μυλοποταμου, όπου εμφανίζεται ολόσωμος με τη χαρακτηριστική ασκητική μορφή μοναχόν να κρατά σταυρό στο δεξί χερί και να δέεται με το αριστερό. Απο το 17ο αι. παρατηρείται εξέαρση της λατρείας του κατ'έξοχήν θαυματουργού και θεραπευτή αγίου,που πρέπει να σχετίζεται με τους κινδύνους εξάπλωσης επιδημιών και κυρίως της πανώλης, κοινή απειλή για τις νησιωτικές και παράλιες περιοχές (Κρήτη,Ιόνια νησιά,λιμάνια με ναυτιλιακή κίνηση). Το γεγονός τεκμηριώνεται απο πολλά παραδείγματα απεικόνισής του σε τοιχογραφίες και εικόνες, όμως το εικονογραφικό σχήμα απομακρύνεται απο το βυζαντινό πρότυπο.

Την όπιμη περίοδο της βενετοκρατίας ο άγιος με φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά που επαναλαμβάνονται σταθερά είναι ευκόλα αναγνωρίσιμος ακόμη κι αν δεν υπάρχουν επιγραφές. Επί πλέον στα περισσότερα έργα προστίθεται το στοιχείο της οχυρωμένης πόλης-Κάστρου, που κρατά στην παλάμη του αριστερού χεριού, προερχόμενο μάλλον απο δυτική επίδραση.

Η εικόνα μπορεί να χρονολογηθεί στο α' μισό του 18ου αι.,εκτελέσθηκε σύμφωνα με το πνευμα της παραδοσιακής ζωγραφικής με περιορισμένες δυτικές επιδράσεις και προοριζόταν πιθανώς για καθολικό κάτοικο του Κάστρου της Χώρας. Η παρασταση με τον Άγ. θεόδωρο σε στάση δέησης προς το δυτικό Άγιο Ρόκκο, προστάτη των πανωλόβλητων και η εντυπωσιακή, σε γαλάζιο βάθος, εμφάνιση της μικρογραφημένης οχυρωμένης πόλης, φορτωμένης με τα εμβλήματα της βενετικής εξουσίας, δηλώνει ότι αφετηρία για τη ζωγράφιση της ήταν η απειλή της φοβερής αρρώστειας.

Αν αξιολογήσουμε την πληροφορία που αντλείται απο έγγραφο του ιστορικού αρχείου Κυθήρων και μνημονεύεται σε σχετική μελέτη της κ.Μαλτέζου, ότι στα 1744 καταπλέει στο λιμάνι των Κυθήρων μία φελούκα μεταφέροντας την είδηση ότι παρουσιάσθηκε κρούσμα της πανώλης στα Χανιά και φαντασθούμε τον πανικό που προκάλεσε στους κατοίκους του Κάστρου δεν θα ήταν αβάσιμη, η εικασία μας για συσχέτισμό της εικόνας με το συγκεκριμένο περιστατικό. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα νεώτερα χρόνια οι κάτοικοι της Χώρας, περιβαλλοντας με ορθόδοξο μανδύα το δυτικό Άγιο Ρόκκο και συνεχίζοντας τον ιδιαίτερο προς την εικόνα σεβασμό, τη λατρεύουν ως εικόνα των Αγ. θεοδώρων.

Η εφαρμογή πάτινας στα αρμολογήματα του συγκροτήματος των καθολικών του Οσίου Λουκά και στον Ναό των Ταξιαρχών Δεσφίνας .

Το συγκρότημα των καθολικών της μονής παρουσιάζει με σαφήνεια μια έντονη συνθετική και οικοδομική αναζήτηση . Όμως παρά τις διαφοροποιήσεις των επιλογών απο το μικρό στο μεγάλο καθολικό και ως προς τα υλικά και ως προς την στατική σύλληψη του φορέα , το καθολικό της Παναγίας με το ομοιογενές , ενιαίο πλινθοπερίκλειστο και με ψευδοκουφικό διάκοσμο συστημα δομήσεως καθόρισε κατά πολύ την διαμόρφωση των όψεων του καθολικού του Οσίου Λουκά .

Κατα την επεξεργασία του κονιάματος των αρμολογημάτων του μεγάλου Καθολικού έγινε προσπάθεια να συμπληρωθεί το περίγραμμα των αποτετμημένων λίθων σε δεύτερη χρήση και να αποδοθούν ψευδοκουφικά με πλαστικά μέσα (εγκοπες , χαράγματα) και χρώμα . Η ίδια τεχνική παρουσιάζεται και στο Ναό των Ταξιαρχών .

Στο καθολικό της Παναγίας δέν εμφανίζεται αυτή η τεχνική . Παρουσιάζεται , όμως, μια απόχρωση ανοιχτής ώχρας στο λευκό αρμολόγημα του πλινθοπερίκλειστου σε ελάχιστες περιοχές που διατηρήθηκαν ανέπαφες από μεταγενέστερες επεμβάσεις . Θα γίνει προσπάθεια να συσχετιστούν οι παρατηρήσεις αυτές με στοιχεία εργαστηριακής έρευνας και πειραματικές δοκιμές ανακατασκευής κονιάματος αρμολογήματος του τύπου του καθολικού της Παναγίας , με σκοπό να καταληξουμε σε συμπεράσματα γυρω από την χρήση χρωματικής πάτινας και τον τρόπο εφαρμογής της στο συγκεκριμένο μνημείο . Πέρα από την ερευνητική σκοπιμότητα , η εργασία αυτή επιβάλλεται για να μπορέσουμε να αποκαταστήσουμε τις όψεις του καθολικού της Παναγίας τις οποίες σήμερα αλλοιώνουν τα κοκκινωπά και τραχειά αρμολογήματα που κατασκευάστηκαν στις αρχές του αιώνα .

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΑΝΣ

Ο ΤΡΙΛΟΒΟΣ ΚΑΜΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥ ΣΤΗΝ ΒΑΛΥΡΑ ΠΕΣΣΙΝΙΑΣ

Ο έρειπωμένος ναός του Αγίου Βασίλειου είναι ένας μικρός βυζαντινός ναός που βρίσκεται στο χωριό Βαλύρα, βορείως της Καλαμάτας. Ο ναός, τρίκογχος απλής μορφής, έχει μέσες εξωτερικές διαστάσεις 4,00 X 6,35 μ., χωρίς την κόγχη του Ίερού και τις δύο πλάγιες κόγχες. Ο τρούλλος έχει καταπέσει αλλά οι τοίχοι, σε όρισμένα σημεία, διατηρούνται σε ίκανό ύψος. Το μικρό μνημείο παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον όχι τόσο για τον αρχιτεκτονικό του τύπο, όσο για τον κεραμοπλαστικό του κόσμο, που παρουσιάζει και θέματα που μας είναι άγνωστα από άλλα μεσοβυζαντινά μνημεία.

Σε γενικές γραμμές το κάτω μέρος της τοιχοποιίας είναι κοινή ἀρχολιθοδομή με άφθονη χρήση πλίνθων, έτσι ώστε σε όρισμένα σημεία να δίνεται ή έντυπωση ενός χαλαρού πλινθοπερίκλειστου συστήματος. Στην συνέχεια υπάρχουν: α) μία σειρά πλινθίων τετραγώνων πλακών, πλευράς 30 εκατοστών, β) μία σειρά άκανόνιστης λιθοδομής, γ) μία ζώνη από τριγωνικές πήλινες πλάκες, έναλλάξ όρθιες και άνεστραμμένες, που περιλαμβάνεται μεταξύ δύο όδοντωτών ταινιών, δ) μία σειρά άκανόνιστης λιθοδομής με όριζόντιες στρώσεις πλίνθων, ε) σειρά τετραγώνων φατνωμάτων που σχηματίζονται από πλαίσια πλίνθων, και όπου έγγράφονται μία μεγάλη πήλινη τετράγωνη πλάκα τοποθετημένη διαγωνίως, με τέσσερις μικρότερες τριγωνικές πήλινες πλάκες στις γωνίες. Οι δύο όδοντωτές ταινίες της τρίτης ζώνης βρίσκονται στο ύψος των μονολόφων παραθύρων των πλαγίων κογχών και του παραθύρου της κόγχης του Ίερού, που πιθανότατα ήταν τρίλοβο με ίσούφεις λοβούς.

Η πόδις τά άνω συνέχεια των κεραμοπλαστικών αυτών διακοσμήσεων, διατηρήθηκε μόνον στην νοτιοανατολική γωνία του κτίσματος, που σώζεται μέχρι το ύψος των 3,85 μέτρων. Πρόκειται για μία τρίτη όδοντωτή ταινία, μία δεύτερη ζώνη από τριγωνικές πλάκες, έναλλάξ όρθιες και άνεστραμμένες, και τέλος μία σειρά από πήλινα

9.

ήμισυκυκλικά τόξα που περικλείουν πλήρεις ήμισυκυκλικές πλάκες. Στο κάτω μέρος της μεσημβρινής κόγχης ξαναβρίσκουμε την ζώνη των ημικύκλιων, που όμως αυτή την φορά περικλείουν πλήρεις κυκλικές πλάκες.

Η σύγκριση των μορφών του κεραμοπλαστικού διακόσμου προς τον διακόσμο άλλων μεσοβυζαντινών μνημείων της Μεσοανατολίας και της 'Ασιατικής 'Ελλάδας, επιτρέπει μία κατά προσέγγισιν χρονολόγηση του μνημείου στο τέλος του I' ή τις αρχές του ΙΑ' αιώνα.

ΚΤΙΚΟΣ ΛΡΑΝΔΑΚΗΣ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΠΑΛΙΟΜΟΝΑΣΤΗΡΟΥ ΣΤΟΝ ΒΡΟΝΤΑΜΑ ΛΑΚΕΔΑΙΜΟΝΟΣ

Πολλές τοιχογραφίες του Παλιομοναστηριου έχουν δημοσιευθεί.
Και σωζονται πολλές.

Σε απόσταση 1,30' με τα πόδια από το χωριό Βροντάμα Λακεδαιμόνος, σε απόκρημη όχθη του Ευρώτα βρίσκεται το Παλιομοναστήριον, αφιερωμένο στην Παναγία και στον Άγιο Νικόλαο. Ο ναός έχει κτισθεί μέσα σε σπήλαιο, στο οποίο οι Αιγύπτιοι του Ιμπραήμ έπιζαν με καπνούς το 1825 τους Βρονταμίτες, που είχαν εκεί καταφύγει.

Το σπήλαιο περιλαμβάνει κτίσματα τριών περιόδων. Στην αρχή οριοθέτησαν την εκκλησία με δύο παράλληλους τοίχους και τους διακόσμησαν με τοιχογραφίες. Συγκρίσεις όσων σώζονται οδηγούν στο συμπέρασμα πως έγιναν μέσα στην τελευταία εικοσαετία του 12ου αιώνα.

Σύμφωνα με σωζόμενη επιγραφή, χρονολογημένη από την 1η Ιανουαρίου 1201, τότε "οικοδομήθη και ιστορίνη ό πάνσεπτος και θεϊός ναός". Δηλαδή μέσα στην προηγούμενη εκκλησία κτίσαν καμαρωσκέπαστους ναΐσκο και πλάγιο νάρθηκα. Τοιχογραφίες αυτής της εποχής σώζονται πολλές. Σ' ένα μεταγενέστερο κτιστό προσκυνητάρι του νάρθηκα, προτομή του Χριστού πρέπει να είναι έργο του 14ου αιώνα.

Αργότερα, "όστικά" του νάρθηκα προστέθηκε μικρό, νεοκικό, κατάγραφο παρεκκλήσι με τοιχογραφίες πιθανότατα του 1566. Μερικές από τις τοιχογραφίες νάρθηκα και παρεκκλήσιου επιτοιογραφήθηκαν, "άνακαινίσθηκαν", σύμφωνα με επιγραφή, το 1613.

Κατά την πορεία της ανακαινώσης προβάλλονται 17 έγχρωμες και 25 ασπρόμαυρες διαφάνειες από τις τοιχογραφίες του Παλιομοναστηριου.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΕ ΠΑΛΙΕΣ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ (10ος-16ος αι.) .
ΤΟ ΗΓΟΥΜΕΝΕΙΟ -ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΕΙΟ ΚΑΙ Η " ΚΟΡΔΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ " .

Οι δύο πτέρυγες κατοικίας που βρίσκονται στα ΒΔ και ΝΔ του καθολικού είναι κτίρια της πρώιμης τουρκοκρατίας και ενσωματώνουν εκτεταμένα υπολείμματα από ακόμα παλιότερες οικοδομικές φάσεις που φαίνεται ότι φτάνουν ως και τον 10ο αιώνα.

Μελετώντας τη σημερινή κατάσταση διατήρησής τους γίνεται σαφές ότι στην κύρια οικοδομική φάση τους (16ος-17ος αι.) τα δύο αυτά κτίρια επεκτείνονταν προς το μέρος του καθολικού, και φαίνεται ότι συνδέονταν με την τότε δυτική πλευρά του, πιθανότατα μέσω των δύο κωδωνοστασιών που, σύμφωνα με τις πηγές, πλαισίωσαν τη δυτική όψη του καθολικού. Με αυτό τον τρόπο σχηματιζόταν ένα συνεχές μέτωπο κτιρίων με κατεύ - θυνση από βορρά προς νότο, που χώριζε την αυλή της μονής στα δυτικά και τα ανατολικά του καθολικού, και, σε συνδιασμό με την εγκάρσια θέση του άξονα καθολικού - τράπεζας δημιουργούσε σε κάτοψη μια σταυρική, τρόπον τινά, διάταξη. Το μαρτυρούμενο λοιπόν από κάποιες πηγές "σταυροειδές σχήμα" της μονής δεν αποκλείεται να αναφέρεται σ' αυτή την χαρακτηριστική διάταξη στο εσωτερικό της αυλής της.

Παράλληλα, το ΒΔ κτίριο ήταν και τότε (όπως σήμερα) ένα ανεξάρτητο κλειστό συγκρότημα με ιδιαίτερη εσωτερική αυλή. Διάφορες μαρτυρίες τοποθετούν σ' αυτή τη θέση το Σκευοφυλάκειο, το Ηγουμενείο και, πιθανότατα, τη Βιβλιοθήκη. Η κτιριακή σύνθεση του 16ου αιώνα ενσωματώνει πολύ σημαντικά τμήματα από παλιότερα κτίρια, που ανήκουν σε δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις. Στη νεώτερη από αυτές ανιχνεύεται μια αίθουσα με δύο εισόδους και τρία μεγάλα δίλοβα παράθυρα, μέρος ίσως του βυζαντινού ηγουμενείου ή της βιβλιοθήκης, ενώ στον υπερκείμενό της όροφο διατηρούνται και υπολείμματα από τοιχογραφικό διάκοσμο. Στην παλαιότερη οικοδομική φάση ανήκει ένας μικρός διόροφος όγκος με σαφείς ενδείξεις ύπαρξης ναυδρίου στον όροφο, ο οποίος ενσωματώνεται στις κατασκευές της πτέρυγας σαν ανεξάρτητο σώμα, χωρίς να συνδέεται οργανικά μ' αυτές. Ο συνδυασμός των ως τώρα γνωστών δεδομένων μας επιτρέπει να επιχειρήσουμε την ταύτισή του με το κελλίο στο οποίο έμενε ο Άγιος Αθανάσιος πριν από την ίδρυση της μονής. Σε μια τέτοια περίπτωση είναι αξιοσημείωτο ότι το πρώιμοτατο αυτό μικρό ίδρυμα φαίνεται να χαρακτηρίζεται από τη γνωστή γενική διάταξη των κελίων των νεότερων χρόνων, δηλαδή ενός "διόροφου" ναυδρίου με σπίτι προσκολλημένο στα δυτικά του.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις δίνουν μία πρώτη εικόνα των ζητημάτων προς περαιτέρω έρευνα (κτιριοδομική και ανασκαφική) που θέτει το χιλιόχρονο οικοδομικό συγκρότημα του περιβόλου της Μεγίστης Λαύρας, τόσο από την άποψη της γενικής του σύνθεσης (τουλάχιστον δύο αυλές και ένα τρίτο μικρό , κλειστό συγκρότημα ηγουμενείου - σκευοφυλακείου στο σημείο της σύνδεσής τους), όσο και από την άποψη της αρχιτεκτονικής των επί μέρους κτιρίων κατοικίας. Επισημαίνεται για μια ακόμη φορά το απολύτως ασυμβίβαστο, της σημασίας αφ' ενός που έχουν τα " δευτερεύοντα " αγιορείτικα κτίρια, και των μεθόδων αφ' ετέρου με τις οποίες επισκευάζονται στις μέρες μας, χωρίς καν να ερευνώνται. Οι δύο λαυριώτικες κόρυβες, ύστερα από τις καταστροφές και τις αλλοιώσεις που υπέστησαν τα τελευταία χρόνια άλλες σύγχρονές τους πτέρυγες στις μονές Σταυρονικήτα, Ξενοφώντος και Διονυσίου, απέμειναν σήμερα τα μόνα ίσως κτίρια κατοικίας 16ου - 17ου αι. που διατηρούν ακόμα ολοκληρωμένα και σε μεγάλο βαθμό αναλλοίωτη την αρχική τους μορφή.-

ΜΑΡΙΑ ΚΑΖΑΝΑΚΗ - ΛΑΠΠΑ

ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΙΚΟΝΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΕΦΙΠΠΟΥ
ΔΡΑΚΟΝΤΟΚΤΟΝΟΥ

Με την παράσταση του αγίου Γεωργίου έφιππου δρακοντοκτόνου μας είναι γνωστός ένας μεγάλος αριθμός κρητικών εικόνων που χρονολογούνται από το 15ο έως το 17ο αιώνα και βρίσκονται σήμερα σε μουσεία και συλλογές στην Ελλάδα, την Ευρώπη και την Αμερική. Οι περισσότερες από τις εικόνες αυτές ακολουθούν τον εικονογραφικό τύπο που καθιέρωσε στη ζωγραφική των φορητών εικόνων ο ζωγράφος Άγγελος Ακοπάντος στο πρώτο μισό του 15ου αιώνα. Ο νεαρός στρατιωτικός άγιος, έφιππος σε λευκό άλογο που καλπάζει προς τα δεξιά, βυθίζει το δόρυ του στο στόμα του δράκοντα, ενώ το χέρι του Θεού που προβάλλει από τον ουρανό τον ευλογεί. Ο περιορισμός της εικονογραφίας στα κύρια στοιχεία της διήγησης του θαύματος τονίζει τον συμβολικό χαρακτήρα της παράστασης, το θρίαμβο του καλού πάνω στο κακό που πραγματοποιείται με τη βοήθεια του Θεού.

Μια άλλη παραλλαγή του εικονογραφικού τύπου του έφιππου δρακοντοκτόνου αγίου αντιπροσωπεύει μια μεγάλη εικόνα κρητικού εργαστηρίου του 17ου αιώνα (διαστάσεις 1.58X0.94), σήμερα σε αθηναϊκή συλλογή, που θα παρουσιαστεί στην ανακοίνωση. Στην εικόνα αυτή τονίζεται περισσότερο ο αφηγηματικός χαρακτήρας της σύνθεσης, καθώς τα δευτερεύοντα επεισόδια της διήγησης αναπτύσσονται γύρω από το κεντρικό θέμα. Ο άγιος εικονίζεται εδώ έφιππος σε άλογο που καλπάζει ορμητικά προς τα αριστερά. Με το αριστερό χέρι κρατεί τα χαλινάρια του αλόγου προσπαθώντας να συγκρατήσει τον καλπασμό του και με μια τολμηρή στροφή του κορμού υψώνει το δεξί χέρι και βυθίζει το δόρυ του στο στόμα του δράκοντα που εικονίζεται στην κάτω δεξιά γωνία. Πιο πέρα η βασιλοπούλα ετοιμάζεται να απομακρυνθεί στρέφοντας την κεφαλή προς το μέρος του θηρίου. Η μορφή του έφιππου αγίου προβάλλεται μπροστά από το συνηθισμένο ορεινό τοπίο με τους κωνικούς βράχους. Μακρύτερα, στα δεξιά, παριστάνεται τοπίο με πράσινους λόφους και εξοχικά σπίτια και στο βάθος μια πόλη με τους τρούλους και τα ψηλά καμπαναριά των εκκλησιών της. Στα αριστερά, σε πλησιέστερο επίπεδο, εικονίζεται κάστρο που έχει τη μορφή πύργου των βενετικών οχυρώσεων της Κρήτης του 16ου-17ου αιώνα. Στην ταράτσα του πύργου οι γονείς της βασιλοπούλας με την ακολουθία τους, μουσικοί που παίζουν τρομπέτες και στρατιώτες που κρατούν σημαίες και δόρατα παρακολουθούν το θαύμα. Δεξιά, πάνω από την κεφαλή του αγίου, ο Χριστός μέσα σε σύννεφα, συνοδευόμενος από χορό αγγέλων, σκύβει και τον ευλογεί. Η παράσταση είναι κάτω από ζωγραφιστό τόξο. Επιγραφή στο χρυσό βάθος με το όνομα του αγίου: Ο ΑΓΙ[ΟC] ΓΕΩΡΓΙΟ[C]. Στο κάτω μέρος της ει-

κόνας υπάρχει αφιερωτική επιγραφή: ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΚΟΡΝΗΛΙΟΥ.

Η εικόνα είναι ενδιαφέρουσα γιατί συνδυάζει με αρκετά τολμηρό τρόπο στοιχεία της παραδοσιακής και της δυτικής εικονογραφίας με στοιχεία της σύγχρονης πραγματικότητας. Η σύνθεση ωστόσο, δεν μπορεί να θεωρηθεί επιτυχής παρόλη την επιδεξιότητα του ζωγράφου στην απόδοση των επιμέρους θεμάτων και των λεπτομερειών της παράστασης. Η ιδιαίτερη σημασία της εικόνας βρίσκεται στο ότι αντανακλά τις αισθητικές αντιλήψεις του αφιερωτή της, ο οποίος θα πρέπει να ήταν ένας ορθόδοξος αστός του Χάνδακα με μόρφωση και οικονομική άνεση, που παρήγγειλε την μεγάλων διαστάσεων αυτή εικόνα του ομώνυμου του αγίου για να την αφιερώσει σε κάποια εκκλησία ή για να κοσμήσει το σπίτι του με αυτήν. Χωρίς να αποτολμά το βήμα της μεταφοράς ενός δυτικού έργου, όπως κάνει ο παραγγελιοδότης της γνωστής εικόνας του Μιχαήλ Δαμασκηνού από την Κέρκυρα, ο άνθρωπος αυτός δεν παύει πάντως να είναι ανοιχτός στα ρεύματα της εποχής του. Δεν είναι εξάλλου χωρίς σημασία το ότι αυτή η παραλλαγή της δρακοντοκτονίας με τον αφηγηματικό χαρακτήρα είναι εκείνη που επικρατεί στο 17ο αιώνα, όπως γνωρίζουμε από μια σειρά εικόνες από τις οποίες η συγγενέστερη προς την εικόνα της αθηναϊκής συλλογής είναι εκείνη της συλλογής Plas Neufert στο Μόναχο. Η ισορροπημένη σύνθεση και η ποιότητα της εικόνας του Μονάχου οδηγούν σε ένα καλό πρότυπο της αφηγηματικής παραλλαγής που θα πρέπει να ανάγεται σε πολύ παλιότερη εποχή.

Το όνομα του αφιερωτή, που στην ιταλική του απόδοση θα ήταν Giorgio ή Zorzi Comer είναι βέβαια πολύ κοινό στο Χάνδακα αυτή την εποχή για να προτείνει κανείς την ταύτιση του με κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο. Θα αποτολμούσα ωστόσο μια έστω και παρακινδυνευμένη υπόθεση, ότι δηλαδή ο αφιερωτής της εικόνας θα μπορούσε να ταυτιστεί με τον μηχανικό Zorzi Comer, τον οποίο γνωρίζουμε από τον κώδικα Il Regno di Candia της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης (1625), που περιέχει σχέδια των πόλεων και των φρουριών της Κρήτης. Στη περίπτωση αυτή η ακριβής προοπτική απεικόνιση του βενετσιάνικου πύργου, όπως παρουσιάζεται στην εικόνα, θα αποτελούσε μια έμμεση αναφορά στις ενασχολήσεις του αφιερωτή και μια πολύτιμη ένδειξη για τις αισθητικές προτιμήσεις ενός αστού που ζει στο Χάνδακα "στα χρόνια του Χριστού 1600".

ΚΡΗΤΙΚΟ ΤΡΙΠΤΥΧΟ ΜΕ ΣΚΗΝΕΣ ΔΩΔΕΚΑΟΡΤΟΥ

Σε ιδιωτική συλλογή της Αθήνας φυλάσσεται ένα τρίπτυχο με πέντε σκηνές Δωδεκαόρτου (μέγιστο ύψος μαζί με το αυτόξυλο σκαλιστό πλαίσιο 36,7 εκ., συνολικό πλάτος 48,5 εκ.).

Στην εσωτερική όψη εικονίζονται η Γέννηση στο κέντρο, ο Ευαγγελισμός στο αριστερό φύλλο και η Υπαπαντή στο δεξί. Στην πίσω όψη του αριστερού φύλλου παριστάνεται η Βάπτιση και του δεξιού η Μεταμόρφωση, η οποία φαίνεται όταν το τρίπτυχο είναι κλειστό. Το ξυλόγλυπτο πλαίσιο φέρει φωτική διακόσμηση με κουκουνάρι στην επίστεψη.

Στις παραστάσεις του τριπτύχου ο ζωγράφος διατηρεί τον παραδοσιακό τύπο των κρητικών εικόνων του 15ου και 16ου αιώνα, χωρίς να επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από ιταλικά πρότυπα. Στο έργο διαπρέπει η μικρογραφική τέχνη του ζωγράφου με κύρια χαρακτηριστικά την ισορροπία των συνθέσεων, τη λαμπρότητα των χρωμάτων, καθώς και την επιμέλεια στην απόδοση των λεπτομερειών, κυρίως του τοπίου.

Η εικονογραφία και η τεχνοτροπία του τριπτύχου οδηγούν στην απόδοσή του σε κρητικό εργαστήριο της δεύτερης πενήνταετίας του 16ου αιώνα, ίσως στον κύκλο της τέχνης του Γεωργίου Κλόντζα.

ΠΑΡΗ ΚΑΛΑΜΑΡΑ

ΕΝΔΥΜΑ: Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΓΛΥΠΤΟΥ ΑΡ. 279 ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ
ΚΩΝ/ΠΟΛΗΣ.

Στα πλαίσια αυτής της μελέτης θα χρησιμοποιηθεί η ιδιότητα του ενδύματος ως κώδικα επικοινωνίας και φορέα μηνύματος τόσο για τους συγχρόνους του όσο και για το νεώτερο ερευνητή, προκειμένου να διευκρινισθεί η ταυτότητα -συγκεκριμένα, η κοινωνική κατηγορία στην οποία εντάσσεται και η χρονική περίοδος στην οποία ανάγεται- της ανάγλυφης στον πεσίσκο αρ. 279 του Αρχαιολογικού Μουσείου της Κων/πόλης ανδρικής μορφής.

Απώτερος στόχος είναι η ένταξη του προαναφερθέντος γλυπτού στα πλαίσια της βυζαντινής καλλιτεχνικής δημιουργίας από χρονολογικής και λειτουργικής άποψης. Σημειώνεται ότι αυτό έχει μέχρι τώρα χρονολογηθεί από τον 7ο έως τον 14ο αιώνα και ότι, όσον αφορά τη χρήση του, είναι γνωστό μόνο ότι αποτελεί πεσίσκο φράγματος, χωρίς όμως να διασαφηνίζεται ο χαρακτήρας του ευρύτερου αρχιτεκτονήματος στο οποίο ανήκε.

Η εξέταση, λοιπόν, ενδυματολογικών στοιχείων όπως

1. η ταυτόχρονη χρήση δύο μακρών χιτώνων
 2. η μορφή του υπερκείμενου, εξωτερικού χιτώνα: η ύπαρξη σχισμής μπροστά, στο κέντρο του κάτω τμήματος του, η λαιμόκοψη σχήματος V και, τέλος, το λίγο μικρότερο -σε σχέση με τον εσωτερικό- μήκος του
 3. η "εσάρπα-γιακάς με πέτα", που πλαισιώνει τη λαιμόκοψη του εξωτερικού χιτώνα και
 4. το ψηλό, κυλινδρικό, με ημισφαιρική άνω απόληξη καπέλο,
- μέσω της αναζήτησης και ανάλυσης εικονογραφικών παραλλήλων, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ανώνυμη, ανδρική μορφή του πεσίσκου της Πόλης συνδέεται με αξιωματούχο της βυζαντινής αυλής, ο οποίος πρέπει να έζησε στον 11ο ή, το αργότερο, στον 12ο αιώνα.

Στην ίδια περίοδο πρέπει να αναχθεί και ο πεσίσκος-υπόβαθρο του ανώνυμου πορτραίτου.

ΤΟΥΛΑ Τ. ΚΑΛΑΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝΑ ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Το Γενικό Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών της Ελλάδας, που εκπονείται στην Ακαδημία Αθηνών, παράλληλα με το Corpus των Κυθέρων και άλλων περιοχών, συλλέγει στοιχεία για όσα μνημεία βρίσκονται σε όλο το χώρο της σύγχρονης Ελλάδας και χρονολογούνται από τον 7ο αι. έως και τον 15ο αι. Συντάσσεται με πρωτοβουλία και εποπτεία του ακαδημαϊκού κ. Μανόλη Χατζηδάκη και είναι ένα πρόγραμμα καταγραφής των σωζομένων τοιχογραφημένων μνημείων. Το Γενικό Ευρετήριο αντλεί τις πληροφορίες του από δημοσιευμένα, κυρίως επιστημονικά, κείμενα και όχι από επιτόπιες έρευνες των συνεργατών του.

Εως τώρα, τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής είναι τα εξής: Το σύνολο ασφαλώς τοιχογραφημένων μνημείων για όλη την Ελλάδα είναι έως τώρα περίπου 1780. Σε αυτόν τον αριθμό δεν περιλαμβάνονται και 400 τουλάχιστον μνημεία, που δεν παρουσιάζουν τοιχογραφίες ή δεν αναφέρονται, αλλά έχουν κάθε πιθανότητα να ήταν αρχικά τοιχογραφημένα (τοίχοι γυμνοί ή σοβαντισμένοι κ.λ.π.). Τα ασφαλώς τοιχογραφημένα μνημεία καλύπτουν πάνω από 2200 στρώματα τοιχογραφιών.

Τα στοιχεία αυτά είναι ενδεικτικά για την ανάδειξη μιάς περιοχής σε πολιτιστικό κέντρο και την ανάλογη δραστηριότητα του πληθυσμού της. Στα δελτία του Γενικού Ευρετηρίου δηλώνεται μόνον η κατάσταση του μνημείου και των τοιχογραφιών του και η αποδιδόμενη χρονολόγηση, αλλά καμμία μνεία δεν γίνεται για την καλλιτεχνική ποιότητα και την τεχνοτροπία τους. Θα αναφερθούν τεχνικά και άλλα προβλήματα, που προκύπτουν κατά την έρευνα.

Χάρις Α. Καλλιγιά

**ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΚΤΙΣΜΑΤΑ
ΤΗΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ ΑΠΟ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΗΣ Β' ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ**

Τά εγγράφω της Β' Ενετοκράτιας παρέχουν άριστές πληροφορίες για την ευρύτερη περιοχή, την πόλη και μεμονωμένα κτίσματα της Μονεμβασίας, οι οποίες άφ' ενός βοηθούν να αποκτήσομε μία καλλίτερη εικόνα της όργανωσης της πόλης και των δραστηριοτήτων αυτής της περιόδου, άφ' έτερου δίνουν ένδειξεις και για τις προηγούμενες εποχές.

Συγκεκριμένα βρίσκομε ούην ευρύτερη περιοχή, πού ήταν στή δικαιοδοσία της Μονεμβασίας και όχι πολύ μακριά της, τοπωνύμια όπως τό Torre di Zacogna ή τό Luoco Demonogeani.

Γιά την ίδια την πόλη, στίς αναφορές για τούς "Πάνω Περίβολους", όπως αποκαλείται ή Πάνω Πόλη, επανέρχεται καθ' όλη τή διάρκεια της βενετικής κυριαρχίας τό θέμα των έπισκευών των σπιτιών πού είχαν εγκαταλείψει οι Τούρκοι, και χρησιμοποιήθηκαν ως καταλύματα από τίς φρουρές, τούς άξιωματικούς και όρισμένους άξιωματούχους, όπως ό Camerlengo. Η πρόθεση να έπισκευαστούν τά, περισσότερα από 40, σπίτια αιτά ήπήρχε από τή στιγμή πού παραδόθηκε ή Μονεμβασία και τήν εγκατέλειψαν οι Τούρκοι κάτοικοί της. Όμως οι έπισκευές δέν φαίνεται να ολοκληρώθηκαν ως τό τέλος της Ένετοκρατίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ή προμήθεια των υλικών, πού είναι δύσκολη και γίνεται κυρίως διά θαλάσσης και από μέρη πού και παλαιότερα προμήθευαν αντίστοιχα υλικά. Για παράδειγμα ή ξυλεία έρχεται από την Κρεμαστή, και φορτώνεται στό Κυπαρίσι.

Δυό άλλα έργα άπασχολούν τίς άρχές επί χρόνια, ή κατασκευή του ανεμόμυλου κοντά στην Άκρόπολη, πού άποτελούσε επιθυμία του Grimani και μπόρεσε να ολοκληρωθεί, αλλά πρός τό παρόν είναι άγνωστό αν λειτούργησε, και ή

έπισκευή του *Torrigion da Mar*, του μικρού οχυρού στο ανατολικό άκρο της Πάνω Πόλης που οι Τούρκοι ονόμαζαν "του Κασσίμ Πασά" και την εθύνη της άμυνας του όποιου είχαν οι *Padri Reformati* της *Santa Maria del Carmine*, της σημερινής 'Αγίας Σοφίας.

Πολλές πληροφορίες παρέχονται για τα τείχη, τους πύργους, τα φυλάκια και τις σκοπιές στην Κάτω Πόλη. Εκτός από τους γνωστούς 4 γωνιακούς πύργους, που έφεραν ονόματα αγίων, *Santa Barbara*, *San Polo*, *San Rocco*, *Santa Anna* (μόνο, όμως κοντά στον τελευταίο, τον βορειοδυτικό φαίνεται να υπήρχε ναός), αναφέρονται η *Batteria San Zorzi* και τό *Posto e Torrigioncin di San Marco*, όπως και τό *Palazzo* για τόν *Proveditor* και (ξεχωριστό;) για τόν *Rettor* και τό *Archivio*, που προς τό παρόν δέν μπορούν νά ταυτιστούν. Επίσης τό *Portello da Mar*, ή θαλάσσια πόλη, που κράτησε ως σήμερα τό όνομα αυτό.

Σημαντικό πρόβλημα δημιουργούσαν τά σπίτια που άκουμπούσαν στά τείχη, καταλαμβάνοντας χώρο αναγκαίο για τήν άμυνα της πόλης. Τό 1690 προτείνεται ή ανταλλαγή τών σπιτιών αυτών με άλλα που ανήκαν κυρίτερα σέ Τούρκους και υπάρχουν λεπτομερείς κατάλογοι σπιτιών με ονόματα παλαιών και νέων ιδιοκτητών, αλλά δέν είναι γνωστό αν ή ανταλλαγή πραγματοποιήθηκε.

Έξω από τήν δυτική, κύρια πόλη της Κάτω Πόλης αναφέρεται ή ύπαρξη νεκροταφείου. Επρόκειτο επίσης νά κατασκευαστεί *Laζαρέττο*, πιθανώτατα στη θέση που διατήρησε τό όνομα αυτό κοντά στη γέφυρα. Η ίδια ή γέφυρα έπισκευάστηκε και βρίσκομε έγγραφα με πολλά και λεπτομερή σχετικά στοιχεία.

ΧΑΡΙΚΑΛΙΑ ΚΟΙΔΑΚΟΥ

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΗΒΑ. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Απο το 1917 που δίδονται από τον Κεραμοπούλο οι πρώτες πληροφορίες για τη Χριστιανική Θήβα ακολουθούν δημοσιεύσεις ανασκαφών στο Αρχαιολογικό Δελτίο από αρχαιολόγους Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στην πλειοψηφία, που όπως είναι εσπεμένο πολύ λίγο ενδιαφέρονται για τα Βυζαντινά στρώματα. Έτσι οι πληροφορίες είναι ελάχιστες και αποσπασματικές. Δεν σημειώνεται η θέση των κτιρίων και σε λίγες περιπτώσεις αποτυπώνονται.

Το 1965 δημοσιεύεται το πολύ σημαντικό για την τοπογραφία των Θηβών βιβλίο του Συμεωνόγλου (S. Symeonoglou, The topography of Thebes from the Bronze Age to Modern Times, Princeton) όπου για πρώτη φορά παρουσιάζονται συγκεντρωμένες όλες οι ανασκαφές της Χριστιανικής Θήβας σε χάρτες, με υποσημειωμένο σαφέστατα της χρήσης των κτιρίων.

Απο το 1966 και έξης η 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων εκτελεί αποκλειστικά σχεδόν τις ανασκαφές των οικοπέδων στη Θήβα αρχίζοντας από τα νεώτερα και φθάνοντας έως και τα παλαιοχριστιανικά στρώματα. Οι ανασκαφές είναι λιγότερες στην Κωδέμεια και περισσότερες έξω απ αυτήν (μετά την ενταξη νέων περιοχών στο σχέδιο), με εντυπωσιακά αποτελέσματα εφόσον αποδεικνύεται η τεράστια έκταση της πόλης στην κυρίως βυζαντινή περίοδο. Αποτυπώνονται όλα τα κτίρια και προστίθεται η θέση τους στους χάρτες του Συμεωνόγλου.

Έτσι σήμερα οι γνώσεις μας για την οχύρωση, την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, την αστική κατοικία, τα εργαστήρια, τους δρόμους, τις τάφους έχουν εμπλουτιστεί σημαντικά.

Σ'αυτο συμβάλλει και η συγκεντρωση, συντήρηση και εξέταση των κινητών ευρημάτων, πράγμα που έλειπε από τις παλαιότερες ανασκαφές.

Σημαντικότερη κεραμική, νομισματικοί θησαυροί, κοσμήματα, μετάλλια μικροαντικείμενα και πολλά άλλα ευρήματα, αποτελούν μαρτυρές της μακράτης ζωής της Χριστιανικής πόλης των Θηβών σε περιόδους ακμής, αλλά και ιστορικών περιπέτειων.

Μ. Κορρές
Πολεοδομικές παρατηρήσεις στη μεσαιωνική Αθήνα.

Οι γνώσεις μας γύρω από τη μεσαιωνική αθηναϊκή τοπογραφία παραμένουν δυστυχώς ανεπαρκείς. Τούτο οφείλεται κυρίως στη σχεδόν πλήρη απουσία τοπογραφικών πληροφοριών από τις άλλωστε ανεπαρκείς γραπτές πηγές της μεσαιωνικής ιστορίας της πόλεως. Εξ αιτίας αυτής της απαράβλεπτης δυσκολίας η αναπλήρωση του γνωστικού κενού, η, πιο σωστά, ενός μέρους του, είναι δυνατή μόνον με πολύ συστηματικές και εκτεταμένες αρχαιολογικές μελέτες. Δυστυχώς, όμως, το ποσοστό του εδάφους της πόλεως στο οποίο έχουν γίνει συστηματικές ανασκαφές δεν είναι πολύ μεγαλύτερο από το ποσοστό του ιστορικού χρόνου για το οποίο διαθέτουμε άμεσες ιστορικές μαρτυρίες. Είναι επομένως και στην παρούσα περίπτωση αναγκαία, όπως άλλωστε και σε τόσες άλλες επιστήμες, η χρήση μεθόδων και αντιπροσωπευτικών δειγμάτων για την προσέγγιση του όλου μέσω του μέρους. Τέτοιες μέθοδοι, όμως, εμπιρεύουν αναγκαστικώς και ένα ορισμένο ποσοστό πλάνης ή τουλάχιστον ατελείας, γεγονός που καθιστά αναγκαίες και άλλες μελέτες κ.ο.κ. Σπουδαίες συμβολές στην τοπογραφία της μεσαιωνικής Αθήνας είναι ασφαλώς τα τοπογραφικά διαγράμματα Κλεάνθους και Schaubert, οι μελέτες του Mommsen, οι μεγάλες ανασκαφές της αμερικανικής σχολής κλασικών σπουδών στην περιοχή της αχαϊάς αγοράς, οι μελέτες του Τραυλού, της Α. Frantz κ.α. και οι διάφορες σωστικές ανασκαφές της αρχαιολογικής υπηρεσίας.

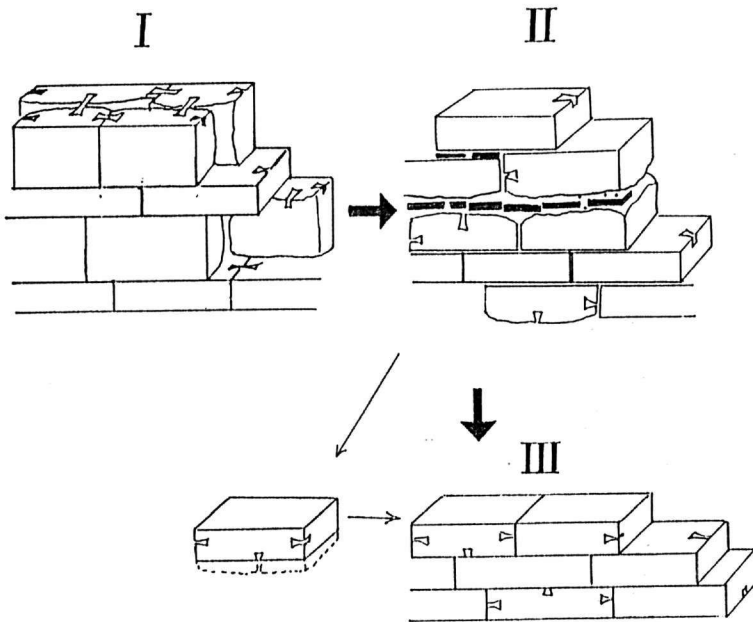
Η έκταση η μορφή και η ηλικία των οχυρώσεων είναι ζητήματα από τα σπουδαιότερα, όπως, άλλωστε, οι θέσεις των οδών και η σχέση των προς τις αρχαιότερες ή τις νεώτερες οδούς. Μερικές νέες διαπιστώσεις και παρατηρήσεις γύρω από αυτά τα ζητήματα είναι το αντικείμενο της σύντομης αυτής ανακοινώσεως, συνοψίζονται δε ως εξής:

Το λεγόμενο Ριζόκαστρο, στο τμήμα του που συμπίπτει προς τον τοίχο της στοάς του Ευμένους, αποτελείται από τους ακόμη κατά χώραν ορθοστάτες του αρχαίου τοίχου και από ένα μεταγενέστερο ανώτερο μέρος κτισμένο με μεγάλους σκληρούς ακτίτες λίθους, παχείς ερυθρές οπτοπλίνθους και αβεστοκονιάμα. Η δομή αυτή προκαλεί εύκολα την εντύπωση ενός μεσοβυζαντινού τοίχου (Τραυλός, Πολεοδομική εξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν, σ.161 εν. 105). Όλοι οι λίθοι είναι κτισμένοι με τις δύο μεγαλύτερες διαστάσεις των οριζοντιωμένες. Προσεκτικότερη παρατήρηση, όμως, αποκαλύπτει ότι οι λίθοι αυτοί προερχόμενοι προφανώς από τη διάλυση ενός αρχαιότερου τοίχου που ήταν κτισμένος κατά το λεγόμενο ψευδοσδόμο σύστημα, είναι άλλοι μεν πρώην χαμηλοί διάτονοι με κατεργασμένες όλες τις επιφάνειες, άλλοι δε πρώην ορθοί δομικοί με αφημένη ακατέργαστη την αρχικώς αθέατη οπίσθια επιφάνειά των. Επιμήκεις τραπεζοειδείς εντορμίες στην αρχική άνω έδρα καθ' ενός έξυπηρετούσαν κάποτε τη μεταξύ των οριζόντια σύνδεση με ισχυρούς ξύλινους πέλεκοσχημους σπυροσμούς, τόσον κατά μήκος όσον και εγκάρσιως (σχ. I). Η νέα πρυμνής ή υπτία τοποθέτηση των πρώην ορθίων λίθων έφερε σε οριζόντια θέση τις οπίσθιες ακατέργαστες επιφάνειές των και επέβαλε την προσθήκη των πλίνθων χάριν εξομαλύνσεως (σχ. II). Στο δυτικό άκρο της στοάς σώζεται ακόμη μεγάλο μέρος ενός κτίσματος, μάλλον νυμφαίου, της ύστατης αρχαιότητας, το οποίο είναι δομημένο με μεγάλους κατεργασμένους ορθογωνίους λίθους προερχόμενους προφανώς από άλλα αρχαιότερα κτήρια (Αρχ.Δελτ. 35, 1980,Χρον. σ.18). Το κτίσμα αυτό αναγνωρίζεται ως νεώτερο του τείχους, όχι μόνον επειδή προσκολλάται σ' αυτό, αλλά πολύ περισσότερο επειδή οι λίθοι των κατωτέρων στρώσεων του έχουν παραχθεί με νέα λάξευση από τους λίθους του τείχους (σχ. III). Με τη νέα λάξευση απομυήθηκε κυρίως η αρχική ακανόνιστη επιφάνεια και έγινε δυνατή η νέα τοποθέτησή- η τρίτη κατά σειράν χρήση- χωρίς ανάγκη παρεμβολής πλίνθων. Όμως οι λοιπές επιφάνειες με την ακόμη παλαιότερη λάξευση, οι χαρακτηριστικές αρχικές εντορμίες ξυλίνων συνδέσμων, ορατές και πάλιν λόγω της υπτίας τοποθέτησεως και μειωμένες κατά το μήκος λόγω της νέας κατεργασίας των λίθων¹, αποδεικνύουν πολύ εύκολα τη χρονική σχέση του νυμφαίου προς το τείχος. Κατόπιν αυτών το ίδιο το τείχος πρέπει να χρονολογηθεί στους χρόνους των βαρβαρικών επιδρομών, των Ερούλων ή ίσως των Βησιγόθων. Το Ριζόκαστρο αυτό, ερειπώμενο ως την δυτική πλευρά του αρχαίου θεάτρου, επεκτάθηκε προς τα ανατολικά με την προσθήκη ενός οχυρού περιβόλου που έφθανε ως την ανατολική πλευρά του Ωδείου του Περικλέους. Η προσθήκη αυτή χρονολογήθηκε εσχάτως (ΔΧΑΕ, ΙΔ 1987-1988, σ.344-350) στον 13ο Αι. Στην ανατολική πλευρά αυτού του νέου περιβόλου θα είχε διαμορφωθεί και μια πύλη εκεί όπου αυτός έτιμσε μια ήδη υφιστάμενη οδό, η οποία συνέδεε το Κάστρο με τα ανατολικά μέρη, φθάνοντας μέχρι τα Μεσόγεια. Η θέση αυτής της οδού συμπίπτει προς τις σημερινές οδούς Θεσπίδος και Κυδαθηναίων. Η ηλικία της οδού έγινε δυνατόν να ελεγχθεί κατά τη διάκριση σαφικών εργασιών το 1980-1982 (Αρχ. Δελτ. 35, 1980, Χρον. σ. 24 ,37,1982,Χρον. σ.9) Σε μέσο βάθος ~2μ. βρέθηκαν λείψανα υστερορρωμαϊκών και

παλαιοχριστιανικών κτισμάτων, αλλά όχι και παλαιότερα τμήματα της ίδιας της οδού. Η παρουσία των βυζαντινών ναών της Σωτείρας Λυκοδήμου και της Σωτείρας του Κοτάνη επί της οδού και περίπου στην παρούσα στάθμη της, προδίδει την σπουδαιότητα που είχε η οδός αυτή από τη μεσοβυζαντινή εποχή και μετά και μαρτυρεί μια νέα βυζαντινή ακμή στην ανατολική πλευρά της Αθήνας. Αντιθέτως, η διαδρομή της οδού επάνω από ισοπεδωμένα αρχαία και παλαιοχριστιανικά τμήματα της πόλεως προϋποθέτει μια προηγούμενη ερήμωση αυτής της περιοχής. Ανάλογες διαπιστώσεις που έγιναν κατά μήκος της οδού Αδριανού και μερικών άλλων μικρότερων οδών επιτρέπουν το συμπέρασμα ότι η γενικώς αποδεκτή αρχή της διατήρησης των αρχαίων οδών, αμετάβλητων από την αρχαιότητα ως σήμερα, πρέπει να έχει και αυτή τις εξαιρέσεις της. Μια πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση διατήρησης της πορείας αρχαίας οδού αμετάβλητης, αποτελεί η οδός Τριπόδων. Η οδός αυτή αναπτύχθηκε ιδιαίτερος κατά την κλασική εποχή. Το μεγάλο πλάτος της και ο χώρος που κατελάμβαναν τα ίδια τα χορηγικά μνημεία, είναι μεγάλα τα οποία προϋποθέτουν την προηγούμενη ύπαρξη μιας πλατιάς άκτιστης ζώνης, ίσως κατά μήκος ενός αρχαιότερου περιβάλλοντος.

Μετά τις βαρβαρικές επιδρομές και την συνακόλουθη καταστροφή και χρησιμοποίηση των χορηγικών μνημείων ως πηγή έτοιμων δομικών υλικών, κατοικίες κατέλαβαν τις θέσεις των μνημείων καθώς και μεγάλο μέρος του αρχικού πλάτους της οδού. Η ίδια η οδός με πλάτος μειωμένο στο ήμισυ του αρχικού διατηρήθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος του μήκους της αμετάβλητη ως σήμερα. Φυσικά δεν είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι η κατάγηση ενός μέρους της στα βορειοανατολικά προϋποθέτει επίσης μια προηγούμενη ερήμωση εκείνης ειδικά της περιοχής, επειδή εκεί η διατήρηση της πόλεως ήταν συνεχής. Επομένως η ερήμωση των φαινομένων αυτού του είδους μπορεί να είναι κατά περίπτωση διαφορετική.

¹ Η τεχνική αυτή λεπτομέρεια δεν έγινε αντιληπτή κατά τη σύνταξη μιας νεώτερης μελέτης (ΔΧΑΕ, τ.ΙΑ, 1987-1988, σ.355κ.ε) με αποτέλεσμα την αποδοχή μεν της νέας χρονολόγησης του Ριζόκαστρου στην ύστατη αρχαιότητα, αλλά και τη σύγκριση του νημαίου προς το Ριζόκαστρο και τέλος τη γνώμη ότι το τείχος κατά μήκος της οδοάς δεν είναι το ίδιο το αρχαίο Ριζόκαστρο, αλλά απλώς μια μεσαιωνική ανακατασκευή του

Θεόδωρος Γ. Κουκούλης

Παλαιοχριστιανικά, Βυζαντινά Μέβανα: Θέσι Προφήτης Ηλίας.

Οί άρχαιολογικές γνώσεις μας γιά τήν χερσονήσο τῶν Μεθάνων κατά τήν Παλαιοχριστιανική καί Βυζαντινή εποχή περιορίζονται σέ σύντομες έκθέσεις στους τόμους τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, σέ ἐλάχιστες νύξεις ξένων περιηγητῶν τοῦ 19ου αἰ. καί σέ σποραδικές ἀναφορές γιά βυζαντινές ἐκκλησίες ἀπό νεώτερος μελετητές, ὅπως Α.Κ. Ὁρλάνδος, Π. Βοκοτόπουλος, κ.άλ.

Στά πλαίσια τῆς ὀργανωμένης ἐπιφανειακῆς ἔρευνας τῆς Χερσονήσου, ὑπό τήν διεύθυνσι τῶν Δρῶν C.Mee καί H. Forbes τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Liverpool καί ὑπό τόν γράφοντα εἰδικά γιά τήν μεσαιωνική καί νεώτερη περίοδο (5ος-18ος αἰ.), ἐντοπίσθηκαν μεταξύ τῶν υπερεκατόν νέων ἀρχαιολογικῶν θέσεων καί πολλές Ὑστερορωμαϊκῆς-Παλαιοχριστιανικῆς καθώς καί βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Οἱ θέσεις πού ἀνάγονται μέ βεβαιότητα στήν πρώτη ἀναφερόμενη περίοδο ἀριθμοῦν τίς 33. Χαρακτηριστικό τους γνώρισμα εἶναι ὅτι οἱ πιά ἀξιόλογες βρίσκονται σέ παράλιες περιοχές. Ἰδιαίτερη σημασία στόν κατάλογο τῶν θέσεων κατέχουν τά ἀρχαία Μέβανα, σημερινό Παλαιόκαστρο, στήν περιοχή τοῦ ὁποῦ σῶζονται εἰρήια τριῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν. Τμήμα μιᾶς ἀκόμη βασιλικῆς τῆς ἴδιας περιόδου σῶζεται στήν παραλία του ἁγίου Νικολάου στό βόρειο μέρος τῆς Χερσονήσου.

Ἡ ἀκμή τῶν Μεθάνων φαίνεται ὅτι δέν κράτησε πολὺ καί πιθανότατα λόγω τῶν αραβικῶν ἐπιδρομῶν μετά τόν 7ο αἰ. οἱ παράλιες θέσεις ἐγκαταλείφθηκαν μέ ἀποτέλεσμα ὁ πληθυσμός νά βρῆ καταφύγιο σέ εὐσβάτες καί ὄρεινές περιοχές ἢ νά ἐγκαταλείψη ὀλοκληρωτικά τήν περιοχή. Σποραδικά ἴχνη ἀνθρώπινης δραστηριότητας μετά τούς λεγόμενους "Σκοτεινοὺς Αἰῶνες" παρουσιάζονται ἀπό τόν 10ο αἰ. περίπου. Ἀπό τίς 23 βυζαντινές θέσεις πού ἐντοπίσθηκαν, οἱ περισσότερες ἐξακολουθοῦν νά βρίσκονται σέ περιοχές μακριά ἀπό τά παράλια. Οἱ νέες θέσεις εἶναι ἢ ναοί εἴτε μεμονωμένα κοσμικά κτήρια εἴτε χώροι ὅπου ὑπάρχει διάσπαρτη κεραμική.

Σημαντική εἶναι ἡ βυζαντινὴ θέσι Προφήτης Ηλίας στό ὀμώνυμο βουνό (ὕψόμετρο 712) πάνω ἀπό τόν σύγχρονο οἰκισμό Κουνουπίτσα. Στήν κορυφή σῶζονται ἐλάχιστα ἴχνη ὀχυρωματικοῦ τοίχου, 4 σκαλοπάτια σκαλισμένα στό σκληρὸ ἔδαφος, 3 μεγάλες δεξαμενές ὀρθογωνίου σχήματος, ἡ μεγαλύτερη ἀπό τίς ὁποῖες ἔχει ἐξωτ. διαστ. 7,80Χ4,35μ. , ἐνῶ στήν γύρω ἀπό τίς δεξαμενές περιοχή βρίσκονται 2 ἀκόμη τετράγωνες δεξαμενές μικρότερων διαστάσεων. Ἐπίσης ὑπάρχουν τουλάχιστον ἄλλες 6 στέρνες κωδωνοειδοῦς σχήματος καί ἴχνη τοίχων 18 μονόκωρων κτισμάτων ἐγκατεσπαρμένων στό μικρὸ πλάτωμα τῆς κορυφῆς. Τέλος, σῶζεται μία μικρὴ μονόκωρη ἐκκλησία (ἐξωτ. διαστ. 4,86Χ4,47 μ.χωρίς τήν ἀψίδα) ἡ ὁποία ἀνακαινίσθηκε τό 1892.

Ἐλάχιστα κεραμικά ὄστρακα βρέθηκαν. Τά περισσότερα εἶναι ἀδιάγνωστα. Μόνον 3 εἶναι δυνατόν νά χρονολογηθοῦν πιθανότατα στόν ὕστερο 12ο καί στόν 13ο αἰ., ἐνῶ 1 ἴσως νά ἀνήκει στόν 8ο αἰ. (πρβλ. J. W. Hayes, Excavations at Sarachane in Istanbul, Vol. 2, The Pottery, ὁμάδα ὄστράκων 35, ἀρ.14 σ. 112, εἰκ. 176.

Γιά ποιούς ὅμως λόγους ἐπέλεξε γιά ἐγκατάστασι αὐτὴ ἡ ἀπόμερη περιοχή; Πότε ἐγκαταλείφθηκε καί γιατί;

Συμπερασματικά μπορούμε νά ποῦμε ὅτι προφανῶς ἐπρόκειτο γιά ἓνα ὕστατο καταφύγιο τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ σέ ἐπικίνδυνες περιστάσεις, τό ὁποῖο ὅμως οὐδέποτε κατοικήθηκε μόνιμα καί γιά μεγάλο χρονικὸ διάστημα.-

ΑΣΠΑΣΙΑ ΚΟΥΡΕΝΤΑ - ΡΑΪΤΑΚΗ

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΦΩΚΙΔΑ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΚΥΡΑΣ

Την τελευταία δωδεκαετία σε αρκετές περιοχές της Φωκίδας εντοπίστηκαν αγνώστα μέχρι σήμερα παλατιοχριστιανικά μνημεία.

Οι πληροφορίες μας για την περίοδο αυτή των πρώτων χριστιανικών αιώνων στο γεωγραφικό χώρο που εκτείνεται δυτικά της Η.Οσ.Λούκα και μέχρι τη Ναυπακτο- χώρο που ποσεί να θεωρησόμε σαν το χώρο της παλατιοχριστιανικής Φωκίδας, έχουν πλουτισθεί, κυρίως με τις έρευνες της Ιης Εφορείας Βυζ.Αρχι/των στην Αμφισσα, στην Κίρρα, στο Δίστομο, στην Αντίκυρα, στην Παράλια Ζεφυρούλας και στο Κλήμο Ευπαλίου.

Στην Αμφισσα αποκαλύφθηκε το κεντρικό τύπος τρικλίτης βασιλικής, καθώς και προσκτίσματα της, με ψηφιδωτό δαπέδο του 5 μ.Χ. αι.

Στην παράλια της Κίρρας σε μικρή απόσταση από το Ηερατωνικό Πυργο βρέθηκε το κεντρικό τρικλίτης βασιλικής, με βαπτιστήριο και ψηφιδωτό δαπέδο των αρχών του 5ου μ.Χ. αι.

Στο Δίστομο (Αρχαίο Αμβροσσό) οριστική ανασκαφή αποκάλυψε στους νοτιούς προπόδες του λόφου "Κρόσσος" το δυτικό τμήμα τρικλίτης βασιλικής με ναρθήκα και προσκτίσματα. Το κεντρικό κλίτος κοσμείται με ψηφιδωτό δαπέδο των μέσων του 5ου μ.Χ. αι.

Στον οικισμό Κλήμο του Ευπαλίου Δωρίδος εντοπίστηκε παλατιοχριστιανική βασιλική με ψηφιδωτό δαπέδο.

Το μνημείο αν και δεν έχει ερευνηθεί ακόμη φαίνεται ότι σφίζεται σε μεγάλη έκταση.

Στην παράλια Ζεφυρούλας κοντά στην Ερατεινή εντοπίστηκαν θεμελίο υστερορωμαϊκού - παλατιοχριστιανικού κτιρίου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν κλίβανοι κεραμικού Εργαστηρίου. η ανασκαφή των οποίων θα δώσει πληροφορίες και για μια τοπική **εργαστηριακή** δραστηριότητα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της Αντίκυρας όπου εκτός από την ύπαρξη της πεντακλίτης βασιλικής, οι έρευνες των τελευταίων ετών αποκάλυψαν έναν ακμαζόντα παλατιοχριστιανικό οικισμό ο οποίος αναπτύχθηκε στην ίδια θέση με τον αρχαίο οικισμό της Αντίκυρας.

Συγκεκριμένα στη θέση "Παλατία" αποκαλύφθηκαν οικίες με ευρυχωρά δωμάτια και εσωτερικές αυλές.

Ο οικισμός της Αντίκυρας δημιουργεί τις προϋποθέσεις για σημαντική συμβολή στην έρευνα των παλατιοχριστιανικών οικισμών που όπως είναι γνωστό δεν έχουν ερευνηθεί ακόμη ικανοποιητικά.

ΧΑΡΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ

Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ ΣΤΑ ΒΕΛΑΝΙΔΙΑ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ ΛΙΜΗΡΑΣ

Στήν άνακοίνωση παρουσιάζονται οί τοιχογραφίες πού διασώζονται στήν άψίδα του Άγ. Παντελεήμονα στό χωριό Βελανίδια τής έπαρχίας Έπιδαύρου Λιμής και εξετάζεται διεξοδικά ή παράσταση του Μελισμού.

Ο εύχαριστιακός Χριστός εικονίζεται ως θυόμενος-μελιζόμενος, νεκρός, στήν ήλικία του ώριμου. Η μορφή αυτή άποτελεί δημιούργημα τής έποχής των Παλαιολόγων. Με παρόμοιο τρόπο παρουσιάζεται ή παράσταση στό ναό των Άγ. Θεοδώρων Καφιδνας (1264-70), στό Χρυσόστομο Γερακιού (1300), στόν Άγ. Άνδρέα Κάτω Καστάνιας (1375-1400), στή Χειμάτισσα Φλόκας (άρχές 15ου αί.) και στόν Άγ. Γεώργιο του Μαλέα (άρχές 15ου αί.). Πιθανότατα εικονιζόταν και στίς μισοκαταστραμμένες παραστάσεις, όπως στό Άσκηταριό τής Μονεμβασίας (1275-1300), στόν Άγ. Κωνσταντίνο στα Βελανίδια (τέλος 13ου αί.) και στόν Άγ. Γεώργιο Μολών (άρχές 15ου αί.).

Άπό τά σωζόμενα μνημεία εξάγεται ότι, ή κατάσταση του εύχαριστιακού Χριστού θυόμενου-μελιζόμενου, νεκρού στήν ήλικία του ώριμου, άποτελεί ιδίωμα τής περιοχής Λακωνίας.

Δηλωτικό τής κατάστασης αυτής του εύχαριστιακού Χριστού, άποτελεί ή τρυπημένη δεξιά πλευρά του, άπό τήν όποια αναβλύζουν αίμα και νερό, πού σε όρισμένες περιπτώσεις περιουλλέγονται μέσα στό ποτήριο, πού βρίσκεται δίπλα.

Τό δογματικό υπόβαθρο τής παράστασης καθορίζεται άπό τό κείμενο και τό τυπικό τής θείας λειτουργίας καθώς και τά κείμενα άπό τήν ιερά παράδοση. Η μορφή του νεκρού θυόμενου-μελιζόμενου εύχαριστιακού Χριστού μεταφέρει σε εικόνα στιγμές τής θείας λειτουργίας, όπως τό τυπικό τής έτοιμασίας των τιμίων δώρων και τής κοινωνίας των πιστών. Τά δύο αυτά τυπικά, πού σχετίζονται με τό μυστήριο τής θείας Εύχαριστίας, τελούνται στήν όρθόδοξη έκκλησία διαφορετικά άπό τή λατινική.

Η έμπνευση τής νέας δυναμικής μορφής του εύχαριστιακού Χριστού και ή προσπάθεια τής άπόλυτης ταύτισης κειμένων, τυπικού και εικόνας έντάσσονται μέσα στό άνανεωτικό και έντονα ρεαλιστικό πνεύμα τής έποχής των Παλαιολόγων.

ANNA ΛΑΜΠΡΑΚΗ

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΩΝ ΜΑΡΜΑΡΩΝ ΣΤΑ ΔΑΠΕΔΑ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΛΟΥΚΑ ΦΩΚΙΔΟΣ.

Στο περσινό 12ο Συμπόσιο είχαμε παρουσιάσει τα μάρμαρα του δαπέδου του σημερινού Καθολικού του Οσίου Λουκά. Πριν προχωρήσουμε σ' εκείνα του ναού της Παναγίας θά θυμήσουμε, με λίγα λόγια όσα είχαμε πει.

Φορτισμένα με συμβολική σημασία, τα χρωματιστά πετρώματα χρησιμοποιήθηκαν πολύ κατά την παλαιοχριστιανική και τη βυζαντινή περίοδο, συχνά σε δεύτερη χρήση, προερχόμενα από ρωμαϊκά κτίσματα. Η αναγνώριση των πετρωμάτων αυτών μας πληροφορεί για την τεχνολογία της εποχής, τη σημασία του κτηρίου και τις σχέσεις μεταξύ περιοχών.

Τα μάρμαρα που αναγνωρίζονται στα δάπεδα του συγκροτήματος του Οσίου Λουκά Φωκίδος είναι τα εξής:

1. Λευκά, από την Κάρυστο, α. εκείνο με ευθύγραμμα νεφώματα ή νερά γαλαζωπά που μοιάζει με προκονήσιο,
2. Λευκό με νεφώματα ή ευθύγραμμες ανοιχτόχρωμες ραβδώσεις α. πράσινες ή β. Ωχρα,
3. Το γνωστό πράσινο Καρύστου (τσιπολίνο),
4. Το πράσινο Λαρίσης (λατυποαγές),
5. Ο πράσινος Κροκεάτης (ανδρσιίτης),
6. Το κοκκινόχρωμο Ερέτριας (fior di pesco),
7. Το κοκκινωπό της Χίου (porta santa),
8. Η ποικιλόχρωμη σκουρία λίθος (κροκαλοπαγές).

Στο ναό της Παναγίας γίνεται σημαντική χρήση διακοσμητικών τμημάτων, ταινιών κυρίως, από ορυς scelle. Παρ'όλο όμως που υπάρχει πληθώρα ψηφιδών παρατηρείται κάποιος περιορισμός στα χρώματα και στις ποιότητες των πετρωμάτων. Ενώ δηλαδή στο Καθολικό είχαμε την ποικιλία πετρωμάτων που αναφέραμε ήδη, εδώ λείπουν τα δύο τελευταία είδη (Χίου και Σκύρου) και ο κροκεάτης λίθος εμφανίζεται ελάχιστα.

Η έλλειψη αυτή του Κροκεάτη λίθου αναπληρώνεται με διαλεγμένες λατύπες σκούρου πράσινου χρώματος που προέρχονται από το θεσσαλικό λατυποαγές πέτρωμα.

Επίσης σε ελάχιστα σημεία παρατηρείται χρήση του, μη αναγνωρισμένης προελεύσεως, κόκκινου πετρώματος τύπου πορφυρίτη.

Και εδώ, στο ναό της Παναγίας γίνεται χρήση μαρμαρίνων λευκών καρυστίων πλακών με νεφώματα αλλά αισθητά μικρότερες από αυτές του Καθολικού.

Ως προς τη χρήση των λίθων αξιοσημείωτο είναι ένα ψηφιδωτό στο οποίο γίνεται κάποιο παιχνίδι με δύο άσπρα μάρμαρα διαφορετικής ποιότητας και προέλευσης, τοποθετημένα δίπλα-δίπλα. Το ένα από αυτά είναι πέτρωμα άγνωστης προέλευσης, πυκνό με πολύ μικρούς κρυστάλλους, αδιαφανές, το οποίο δεν μαρμαίρει και η μουντή του όψη θυμίζει λευκό ελεφαντόδοντο το άλλο είναι, κατά πάσα πιθανότητα, λευκό Καρύστου.

Εντύπωση προκαλεί ο τύπος των opus sectile, που κυριαρχεί. Είναι το ψηφιδωτό το καμωμένο με μικρές σχετικά ψηφίδες, το οποίο μοιάζει πολύ με τα αντίστοιχα ρωμαϊκά, ενώ βλέπουμε και περιορισμένα σε μέγεθος και αριθμό τμήματα φτιαγμένα με μεγαλύτερα κομμάτια μαρμάρου, του χαρακτηριστικού τύπου της παλαιοχριστιανικής περιόδου. Τα τμήματα αυτά είναι δουλεμένα προσεχτικά και οι συνδυασμοί τους είναι απλούστατοι και καμιά φορά μουντοί.

Εδώ σταματάμε για φέτος. Ας συνοψίσουμε όμως

Στο κτηριακό συγκρότημα του Οσίου Λουκά, δίπλα στα ρωμαϊκού τύπου opus sectile, τα καμωμένα με μικρές ψηφίδες, ποικιλία χρωμάτων, σχεδίων και συνδυασμών που χαρακτηρίζονται από τα ευθύγραμμα σχήματα των ψηφιδών, στο ναό της Παναγίας μονάχα, παρατηρούνται ορισμένες "συμπληρώσεις" με μικρά τμήματα δουλεμένα με διαφορετική τεχνική και αισθητική. Είναι αυτά που θυμίζουν "Χριστιανικά" διακοσμητικά γεωμετρικά τμήματα. Είναι φτιαγμένα με μεγαλύτερα κομμάτια μαρμάρων, μερικά με καμπυλόγραμμα σχήματα, καλοδουλεμένα και καλοσυνταιριαγμένα, με φτωχά όμως χρώματα, μουντά και ελάχιστη ποικιλία μαρμάρων. Οι συμπληρώσεις αυτές, από την τοποθέτησή τους και το τρόπο που έχουν δουλευτεί φαίνεται να είναι σύγχρονες με την όλη κατασκευή του δαπέδου, απλά, όπως έλεπαν κομμάτια συμπληρώθηκαν με τον τρόπο της εποχής τους.

Ακόμα παρατηρούμε πως στα πλάγια του Καθολικού, στο Ιερό, στον χώρο "Λ", καθώς και στο ναό της Παναγίας έχουμε τις ίδιες ποιότητες μαρμάρων και το ίδιο είδος διακοσμητικών, ρωμαϊκού τύπου, opus sectile. Όμως, μονάχα στον κεντρικό χώρο του Καθολικού υπάρχουν μεγάλες ορθογώνιες μαρμάρινες, λευκές (ή υπόλευκες) πλάκες. Σε τί οφείλεται αυτό, σε αλλαγή της αισθητικής ή σε χρονική διαφορά κατασκευής του δαπέδου ;

Βιβλιογραφία

- R. Gnoli, *Marmora romana*, 1988 (2)
- Ι. Παπαγεωργιάκης, AGPH 18, σσ.193-270
- Α. Δανόπουλος, *Το μάρμαρον της Ελλάδος*, 1958
- G. Paraskevoroulos, AGPH 16, σσ. 233-243
- A. Lambraki, *Les roches vertes (...)*, διδ.διατρ. 1978

Ασπασία Λούβη - Κίζη

Απεικονίσεις της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής τεχνολογίας

Στον Μαρκανό κώδικα 533 περιέχεται υπόμνημα του καρδινάλιου Βησσαρίωνος στον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, χρονολογημένο μεταξύ 1443 και 1446, με παραινέσεις.

Η ουσιαστική συμβουλή του είναι να εκσυγχρονισθεί η τεχνολογία στο Βυζάντιο προκειμένου να αντιμετωπισθούν τα σοβαρά προβλήματα της αυτοκρατορίας. Ο Βησσαρίων τελειώνει το δραματικό αυτό κείμενο ικετεύοντας τον αυτοκράτορα: *"...εκλεξάμενος νέους εις Ιταλίαν, πέμψαι των τεχνών μαθησομένους, (...) μηχανικήν, σιδηροποητικήν, οπλοποιητικήν και ναυπηγικήν, ως αναγκαίους τε και χρήσιμους τοίς εύ ζήν εθέλουσιν (...) μεταγαγείν δυνηθήση και διαδώσεις τοίς ημετέροις..."*.

Από το κείμενο αυτό καθίσταται πρόδηλη η έλλειψη των εκσυγχρονισμένων τεχνολογικών γνώσεων του 15ου αι. στο Βυζάντιο, εκφράζεται όμως και η συνειδητοποίηση της σημασίας τους, τουλάχιστον από τον Βησσαρίωνα. Η διαπίστωση αυτή δεν σημαίνει ότι ο μακραίωνος βυζαντινός πολιτισμός δεν στηρίχθηκε στην τεχνολογία, διότι οι κατασκευές και τα χειροτεχνήματα που διασώθηκαν μαρτυρούν το αντίθετο .

Τα κείμενα αναφέρονται έμμεσα στην τεχνολογική υποδομή, απουσιάζουν όμως, σχεδόν παντελώς, συγκεκριμένες πληροφορίες για την τεχνολογία, τα εργαλεία, την τεχνογνωσία και την οργάνωση των εργαστηρίων. Η βασική αιτία της άγνοιάς μας θα πρέπει να αναζητηθεί όχι μόνον στην σαρωτική καταστροφή και αλλοίωση των βυζαντινών πόλεων, αλλά κυρίως στον τρόπο με τον οποίο διενεργείτο μέχρι μόλις πριν από λίγες δεκαετίες η ανασκαφική έρευνα, που οδήγησε στην εξαφάνιση πολυάριθμων τεκμηρίων.

Η ένδειξη των σχετικών γνώσεων για τη βυζαντινή περίοδο μας οδήγησε σε αναζήτηση πληροφοριών από τον τομέα της τέχνης. Πρέπει να τονισθεί από την αρχή ότι πρόκειται για μια πηγή πεπερασμένων δυνατοτήτων, αν συγκριθεί με την τέχνη του δυτικού μεσαίωνα. Η προσεκτική όμως ανάγνωση τμήματος της βυζαντινής εικονογραφίας παρέχει πολύ χρήσιμες πληροφορίες για την τεχνολογία.

Από παραστάσεις της Σταύρωσης, των μαρτυριών Αγίων, της κατασκευής της Κιβωτού και του πύργου της Βαβέλ ή και άλλων δευτερευόντων θεμάτων καταγράφηκε πλήθος πληροφοριών για τα είδη των εργαλείων, των μηχανισμών, των κατασκευών, ακόμη και της μορφής του "αρχιτέκτονος", που κρατώντας μία

ράβδο διευθύνει το έργο. Οι περισσότερες πληροφορίες αφορούν την οικοδομική και αποδεικνύουν την διαχρονία της τεχνολογίας από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια μέχρι τον 19ο αι.

Για την ναυπηγική τέχνη οι πληροφορίες προέρχονται κυρίως από απεικονίσεις της κατασκευής της Κιβωτού του Νώε. Διάφορες φάσεις κτισίματος πλοίων έχουν αποτυπωθεί σε παραστάσεις παλαιοχριστιανικών, βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων. Τα εργαλεία στα χέρια των καραβομαραγκών των πρώτων χριστιανικών χρόνων είναι τα ίδια με των παραδοσιακών μαστόρων της εποχής μας.

Στο χώρο της υφαντικής και της παραγωγής του μεταξιού, που υπήρξε σοβαρότατος οικονομικός παράγων στην ιστορία της αυτοκρατορίας, οι πληροφορίες είναι επίσης δύσκολα αναγνώσιμες, αλλά πολύτιμες. Δεν υπάρχουν βεβαίως απεικονίσεις της κατεργασίας του κουκουλιού και του μεταξιού που ήταν επαγγελματικό μυστικό στο Βυζάντιο. Υπάρχουν όμως παραστάσεις ύφανσης και κατεργασίας της κλωστής, που γίνονται πολύ διαφωτιστικές, ιδίως αν παραλληλισθούν με τις πληροφορίες του "Trattato dell' arte de la setta", φλωρεντινού χειρογράφου του 14ου αι. Το χειρόγραφο αυτό, λόγω της εποχής, της προέλευσης και του θέματός του, θα μπορούσε να συμπληρώσει την εικόνα για την κατεργασία του βυζαντινού μεταξιού στα εργαστήρια της Κωνσταντινούπολης, της Θήβας της Τραπεζούντας και του Μωριά.

Μετά τον 14ο αι. είναι προφανές ότι η Δύση ακολουθεί τη δική της εξελικτική πορεία και στον τομέα της τεχνολογίας, όσο προφανές είναι ότι η μεσαιωνική τεχνολογία στον ελλαδικό χώρο δεν άλλαξε μέχρι πρόσφατα, παραμένοντας στάσιμη μέσα στα πλαίσια της αργόσυρτης προβιομηχανικής κοινωνίας.

Η ανάγνωση των βυζαντινών παραστάσεων μέσα από το πρίσμα των εμπειριών της παραδοσιακής τεχνολογίας, μας δίνει τη δυνατότητα της αποκάλυψης μιας κρυφής πτυχής της καθημερινής ζωής και της τεχνολογίας στο βυζάντιο. Καθιστά όμως εκ παραλλήλου απαραίτητη την καταγραφή της νεώτερης αντίστοιχης παράδοσης, γιατί σε λίγο οι πληροφορίες αυτές δεν θα είναι πλέον ούτε διαθέσιμες, ούτε αναγνώσιμες.

ΣΤΑΥΡΟΣ Β. ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ

ΜΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΤΙΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

Εκατέρωθεν της νότιας θύρας του ναού του Αγίου Βαρνάβα, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση στα ανατολικά του χωριού Λούρος του Νομού Πρεβέζης, είναι εντοιχισμένες δύο κτιτορικές επιγραφές. Οι επιγραφές δεν έχουν δημοσιευθεί πλήρως, έχουν όμως παρουσιασθεί παλαιότερα από τον αρχιμανδρίτη Φιλάρετο Βιτάλη (ΘΗΕ, τ.3, 629) και πρόσφατα από τον Δ. Κωνσταντίο (ΑΔ, 39 (1984), 200 και πιν. 90). Η επιγραφή που βρίσκεται στα δεξιά του εισερχομένου αναφέρεται στην οικοδόμηση του σημερινού ναού που έγινε το 1833. Το κείμενο της άλλης επιγραφής έχει ως εξής :

- 1 + ΖΗΤΕΙΣ ΜΑΘΕΙΝ ΑΝΘΡΩΠΕ ΤΙΣ ΟΝΠΕΡ ΒΛΕΠΕΙΣ
 ΣΕΠΤΟΝ ΔΟΜΟΝ ΤΕΤΕΥΧΕΝ ΕΞ ΑΥΤΩΝ ΒΑΘΡΩΝ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΓΙΣΤΡΟΣ Ο ΜΑΝΙΑΚΗΣ
 ΕΧΩΝ ΣΥΝΕΡΓΩΝ ΤΗΝ ΓΟΝΩΝ ΣΥΝΩΡΙΔΑ
- 5 ΤΟΝ ΒΑΡΝΑΒΑΝ ΤΕ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΝ ΠΡΟΣΤΑΤΗΝ
 ΕΤΟΥΣ ςΧΝΖ +

Η επιγραφή είναι χαραγμένη σε πλάκα από λευκό μάρμαρο διαστάσεων περίπου 1.25 x 0.45 μ. Τα γράμματα είναι εωγλύφα και έχουν χαραχθεί χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια. Σε νεώτατη εποχή τα γράμματα έχουν τονισθεί με μαύρο χρώμα. Η επιγραφή έχει έξι στίχους, από τους οποίους οι τέσσερις πρώτοι χωρίζονται μεταξύ τους με οριζόντιες γραμμές. Στον έκτο στίχο υπάρχει η χρονολογία : 6657 από κτίσεως κόσμου, δηλαδή 1149 από Χριστού. Πιθανώς εξ αιτίας της κάπως αμελούς χαραξέως του και του χρωματισμού του το πρώτο στοιχείο της χρονολογίας διαβάστηκε Α από τον Φιλάρετο Βιτάλη και από τον Δ. Κωνσταντίο. Το κείμενο της επιγραφής είναι συνταγμένο σε λόγιο ύφος σε πέντε δωδεκασύλλαβους στίχους. Από αυτό προκύπτει ότι το 1149 ο άγνωστος από άλλες πηγές μάγιστρος Κωνσταντίνος Μανιάκης με τη βοήθεια των γονέων του οικοδόμησε εκ θεμελίων ένα ναό, πιθανότατα το καθολικό, μιάς προϋπάρχουσας (;) μονής του Αγίου Βαρνάβα. Η σπανία αφιέρωση του ναού, που αναφέρεται ρητά στην επιγραφή του 1833 και που επιβίωσε ως σήμερα, καθιστά σχεδόν βέβαιο ότι η επιγραφή δεν μεταφέρθηκε από αλλού αλλά ότι ο ναός του 12ου αιώνα βρισκόταν στη θέση του σημερινού. Δεν αποκλείεται μάλιστα λείψανά του να σώζονται κάτω από την παχειά επίχωση που καλύπτει την περιοχή.

ΝΕΟΤΕΡΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΝΑΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΡΑΝΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ (1863) -
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ Σ' ΕΝΑ ΘΕΜΑ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑΣ

Στη σειρά των μητροπολιτικών ναών της Θεσσαλονίκης μια σύντομη χρονικά (1890-1914) θέση, κατέχει ο ναός του Αγίου Νικολάου Τρανού, που κήκε από την πυρκαϊά του 1917. Ο Άγιος Νικόλαος, που βρισκόταν στην πλατεία Δικαστηρίων, στην ανατολική πλευρά της Ρωμαϊκής Αγοράς, κτίστηκε στα 1863 και σύμφωνα με γραπτές μαρτυρίες ήταν ο μεγαλύτερος και ωραιότερος των χριστιανικών ναών της εποχής του.

Ο Άγιος Νικόλαος, γνωστός από φωτογραφίες (μερικές δημοσιευόμενες για πρώτη φορά) και ανασκαφική έρευνα, ήταν μια επιβλητική τρίκλιτη βασιλική, πλάτους 15,50μ και μήκους περίπου 35,50μ. Τα κλίτη χωρίζονταν με δύο κιονοστοιχίες των έξι, πιθανότατα, κίωνων. Το ιερό περιλάμβανε μια μεγάλη επτάπλευρη κεντρική αψίδα, μια ευρύχωρη αψίδα του διακονικού και μία μικρότερη της πρόθεσης. Ο ναός περιβαλλόταν στις τρεις πλευρές από πίσοχημη στοά με μακριά σκέλη, η οποία στηριζόταν στη δυτική μεν πλευρά μάλλον σε κίονες με άνισα μεταξόνια, ενώ στις πλάγιες σε εξαγωνικούς πεσσούς με ίσα μεταξόνια, όλους γεφυρωμένους με ημικυκλικά τόξα. Πάνω από τη στοά ήταν τοποθετημένος γυναικωνίτης, που πιθανότατα παρακολουθούσε το σχήμα και το μέγεθός της. Φαίνεται μάλιστα ότι πάνω στους πλάγιους τοίχους πατούσαν δύο δευτερεύουσες τοξοστοιχίες, που διαχώριζαν το ναό από το γυναικωνίτη, στον οποίο ανέβαζαν δύο κλιμακαστάσια τοποθετημένα εξωτερικά, εφαπτομενικά στις πλάγιες όψεις. Η δυτική όψη πλαισιωνόταν από δύο καμπαναριά με τετραγωνική βάση και κρεμμυδοειδείς στέγες. Όλα τα ανοίγματα ήταν τοξωτά. Στο αέτωμα της δυτικής και της ανατολικής όψης υπήρχε ένας ενδιαφέρων συνδυασμός τριών φεγγιτών, ενός ραδινού τετράφυλλου και δύο αχλαδόσχημων.

Οι όψεις του ναού οργανώνονταν με κλασικιστικά πρότυπα με τη βοήθεια οριζόντων γείσων και κατακόρυφων ψευδοπαραστάδων και κοσμούνταν με αναγεννησιακά χαρακτηριστικά. Οι τοίχοι ήταν κτισμένοι με εναλλασσόμενη τοιχοποιία από ντόπιες σχιστόπλακες και πλίνθους τοποθετημένους σε ζώνες και καλύπτονταν με επίχρισμα, πάνω στο οποίο δημιουργούνταν τα μορφολογικά χαρακτηριστικά. Η εσωτερική διακόσμηση έμοιαζε με αυτήν του Αγίου Μηνά Θεσσαλονίκης.

Ο Άγιος Νικόλαος Τρανός συγγενεύει μορφολογικά και τυπολογικά με τον Άγιο Μηνά της Θεσσαλονίκης (1852). Οι δύο ναοί ανήκουν σ' έναν ενδιαφέροντα τύπο τρίκλιτης μεταβυζαντινής βασιλικής, στον οποίο επιχειρούμε μια σύντομη προσέγγιση.

Ανάλογα με την τοποθέτηση του γυναικωνίτη και της ανοιχτής στοάς μπορούμε να διακρίνουμε δύο τύπους τρίκλιτης μεταβυζαντινής βασιλικής. Στον πρώτο ο γυναικωνίτης, ευθύγραμμος ή πίσοχημος, χωροθετείται μέσα στον πυρήνα του ναού και έχει συνήθως μορφή εσωτερικού εξώστη. Η στοά, όταν υπάρχει, στεγάζεται με ξεχωριστή στέγη σε χαμηλότερο ύψος από αυτήν του υπόλοιπου

ναού. Στον δεύτερο (στον οποίο κατατάσσεται ο Άγιος Νικόλαος) η στοά - πάντα τοξωτή - ενσωματώνεται οργανικά στο κτίριο και πάνω από αυτήν τοποθετείται ο γυναικωνίτης. Έτσι ο εσωτερικός χώρος αναδεικνύεται, ανάδειξη που συμπληρώνεται τις περισσότερες φορές και από πλούσια εσωτερική διακόσμηση. Η στέγη είναι τώρα ενιαία για το σύνολο.

Ο αρχιτεκτονικός αυτός τύπος διαδίδεται σ' όλο τον ελλαδικό κόσμο από τα τέλη του 18ου αιώνα και κυρίως κατά τον 19ο, δίνοντας τα πιά λαμπρά μνημεία της εποχής. Υπάρχουν πολλές παραλλαγές του σε συνδυασμό με τα τοπικά κάθε φορά χαρακτηριστικά. Μια κύρια διαφοροποίηση προκύπτει από τον τρόπο στέγασης στη δυτική πλευρά του κτιρίου. Η στοά και ο υπερκείμενος της γυναικωνίτης στεγάζονται είτε με ενιαία πάντα, τρικλινή ή πολυκλινή στέγη, αποδίδοντας την αντίστοιχη όψη ως ορθογώνιο παραλληλόγραμμο, είτε με συνέχιση της δικλινούς στέγης του υπόλοιπου ναού και τη δημιουργία αετώματος, κολοβού αρχικά και κανονικού τριγωνικού αργότερα κάτω από την επίδραση του Νεοκλασικισμού.

Οι παραλλαγές εξαρτώνται από το πλάτος της στοάς (ίσο με ένα ή περισσότερα μεταξόνια), το σχήμα της (στη δυτική μόνο πλευρά ή πύοσημη, με ποικιλία στα μήκη των σκελών)· τη θέση των κλιμακοστασίων για την άνοδο στο γυναικωνίτη· την ύπαρξη ή όχι κωδωνοστασίων, τη θέση και τον αριθμό τους· τον αριθμό και το είδος των υποστυλωμάτων (περσοί ή κίονες) και το είδος των τόξων (απλά ημικυκλικά ή οξυκόρυφα). Σε πολλές περιπτώσεις η ποικιλία των μεταξονίων κάνει ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα τη στοά, η οροφή της οποίας μπορεί να είναι απλή επίπεδη ή να σχηματίζεται με σταυροθόλια. Μορφολογικά οι παραλλαγές συνιστώνται στην απορρόφηση κλασικιστικών στοιχείων ή όχι, ενώ άλλες οφείλονται στα υλικά κατασκευής. Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι οι φεγγίτες ποικίλων διακοσμητικών σχημάτων, που κοσμούν τα αετώματα, δίνοντας προσωπικό τόνο σε κάθε εκκλησία.

Η τοξωτή στοά με τον υπερκείμενο γυναικωνίτη γίνεται στοιχείο αγαπητό, που διαμορφώνει το δυτικό άκρο όχι μόνο τρίκλιτων βασιλικών αλλά και σταυροειδών με τρούλο ναών. Παράλληλα πολλές προγενέστερες μεταβυζαντινές βασιλικές διευρύνονται γύρω στα μέσα του 19ου αιώνα, αποκτώντας το μόνο όμως στη δυτική πλευρά.

Η καταγωγή του τύπου, που είναι επηρεασμένος από παλαιοχριστιανικά πρότυπα, προς το παρόν δεν μπορεί να απαντηθεί με σιγουριά. Η θεώρηση του πατριαρχικού ναού του Αγίου Γεωργίου στην Κωνσταντινούπολη ως προτύπου προσκρούει στο γεγονός ότι αυτός έχει δύο κύριες οικοδομικές φάσεις (1720 οικοδόμηση - 1836 ευρεία ανακαίνιση), όχι επαρκώς μελετημένες.

Η διάδοση του τύπου φαίνεται ότι συμβαδίζει με τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των χριστιανών με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊνάρτζη (1774) και την ανάπτυξη της εκκλησιαστικής οικοδομικής δραστηριότητας. Στη Μακεδονία απαντάται ιδίως από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετά, γεγονός που αναμφίβολα πρέπει να συνδεθεί με τα διατάγματα Χάτι Σεριφ (1839) και Χάτι Χουμαγιούν (1856). Σταδιακά οι μεταβυζαντινοί ναοί εγκαταλείπουν τον κλειστό τους χαρακτήρα και ανοίγονται προς το περιβάλλον. Η οργανική ενσωμάτωση ημιυπαίθριου χώρου, και η αύξηση του αριθμού και των διαστάσεων των ανοιγμάτων, είναι η απάντησή τους στις καινούργιες συνθήκες. Χαρακτηριστική είναι και η προσαρμογή των υπάρχοντων μεταβυζαντινών ναών στο νέο φιλελεύθερο κλίμα.

ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΓΑΛΠΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΒΟΙΩΤΙΑ

Με αφορμή την έκθεση βυζ. γλυπτών στην αναστηλωμένη Ισαπέζα της Μ.Οσ.Λούκα που εγκαινιάσθηκε στις 27 Μαΐου 1992, η γενικότερη θέωρηση της μεσοβυζαντινής γλυπτικής στη Βοιωτία έγινε επιτακτική. Την σφετερίδα γι' αυτή τη θέωρηση αποτέλεσε η μελέτη κυρίως των γλυπτών της Μονής Οσ.Λούκας:

Εκτός από τα γλυπτά αρχιτεκτονικά μέρη (κιονόκρανα, θωρακία, τεύπλα, επιθήματα, γείσα κοσμητές κλπ.) που είναι ενσωματωμένα στα δύο Καθολικά, στην Κοιπή, το Κωδωνοστάσιο κλπ στην Ισαπέζα της Μονής έχουν συγκεντρωθεί και παρουσιάζονται συμπληρωμένα και αποκατεστημένα κατά το δυνατόν τα εξής:

1) Προσκυνητάρια και θωρακία από το μαρμαρίνο τεύπλο της αψίδας του ναού της Παναγίας με κοψιδική διακοσμηση και συμπλεκόμενα ρομβο και κυκλικούς μέσα στους οποίους ροδάκες (10 μ.Χ. αι.).

2) Θωρακία και αποκατεστημένο προσκυνητάρι του τεύπλου της έψιδας της Παναγίας χρονολογείται στον 12ον αι. με διακοσμηση.

3) Επιτόλια, κοσμητές διαφοροί, κιονόκρανα, επιθήματα κλπ αρχιτεκτονικά μέρη που ανήκαν στο Καθολικό του Οσ.Λούκα, καθώς και σε άλλα αγνώστα ο έως μέχρι στιγμής προσκείμενα της Μονής χρονολογούμενα από τον 10, 11, 12 αι. μ.Χ.

4) Τεύπλα, περιδέρωμα, κιονόκρανα, επιθήματα και κυλλίδαντας από τον οκταγωνικό ναό της Αντίκυρας (που ανεσκαφη στο χώρο όπου κατασκευασθηκε το εδωοστάσιο της Άλουμινας) και το οποίο θεωρείται μετοχή της Μ.Οσ.Λούκα και συγχρονο προς το Μεγάλο Καθολικό.

Με την εμπειρία της εργασίας αυτής έγινε προσπάθεια της προσέγγισης των κεντρών της Βοιωτίας όπου υπάρχουν γλυπτά της περιόδου αυτής όπως στο ναό του Αγ.Νικολάου στα Κάρπια (11ου αι.) στο ναό της Σκοιπούς (1875/4 μ.Χ.) στη Μονή Σαγυατά (12ος αι.) στη Μ.Οσ.Μελέτιου (12 αι.) και σε διάφορες άλλες περιοχές της Βοιωτίας (Άντικυρα:) ιδιαίτερα δε στην πόλη των Θέβων.

Η γνώση μας για τη βυζαντινή γλυπτική στην πόλη των Θέβων είναι αποσπασματική και τυχαιο και ανιχνεύεται μόνο μέσω των γλυπτών που έχουν περισυλλεγεί και φυλάσσονται στο προαύλιο του Μουσείου Θέβων, τα περισσότερα σε κακές συνθήκες. Προχέση έρευνα στα εσώηματα του Μουσείου Θέβων, στην οποία πολύ ευγενικά το επιστημονικό προσωπικό του Μουσείου ερωήθηκε, δεν δισωπήσε για την προσέλευση των γλυπτών. Εξάκολουθεί λοιπόν να είναι πολύτιμος βοήθος για την μελετη τους η δημοσίευση του Α.Ουρανόδρου στο ΑΒΜΕ, καθώς και του Γ.Σωτηρίου στην Α.Ε 24 για τα γλυπτά του Αγ.Γρηγορίου Θέβων (1871 μ.Χ.). Οι σωστικές ανασκαφές που γίνονται συστηματικά από την 1η Έφορεία Βυζ. Αρχ/των στην πόλη των Θέβων από το 1986, παρ' όλο που αποκαλύψαν και αποκαλύπτουν σημαντικά κτίρια και εξαιρετικής τέχνης κινητά εσώηματα (κεραμικά, μεταλλικά, κοσμηματο κλπ.) συστηματικά έως τώρα δεν έφεραν σε φως παρά σε ελαχίστες περιπτώσεις έργα γλυπτικής όπως τμήμα επιστήλιου από την οδό Κάδμου και Δράκου. Συντομα δίγονται εδω θέματα της βυζαντινής γλυπτικής και παρουσιάζονται δείγματα πολύ εκλεπτισμένης και προηγμένης τέχνης που επιβεβαιώνει τη μεγάλη και πολύπλευρη ανάπτυξη και ακμή της Βοιωτίας στη μεσοβυζαντινή περίοδο.

ΕΥΣΥΝΙΟΣ Ι. ΠΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΝΤΑ ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΚΡΙΣΣΟΝ

Κατά μαρτυρίαν Εόρωπαίου ταξειδιώτου, μετά τήν 5.6.1784, ὁ Ἐπίσκοπος Παλόνων διεμένον εἰς τὸ Χρισσόν καὶ ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς ἦτο προσφάτου κατασκευῆς. Πεδό-
μητος σημαίνει ὅτι εἶχεν ἀνεγερθῆ καὶ ἐνός ἢ δύο ἐτῶν καὶ ὅτι ἡ ὀλιγοδύμησις διαρ-
κέσσα ἐν ἡ δύο εἴη ἤρχισε περὶ τὸ 1780. Διὰ τήν ἐίδοσιν τῆς ἀδείας θὰ παρήλθε
χρονικὸν διάστημα ἐνός ἢ δύο ἐτῶν, μετὰ τήν ἐγκατάστασιν τοῦ Ἐπισκόπου εἰς τὸ
Χρισσόν, περὶ τὸ 1775. Εἶναι λοιπὸν ὁ διάδοχος τοῦ Φιλοθέου (Χαριτοπούλου). Με-
τὰ τὸ 1770 ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος θὰ ἐχίρρευε. Εἶ ἔχειροτονήθη ὁ νέος Ἐπίσκοπος
μετὰ τὸ 1771, 1772 καὶ ἐγκατεστάθη ἀρχικῶς εἰς τήν ἔδραν τῆς Ἐπισκοπῆς.

Ὀλίγον ἀργότερον ἄλλος ταξειδιώτης ἐπαναλαμβάνει ὅτι ἡ συνήθως ἔδρα τῆς Ἐ-
πισκοπῆς ἦτο τὸ Χρισσόν καὶ προσθέτει ὅτι ἡ μητροπολις τιμωμένη εἰς μνήμην τῶν
ἁγίων Τεσσαράκοντα κεῖται εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τοῦ χωρίου παρὰ κρημνόν.

Ἡ περίπου θέσις τοῦ ναοῦ διασώζεται ὡς τοιανούμιον "Ἐτ'ς Ἀη Παράντ'ς" ἐπὶ
τοῦ χερσονησίζοντος λόφου τῆς ἀμφοτέρωθεν τῆς Κρίσσης. Ἀκριβέστερον ὀνομάζεται
"Ἐτ'ς Ἀη Παράντ'ς" καὶ ὁ γνωστὸς ὡς "τῆς Ἀγαθῆς τὸ πῆδημα" ἀπὸρρῶε βράχος τῆς
παρὰ τήν κοιλάδα τοῦ Πλειστοῦ κρημνώδους νοτίας πλευρῆς τοῦ λόφου. Ὁ βράχος
"τῆς Ἀγαθῆς τὸ πῆδημα" βοηθεῖ εἰς τὸν ἐντοπισμὸν τοῦ ναοῦ.

Ἀποψις τοῦ ναοῦ ἀπὸ ΒΑ εἰκονίζεται ἀπὸ γνωστὸν ζωγράφον τὸ 1805 εἰς πίνακα
τοῦ Κρισσαίου πεδίου καὶ τοῦ Κρισσαίου κώλου.

Ἐρεῖ ὁ ναὸς ὑψηλὸν κυλινδρικὸν τροβλλὸν διαπερῆμενον ἀπὸ τέσσαρας φωτιστικὰς
θυρίδας. Μικρότερος παρόμοιος τροβλλος ἀνῆκει μιθανῶς εἰς παρεκκλήσιον. Καὶ οἱ
δύο τροβλλοὶ καλύπτονται ἀπὸ βυλίνας κωνικὰς στέγας κεραμοσιεπεῖς.

Τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ διασωζόμενα εἰς χαμηλὸν ὕψος ὑπεράνω τῶν θεμελίων μετὰ
τὴν ἀποκάλυψή των διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ ἀπὸ τήν Γαλλικὴν
Ἀρχαιολογικὴν Ἐσχολὴν ἐκαλύφθησαν ἐν μέρει ἐκ νέου κατὰ λαθρανασκαφῆς.

Ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα μνημονεύεται συχνὰ ἀπὸ ταξειδιώτας ἐπισκεπτο-
μένους τήν ἐκεῖ ἀρχαϊκὴν ἐπιγραφὴν καὶ τὸ ἀνάγλυφον μιθαρῶδου.

Ὁ ἐπίσκοπος Παῖδας χειροτονηθεὶς τὸ 1818 μετέφερε τήν ἔδραν μονίμως εἰς
τὰ Σάλωνα καὶ ὁ ναὸς εἰς ἀπόστασιν 0 ὡς 15' περίπου ἀπὸ τοῦ χωρίου ἔπαυσε νά
λειτουργεῖ ὡς μητροπολις. Οἱ κάτοικοι διὰ τὸν ἐκκλησιασμὸν ἐπροτίμων τοὺς ἡμει-
ρειπωμένους ναοὺς τοῦ χωρίου. Ὄστε ἀργότερον ἀναφέρεται ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς
ποιμνιοστάσιον. Εἶ κατέρρευσε κατὰ τὸν σεισμὸν τοῦ 1870.

Ὁ Ἐπίσκοπος ἦτο προφανῶς Βορειοηπειρώτης καὶ ἦτο εὐπαίδευτος. Εἰς ἐπιστο-
λὴν του, ἀπὸ 18.9.1810, ὑπογράφει μὲ περίτεχνον μονοκονδυλιὰν ὡς "Σάλωνος" καὶ
δκι ὡς "Σάλωνος καὶ Χρισσοῦ".

Περὶ τὸ ἡ πρὸ τοῦ 1815 τὸν διεδέχθη ὁ Ἰωαννῆς Ἰωακείμ Σάλιος ἀποθανὼν
ἐξ ἀσθενείας εἰς Λεβάδειαν.

ΙΕΡΟΙ ΤΟΠΟΙ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΣΕΤΗΝ ΠΑΤΡΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Ο Χριστιανισμός εδραιώθηκε ως υπέρβαση της παλιάς ελληνο-ρωμαϊκής ειδωλολατρίας. Πάνω σε ιερά "αποδαιμονισμένα" και καθαγιασμένα από την παγανιστική αρχαιότητα ριζώνει η Χριστιανική θρησκεία. Ακόμη και μετά την πτώση του Βυζαντίου το παγανιστικό υπόστρωμα της χριστιανικής θρησκείας παραμένει συχνά αμετάβλητο στις λαϊκές δοξασίες, τεκμηριώνοντας έτσι την αντοχή των παραδόσεων.

Το αστικό και το αγροτικό τοπίο την εποχή της μετάβασης από την ειδωλολατρεία στον χριστιανισμό σηματοδοτείται και προσδιορίζεται από τους χώρους λατρείας, που εκφορζουν με τη μετατροπή τους, τον ιδεολογικό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Στην πόλη των Πατρών, στην παράκτια ζώνη, όπου ο ναός του Αγίου Ανδρέα, βρισκόταν τον καιρό του Πausανία, κοντά στο άλσος, η μαντική πηγή και ένα ιερό της Δήμητρας προστάτριας της σποράς, της συγκομιδής και των πολιτικών θεσμών των Αχαιών. Το αγίασμα, γνωστό ως "πηγάδι του Αγίου Ανδρέα", ταυτίζεται με την αρχαία μαντική πηγή.

Στην Άνω πόλη, νοτίως του κάστρου-ακρόπολη, προς Α. της αρχαίας αγοράς (;) στη θέση περίπου του ναού του Παντοκράτορος και της ομώνυμης πλατείας, βρισκόταν ο ναός του Ολυμπίου Διός και κατά τη Ρωμαϊοκρατία ναός τύπου Καπιτωλίου.

Τη θέση του Ιερού του Διός πήρε, πιθανότατα, ο χριστιανικός ναός του Παντοκράτορος, που δεσπόζει στο χώρο και στην περίοδο της Τουρκοκρατίας μετατράπηκε σε μεγάλο τέμενος, το γνωστό "κουρσούν" (=μολυβδοσκεπαστο) τζαμί, παραμένοντας έτσι, διαχρονικό Ιερό σημείο αναφοράς της πόλης.-

Χ.ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΙ ΑΓΙΟΙ Η ΠΟΡΤΡΑΙΤΑ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΤΟΥ
ΑΛΕΞΙΟΥ Α' ΚΟΜΝΗΝΟΥ;

Στίς ιδιαίτερότητες του εικονογραφικού προγράμματος τής Κοσμοσωτείρας συμπεριλαμβάνονται καί τέσσερις στρατιωτικές μορφές, πού ανά ζεύγη απεικονίζονται ανάμεσα στά τοξωτά παράθυρα του βορείου καί νοτίου τοίχου τής εκκλησίας. Τίς μορφές αυτές εταύτισαν οί μελετητές μέ στρατιωτικούς αγίους: Άγιος Δημήτριος καί Άγιος Θεόδωρος ὁ Τήρων στή βόρεια πλευρά, Άγιος Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης καί Άγιος Μερκούριος στή νότια, μολονότι εἶναι ὀφθαλμοφανές ὅτι οί μορφές αυτές, ἔχοντας ὀρισμένα προσωπικά χαρακτηριστικά, μόνον γενικά ὁμοιάζουν μέ τούς προτεινομένους αγίους. Τίς ἀμφιβολίες ἐνισχύει καί ἡ ἀπουσία τῶν ἐπιγραφῶν.

Οἱ δυσκολίες στήν ταύτιση τῶν μορφῶν, σέ συσχετισμό μέ τό μέγεθος καί τή θέση τους μέσα στήν εκκλησία, ἐπιτρέπουν νά δώσουμε σέ αυτές μιάν ἄλλη ἐρμηνεία: Οἱ τρεῖς ἀπό τίς τέσσερις παρουσιάζουν ἐκπληκτική ὁμοιότητα μέ γνωστά πορτραῖτα μελῶν τής οἰκογένειας τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, συγγενῶν τοῦ κτήτορος τής Κοσμοσωτείρας. Ὁ "Άγιος Θεόδωρος ὁ Τήρων" ἔχει ὄλα τά φυσιογνωμιστικά χαρακτηριστικά τοῦ Ἀλεξίου Α'. Ὁ ἀπέναντι σέ αὐτόν "Άγιος Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης" ἔχει τά χαρακτηριστικά τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλεξίου, Ἰωάννη Β'. Δίπλα σέ αὐτόν ὁ "Άγιος Μερκούριος" δέν μπορεῖ νά εἶναι ἄλλος ἀπό τόν δεύτερο υἱό τοῦ Ἀλεξίου καί κτήτορα τής Κοσμοσωτείρας Ἰσαάκιο. Ὁ δίπλα στόν Ἀλέξιο καί ἀπέναντι ἀπό τόν Ἰσαάκιο νεαρός καί ἀγένειος στρατιώτης, "Άγιος Δημήτριος", ἴσως εἶναι ὁ τρίτος υἱός τοῦ Ἀλεξίου Ἀνδρόνικος.

Παράδειγμα: Πυλόνος

Αναγενέταση του καθολικού της Σωδόχου Πηγής, Δερβενιοσέλεσι

Οι δύο παλαιότερες δημοσιεύσεις για τὸ καθολικὸ τῆς Κονῆς τῆς Σωδόχου Πηγῆς κοντὰ στὸ χωριὸ Πύλη (τέως Δερβενιοσέλεσι) εἶναι ἀνεπαρκεῖς. Ὁ Ὀρλάνδος (MORIS, Α', 1935) ἐξέλεξε τὸν νάρθηκα (ἢ λιτὴ) ὡς νεωτερικὴ ἀνακατασκευὴ καὶ ἔθηκε ἀναγένεταστα τυπολογικὰ καὶ μορφολογικὰ ζητήματα, θέματα γλυπτῶν, κ.τ.λ. Ἡ δευτέρη δημοσίευση (ΔΙΑΣ, Ο', 1977-79) περιορίσθηκε στὴν χρονολόγησι τοῦ νάρθηκος καὶ στὴν τυπολογικὴν του σχολιασμῶν. Ἡ κατασκευὴ τοῦ κυρίου ναοῦ καὶ οἱ ἀλλοιώσεις ποῦ ἔγιναν τὸ 1930 δὲν δικαιολογοῦν τὴν ἀποσιώπησι τῆς ἐπιστημονικῆς του ἀξίας.

Τὰ κάτω μέρη τῶν τοίχων τοῦ ἐρειπωμένου καθολικοῦ καὶ τὰ ὄψι τῶν κίονων του (ποῦ οἰέσασε ὁ Ὀρλάνδος) ἐπιτρέπουσι τῆς βοιωτικῆς χαρῆς τριγωνισμοῦ τὴν κατὰ προσέγγισιν ἀναπαράστασι τῆς κατὰ μῆκος τομῆς του. Στὸν νάρθηκα (ἢ λιτὴ) τὰ ἀνακατασκευασμένα στοιχεία εἶναι περιορισμένα καὶ οἱ ἀναπαραστάσεις τῶσδε στὴν ταμὴ ἴσα καὶ στὴν πρόσοψιν εἶναι ἀσφαλεῖς, ἐν καὶ παραμένει ἀγνωστὸ κατὰ πόσον ὁ βαρὺς κατὰ τὸν ἄξονα πυλὼνας ὑπερυψωνόταν (ἢ ἐπρόκειτο νὰ ὑπερυψωεῖ) σὲ καθυστερήσει. Ὁ μορφολογικὸς σχολιασμὸς τῆς λιτῆς, ἔργου τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος, παρουσιάζει ἐπίσης σημαντικὸ ἐνδιαφέρον.

Σχεδὸν ἀσφαλεῖς ἀναπαραστάσεις μποροῦν νὰ γίνων καὶ τῶν δύο παρεκκλήσιων ποῦ σώζονται σὲ ἐρείπια στὴν νότια πλευρὰ τοῦ καθολικοῦ. Στὸ μεγαλύτερο (εὐρύτερα γνωστὸ ἀπὸ τὴν ψευδοσκινοδόχο τὴν ὅποια διασώζει κατὰ χώραν) ἡ τετράγωνη χάραξι τοῦ μεσαίου τμήματος δημιουργεῖ τὴν βεβαίτητα τῆς ὑπάρξεως ἄλλοτε ἐκεῖ ἐνὸς μικροῦ τρούλλου. Τὸ συνεχόμενον δεύτερον παρεκκλήσιον, κάπως μεταγενέστερον, ἦταν μᾶλλον καμαρωσιπέδες. Γιὰ τὰ βόρεια παρεκκλήσια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνων ὑποθέσεις.

Τὰ γλυπτὰ τῆς Κονῆς τῆς Σωδόχου Πηγῆς εἶναι εἰσπαρτα σήμερον στὸν ἐρειπιῶνα. Ὅρισμένα ἀπὸ αὐτὰ ἀνήκουσι στὸν κατεστραμμένο κυρίως ναὸ (τὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα μὲ τὰ συμμορῆ ἐπιθήματα, ἕως παλαιохριστιανικὰ σπορία, θραύσματα τῶν θυρωμάτων, δύο κυβικὰ μικρὰ κιονόκρανα ἀγνώστου χρήσεως, ἕνα στενὸ θωράκιο μὲ ταινιωτοὺς κίλους καὶ ρόδακας). Στὸν 12ο αἰῶνα ἀνήκουσι τρία θραύσματα ἀπὸ ἐπιστόλιον τέμπλου (?) τὸ ἕνα μὲ γούπα καὶ τὰ δύο μὲ ἀστράς, ἀρίστης τέχνης. Ἀποτελεῖ πρόβλημα ποῖα ἦταν ἡ θέσι ἐνὸς τέμπλου, οὗτῃς τῆς ἐποχῆς.

Στην μονή υπάρχουν και άλλα γλυπτά άξια λόγου. Το πυκνό κήσιμα που περιβάλλει τόν όρειο ενός ήλιαιου ήμερολογίου άποτελει ένδειξη εραστηριότητας ζωόμα άργότερα, κατά τήν Παλαιολόγια περίοδο.

Τό καθολικό τής Ευρύχου Πηγής παρουσίαζε πολλές θμολότητες μέ έκκενο τής Κουής τοσ Όσίου Μελετίου: Ήταν τύπου συνθέτου τετρακιονίου σταυροειδούς άγγρασμένου μέ προύλλο και είχε νάοθηκα ό όποιος κατεδαφίσθηκε τόν 12ο αιώνα για νά αντικατασταθεί μέ μία εύρύχωρη λιτή. Καί στά δύο μνημεία ήλδαν νά προστεθούν, στην νότια πλευρά, άπό ένα τρουλλαίο παρεκκλήσιο, ταφικού χαρακτήρος. Ύλικά άπό τό ίδιο λατομείο (Κακονισιήρη) χρησιμοποιήθηκαν και στά δύο μνημεία.

Ύνισχύεται ότσι ή άποψη τοσ Όρλάνδου ότι τό έξοταζόμενο βοιωτικό μοναστήρι είχε άμεση σχέση μέ τόν Όσιο Μελέτιο, καθώς και ή ύπόθεση τοσ Κραετ ότι αυτός ταυτίζεται μέ τήν μονή τής Θεομήτορος ή όποία, κατά τόν "2ίο", ιδρύθηκε άπό τόν Όσιο. Ή ύνομασία Ευρύχου Πηγής είναι προφανώς νεότερη, αλλά ή άοιέρωση τής μονής στην ύστερία άποτελει σημαντική ένδειξη πρós τήν ίδια κατεύθυνση.

Ἡ παλαιοχριστιανική βασιλική τῶν Δωροθέου, Εὐτυχίου καί πρεσβυτέρου Φωτεινοῦ στήν Καρδάμαινα τῆς Κῶ: πρώτη παρουσίαση.

Τό καλοκαίρι τοῦ 1992 μιά σωστική ἀνασκαφή πού διενήργησε ἡ 4η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου στά οἰκόπεδα Σαρρή-Φαράντου, Διακοπαναγιώτου καί Λαμπάδη στήν Καρδάμαινα τῆς Κῶ, ἔφερε στό φῶς μιά τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική, μέ αἶθριο, νάρθηκα, βαπτιστήριο καί κάποια προσκτίσματα (συνολ.διαστ. 20 X 45μ.).

Τό κεντρικό κλίτος πού ἀπολήγει σέ ἀψίδα πού προεξέχει τοῦ ὀρθογώνιου τῆς βασιλικῆς, ἔχει πλάτος ὑπερδιπλάσιο τοῦ πλάτους τῶν πλαγίων κλιτῶν, ἀπό τά ὅποια χωρίζοταν μέ κιουοστοιχία. Οἱ κίονες πατοῦσαν σέ χαμηλές ὀρθογώνιες πλίνθους, τά δέ μεταξύ τῶν πλίνθων διαστήματα εἶναι κλεισμένα μέ χαμηλό τοῖχος. Ὁ τοῖχος τοῦ τέμπλου βαίνει ἀπό τή βόρεια μέχρι τή νότια κιουοστοιχία. Στό ἱερό σώζεται μόνον ἡ θέση τῆς Ἁγίας Τράπεζας καί ἡ πρώτη βαθμίδα τοῦ συνθρόνου.

Τό βαπτιστήριο βρίσκεται στήν πρός ἀνατολάς προέκταση τοῦ νοτίου κλίτους. Ἐχει σχῆμα ὀρθογώνιο μέ ἀπόληξη σέ ἡμικυκλική ἀψίδα στά ἀνατολικά, περιέχει δέ δύο κολυμβήθρες, μία γιά παιδιά καί μία γιά ἐνηλίκους, σέ σχῆμα σταυροῦ ἐγγεγραμμένου σέ κύκλο.

Κατά μήκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχουν πέντε προσκτίσματα. Ἐνδείξεις ὑπάρχουν ὅτι τό πρῶτο ἀπό τά ἀνατολικά πρόσκτισμα χρῆσιμειοῦ ὡς πρόθεση, τό δεύτερο ὡς διακονικό, τό τρίτο ὅτι ἦταν ἀποθηκευτικός χώρος, ἐνῶ τῶν ὑπολοίπων ἡ χρήση εἶναι πρός τό παρόν ἀσαφής.

Ἐξω ἀπό τή βασιλική, στά βορειοανατολικά της, βρέθηκαν τρεῖς παιδικές ταφές, ἐνῶ μιά τέταρτη ταφή ἐνηλίκων βρέθηκε μέσα στήν ἐκκλησία, ἀκριβῶς στά δυτικά τοῦ τοίχου τοῦ τέμπλου.

Τό μεγαλύτερο μέρος τῶν δαπέδων τῆς βασιλικῆς φέρει ψηφιδωτή διακόσμηση κυρίως γεωμετρική, ἡ ὁποία διατηρεῖται σέ καλή κατάσταση στό νάρθηκα, στό νότιο καί βόρειο κλίτος καθώς καί στό ἱερό. Δύο ψηφιδωτές ἐπιγραφές μᾶς δίνουν τά ὀνόματα τῶν ψηφιδωτῶν-δωρητῶν Δωροθέου καί Εὐτυχίου, καθώς καί τό ὄνομα τοῦ δωρητοῦ τοῦ νοτίου κλίτους πρεσβυτέρου Φωτεινοῦ. Τά ψηφιδωτά παρουσιάζουν ὁμοιότητες μέ τά ψηφιδωτά ἄλλων βασιλικῶν τῆς Κῶ, ὅπως τοῦ Ἁγίου Παύλου στό Ζηπάρι, τοῦ Καπαμά κλπ. καί ἐντάσσονται γενικά στήν τεχνοτροπία τοῦ λεγομένου "ἐργαστηρίου τῆς Κῶ".

Μέ βάση τά ψηφιδωτά καί τά κινητά εὐρήματα φαίνεται ὅτι ἡ βασιλική κτίστηκε γύρω στό 500μ.Χ., ἡ δέ ζωή της διήρκεσε τουλάχιστον μέχρι τό 622μ.Χ., σύμφωνα μέ νόμισμα τοῦ Ἡρακλείου πού ἐρέθηκε στό στῶμα καταστροφῆς πού τήν κάλυπτε. Ἔναι πιθανόν ὅτι ἡ βασιλική καταστράφηκε ἀπό πυρκαϊά, ἔγνη τῆς ὁποίας διακρίνονται σαφῶς στό νάρθηκα, στό δυτικό τμήμα τοῦ νοτίου κλίτους καί στή νότια στοά τοῦ αἰθρίου. Ἡ βασιλική δέν ἐπισκευάσθηκε ποτέ πιά καί στή συνέχεια λιθολογήθηκε.

Σχετικά μέ τήν περιοχή τῆς Καρδάμαινας θά ἤθελα νά προσθέσω τά ἑξῆς:

Τρεῖς ἀκόμη βασιλικές, τῆς Ἀγίας Θεότητος, τῆς Ἀγίας Βαρβάρας καί τῆς Ἀράγκης ἔχουν ἐντοπισθεῖ στήν ἴδια περιοχή ἤδη ἀπό τά τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα, καμμία ὅμως δέν ἔχει ἀνασκαφεῖ συστηματικά.

Ἀπό αὐτές ἡ βασιλική τῆς Ἀγίας Θεότητος βρίσκεται στό δυτικό ἄκρο τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ, 300μ. ἀπό τή θάλασσα καί στούς πρόποδες τῆς ἀρχαίας ἀκρόπολης, ἦταν ὁ ἐπὶ ἄκρον ἐνός παλαιοχριστιανικοῦ οἰκισμοῦ. Γύρω ἀπό τή δευτέρα βασιλική, τῆς Ἀγίας Βαρβάρας, πού βρίσκεται πάνω στή θάλασσα, 2,5χλμ. ἀνατολικά τοῦ χωριοῦ, σώζονται ἐπίσης ὑπολείμματα τοίχων κατά μήκος τῆς παραλίας πού ἀνήκουν μάλλον σέ περισσότερους τοῦ ἐνός οἰκισμούς. Γιά τή βασιλική στή θέση Ἀράγκη (2,5χλμ. δυτικά τοῦ χωριοῦ) ἐλάχιστα εἶναι γνωστά. 500μ. δυτικά της παρατηροῦνται τά λείψανα καμινιοῦ στήν παραλία. Κοντά στήν Ἀράγκη ὡστόσο βρίσκεται καί ἕνας ὄχυρωμένος οἰκισμός πάνω σέ ἀπόκρημνο λόφο, πού σήμερα ὀνομάζεται Ἐβριόκαστρο. Ἀπό τήν κερραμεική καί τά νομίσματα πού περισυλλέχθησαν ἐπιφανειακά στό Ἐβριόκαστρο, προκύπτει ὅτι ὁ οἰκισμός ἦταν σέ ἀκμή ὄλο τόν ἔο καί τό πρῶτο μισό τοῦ 7ου αἰώνα, ἦταν δηλαδή σύγχρονος μέ τή βασιλική τοῦ Φωτεινοῦ. Τέλος ἡ βασιλική τοῦ πρεσβυτέρου Φωτεινοῦ ἀπέχει περίπου 100μ. ἀπό τή θάλασσα, φαίνεται ὁ ἐπὶ ὅτι βρισκόταν ἐκτός οἰκισμοῦ. Στά νοτιοανατολικά της εἶχε βρεθεῖ σέ παλιότερη ἀνασκαφή ἕνα ἀκόμη βαπτιστήριο καί λείψανα μικροῦ ἀψιδωτοῦ κτίσματος.

Ἔναι λοιπόν φανερό ὅτι ἡ εὐφορη περιοχή τῆς Καρδάμαινας κατοικήθη-κε πυκνά καθ' ὅλη τήν παλαιοχριστιανική ἐποχή, τόσο στό παράλιο τμήμα της ὅσο καί στό ἐσωτερικό της. Ὁ σεισμός τοῦ 554 πού τόσο παραστατικά περιγράφει ὁ Ἀγαθίας δέν φαίνεται νά ἐπηρέασε ἰδιαίτερα τή ζωή τῆς περιοχῆς πού συνεχίστηκε τουλάχιστον μέχρι τά μέσα τοῦ 7ου αἰώνα καί τίς Ἀραβικές ἐπιδρομές.

ΠΑΥΛΟΣ Μ. ΜΥΛΩΝΑΣ

ΝΕΩΤΕΡΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΟ "ΠΥΡΓΟ ΤΟΥ ΛΟΓΟΘΕΤΗ" ΣΤΗΝ ΣΑΜΟ.

Στό περυσινό (12ο) Συμπόσιο της Χ.Α.Ε. παρουσιάσαμε μιά πρώτη καταγραφή των ελάχιστων ιστορικών πληροφοριών που μπορέσαμε να συλλέξουμε και μιά γενική περιγραφή της δομής του μνημείου.

Κατά τό θέρος του 1992 οί επί τόπου έρευνες απέδωσαν τίς έξής πρόσθετες έπισημάνσεις:

1.- 'Η λεπτομερής εξέταση της τοιχοποιίας, απέκάλυψε κατακόρυφους άρμούς κατά μήκος των τοίχων, πού θά πρέπει νά σημαίνουν διάφορετικές φάσεις και διαφορετικούς χρόνους έφαρμογής. Έν τούτοις οί τοιχοποιίες αυτές άκολουθούν τό ίδιο σύστημα πού περιγράψαμε κατά τό 12ο Συμπόσιο, δηλαδή "μέ σχεδόν τετραγωνισμένους άργούς υπόλευκούς λίθους, άνάμεικτους μέ κατεργασμένους πωρολίθους και πλήρωση των κατακόρυφων άρμών μέ έπάλληλα όριζόντια τεμάχια τούβλων ή πλακοειδών λίθων". Άξιοσημείωτο είναι ότι τό ίδιο σύστημα εφαρμόζεται σέ όλες τίς τοιχοποιίες του ΠΥΡΓΟΥ ΛΟΓΟΘΕΤΗ αλλά και του ΚΑΣΤΡΟΥ ΤΗΓΑΝΙΟΥ, όπως έπίσης και σέ σύγχρονες τοιχοποιίες σπιτιών της Σάμου πού δέ φαίνεται νά χτίστηκαν παλαιότερα από τόν 19ο αιώνα.

2.- Μέ την βοήθεια του έργοδηγού κ. Κώστα Δαδάρου ό οποίος είχε συμμετάσχει στίς εργασίες στερεώσεως, έπισημάνθηκαν οί περιοχές έπεμβάσεων της 'Υπηρεσίας κατά την περίοδο των έπισκευών (Α.Δ. ΧΡΟΝΙΚΑ, 1971), οί όποιες είναι έκτεταμένες, περιορίζονται όμως κυρίως στόν άνώτατο όροφο. Είναι σημαντικό ότι οί γωνίες του κτηρίου, πού καταλήγουν πός τά άνω στά πυροβολεία, όπως και τά τελευταία, δέν είχαν ανάγκη στερεώσεως και έχουν παραμείνει όπως ήταν.

3.- Στόν πρώτο όροφο, στην έσωτερική παρειά του ανατολικού τοίχου, πού έχει επενδυθή έξωτερικά μέ νέο τοίχο πάχους 70 εκ. υπάρχει χάραγμα όνόματος, πού παρατήρησε πρώτη ή κα Μαρία Βιγλάκη¹. Τό όνομα είναι ΜΑΝΘΗΛ, όπου τό γράμμα Μ είναι ρομβοειδές, ό δέ φθόγγος ΟΥ γράφεται μέ τό Υ υπερκείμενο του Ο : Υ. Κατά τόν καθηγητή Ν. Μουτσόπουλο (Morphologie des inscriptions, etc. p.57) τό ρομβοειδές (l'A, avec l'angle vers le bas) δέν παρατηρείται μετά την άρχή του 11ου αϊ.². 'Η έπιγραφή αυτή θά μπορούσε νά χρονολογήσει ένδεχομένως τόν έσωτερικό πυρήνα του βόρειου ήμισews κτηρίου.

4.- Με σχετική άδεια της υπηρεσίας², έλήφθησαν δείγματα ένσωματωμένης δομικής ξυλείας, από διάφορα σημεία του μνημείου, τά όποια έστάλησαν στό έργαστήριο Δενδροχρονολόγησης του Πανεπιστημίου Cornell. Δυστυχώς τά δείγματα ήταν όλα κορμοί ή κλάδοι νεαρών δένδρων μέ λιγώτερος των 100 δακτυλίων, μέ αποτέλεσμα νά μίν είναι δυνατή ή χρονολόγηση μέ αυτήν την μέθοδο.

5.- Στην ανατολική πτέρυγα του Κάστρου Τηγαλίου, υπεράνω της φωλεᾶς πυροβόλου πού βλέπει προς βορρᾶν, ὑπάρχει ἐντοιχισμένη μαρμάρινη πλάκα μέ τουρκική ἐπιγραφή⁴. Φωτογραφία πού ἐστάλη στόν τουρκολόγο καθηγητή κο Ἰωάννη Ἀλεξανδρόπουλο⁵, ἀπέδωσε τό ἐξῆς ἀποτέλεσμα: Ἡ ἐπιγραφή καταγράφει μιὰ χρονολογία πού θά μπορούσε νά ἀναγνωσθῆ ὡς 1550 ἢ 1647 ἢ 1744 ἢ 1841. Ἡ μέν τελειταία θά πρέπει νά ἀποκλεισθῆ διότι ἡ Σάμος εἶχε ἀνακυρυχθῆ ὡς ἡγεμονία, ἐπίσης καί ἡ προτελευταία διότι κατά τά μέσα τοῦ 18ου αἰ. ἡ Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία ἦταν κυρίως ἀπασχολημένη στή βόρεια βαλκανικά σύνορά της, ἐνῶ δέν εἶχε ἀνησυχίες στό Αἴγαῖο. Ἡ δευτέρῃ χρονολογία τοῦ 1647 θά μπορούσε νά ἔχει σχέση μέ τήν κήρυξη πολέμου κατά τό 1644, ἐναντίον τῆς Βενετίας γιά τήν κατάκτηση τῆς Κρήτης, πού συνετελέσθη τό 1669. Τέλος ἡ πρώτη πιθανή χρονολογία τοῦ 1550, θά μπορούσε νά ἔχει κάποια σχέση μέ τά ἀναφερόμενα στόν τούρκο ναύαρχο Piri Reis, γιά ἀνέγερση καί κατεδάφηση φρουρίου στό νότιο μέρος τῆς Σάμου.

Οἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις, ἄν καί ἐνδιαφέρουσες δέν προσφέρουν ὀριστικές ἀπαντήσεις. Ἡ ἔρευνα συνεχίζεται.

-
- 1.- Τοπική ἔφορος, τήν ὁποία εὐχαριστῶ θερμῶς γιά τήν ἐν γένει ἀμέριστη βοήθειά της κατά τίς ἐπί τόπου ἐργασίες μας.
 - 2.- Τήν βιβλιογραφική ἐπισήμανση ὀφείλω στόν συνάδελφο καθ. κ. Γ. Δημητροκάλλη
 - 3.- Γιά τήν ὁποία ἄδεια εὐχαριστῶ θερμῶς τήν ἔφορο κα Φωτεινή Ζαφειροπούλου.
 - 4.- Τήν ὁποία παρετήρησε ἡ κα Α. Καραγεώργου.
 - 5.- Τόν ὁποῖο θερμα εὐχαριστῶ καί ἀπό τήν θέση αὐτή.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΝΕΩΤΕΡΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΦΘΙΩΤΙΔΩΝ ΘΗΒΩΝ

Στο χώρο των φθιωτίδων θηβών - σημερινής Νέας Αγχιάλου του Νομού Μαγνησίας συνεχίζονται από την 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων οι σωστικές και επείγουσες ανασκαφικές έρευνες, στις περιπτώσεις που αποκαλύπτονται αρχαία κατά την εκτέλεση εργασιών είτε σε ιδιωτικά οικοπέδα για οικοδόμηση είτε σε κοινόχρηστους χώρους για τη γκεκτέλεση Κοινοτικών ή Δημοσίων Έργων. Σε περιπτώσεις όμως που τα ευρήματα κρίνονται σημαντικά και επομένως διατηρητέα, οι σωστικές ανασκαφές εξελίσσονται σε συστηματικές.

Τα αποτελέσματα των πμό πάνω ανασκαφών είναι τα εξής :

ΟΧΥΡΩΣΗ. Αποκαλύφθηκαν σποραδικά και άλλα τμήματα της οχύρωσης της αρχαίας πόλης των φθιωτίδων θηβών, που βοηθούν στον ακριβέστερο καθορισμό της πορείας και της έκτασής του. Το τείχος περιέβαλε το βόρειο μισό, περίπου, του λόφου της Ομηρικής Πυλάσου, το λιμάνι και μεγάλη έκταση της αρχαίας πόλης. Διακρίνεται σε χερσαίο, από κοινή τοιχοποιία, πλάτους 1.90μ. και θαλάσσιο από ισχυρή τοιχοποιία με μεγάλους πελεκημένους δόμους, πλάτους 2.70μ. Ένα μεγάλο τμήμα από το θαλάσσιο τείχος αποκαλύφθηκε κατά μήκος της ακτής, νότια της βασιλικής Επισκόπου Ελπιδίου. Το μήκος της οχύρωσης ήταν 2.000μ. περίπου. Η άμυνα της οχύρωσης αυτής ενισχυόταν από τετράγωνους πύργους. Μέχρι τώρα έχουν προσδιοριστεί τα ερείπια εννέα πύργων. Το εμβαδόν της περιτειχισμένης πόλης ήταν 250.000μ². Μεγάλο όμως μέρος της πόλης εκτεινόταν και έξω από τα τείχη.

ΚΤΗΡΙΑ ΔΗΜΟΣΙΑ. Κτήριο που σχετίζεται με το συγκρότημα των βασιλικών του Αρχιερέως Πέτρου αποκαλύφθηκε στα βορειοδυτικά του. Έχει τουλάχιστον 3 οικοδομικές περιόδους. Η σπουδαιότητά του αποδεικνύεται και από τα κινητά ευρήματα: σαρδάγματα τοιχογρασιών, μαρμάρινη τράπεζα, νομίσματα, μικροτεχνήματα (χάλκινος σταυρός, χάλκινο σταθμίο, ευλογία πήλινη, σφραγίδα πήλινη και λυχνάκια από τα οποία ξεχωρίζει λυχνάκι του 5ου-6ου αι. μ.Χ. με τον Ήλιο στο δίσκο - Κορινθιακού εργαστηρίου).

Επίσης βόρεια του προηγούμενου αποκαλύφθηκε κτήριο το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει σε ίδρυμα εκκλησιαστικό (φτωχοκομείο).

ΛΟΥΤΡΟ ΔΥΤΙΚΑ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (αίθουσα ψυχρού). Στα βορειοδυτικά της βασιλικής Αγίου Δημητρίου αποκαλύφθηκε η αίθουσα του FRISITARIUM του λουτρού που είχε έλθει σε φως με τις ανασκαφές των αειμνήστων Γεωργίου Σωτηρίου και Παύλου Λαζαρίδη. Το κτίσμα αυτό εξωτερικά είναι οκτάπλευρο και εσωτερικά σε κάθε μία πλευρά σχηματίζεται μία τετράγωνη κόγχη. Οι διαστάσεις του είναι: εξωτερικά 9.20μ. και εσωτερικά 8.10μ. Μεταξύ δύο κογχών υπάρχει συμπαγή τοιχοποιία σε σχήμα τριγωνικό, η προς τα μέσα κορυφή της οποίας διαμορφώνεται σε αμβλεία γωνία. Οι πεσσοί αυτοί σχηματίζουν έτσι 6 στηρίγματα στα οποία θα πατούσε ημισφαιρικός θόλος διαμέτρου 6.50μ. Στις τετράγωνες κόγχες σώζονται ίχνη πιθανόν καθισμάτων. Το πάτωμα ήταν στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες σε σχήμα ορθογών-

νίου παραλληλογράμμου με τον κατά μήκος άξονα Α-Α. Στη στρώση αυτή έχει γίνει χρήση και τεμαχίων θωρακίων. Σήμερα σώζεται το υπόστωμα των πλακών. Στο κτήριο ανοίγονται τρείς θύρες στις αντίστοιχες τρείς κόγχες του νότιου μισού, η μεσαία των οποίων επικοινωνεί μέσα από μικρό διαμέρισμα με το CALDARIUM του λουτρού. Ανατολικά του FRIGIARIUM αποκαλύφθηκαν και άλλα τμήματα των αγωγών από στρογγυλούς πήλινους σωλήνες καθώς και κτιστούς σκεπασμένους με πλάκες που έφεραν το νερό από το κεντρικό υδραγωγείο που βρίσκεται στο λήθο, δυτικά του λήθου της αρχαίας Πυράσου και τροφοδοτούσε το υπόκαυστο αυτό, το βαπτιστήριο και τη κρήνη στο αίθριο της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου

ΚΤΗΡΙΟ ΜΕ ΨΗΦΙΔΩΤΑ. Στη βορειοανατολική καμπή του τείχους, νοτιοανατολικά της βασιλικής του Επισκόπου Ελπίδιου κοντά στη θάλασσα, επισημάνθηκαν και ερευνήθηκαν σε μικρή όμως έκταση: αψίδα, λείψανα τοίχων και ψηφιδωτά δάπεδα που ανήκουν σε παλαιοχριστιανικό κτήριο πολύ σημαντικό και ίσως εκκλησιαστικής χρήσης. Το κτήριο αντιπροσωπεύει δύο οικοδομικές περιόδους. Τα πατώματα των κτηρίων και των δύο περιόδων ήταν στρωμένα με ψηφιδωτά με γεωμετρικό διάκοσμο: τρίγωνα, πλοχομοί, πελιδνωσθα κοσμήματα, στο κέντρο των οποίων ο κόμβος του Σολομώντος.

ΚΤΗΡΙΑ ΜΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ. Ένας μεγάλος αριθμός κτηρίων μη εκκλησιαστικών αποκαλύφθηκε εντός και εκτός των τειχών της αρχαίας πόλης.

ΡΥΜΟΤΟΜΙΚΑ - ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ. Ερευνήθηκαν, ευκαιριακά, πολλά στοιχεία που βοηθούν στην αποκατάσταση με πολλή πιθανότητα του ρυμοτομικού σχεδίου και την πολεοδομική συγκρότηση της αρχαίας πόλης των θησιωτίδων θηβών, όπως : δρόμοι, αγωγοί αποχετευτικοί και ύδρευσης, δεξαμενές, κιονοστοιχίες, στοές κ.λ.π.

ΤΑΦΟΙ. Εκατοντάδες τάφοι εντός και εκτός των τειχών της αρχαίας πόλης ήλθαν στο φως όπως: κιβωτιδόχημοι πλακοσκεπείς, λακκοειδείς, καμαροσκέπαστοι, δίθυμοι, θαλαμοειδείς με αρκοσόλια, καλυβίτες, ταφικά αγγεία - εκχυτρισμοί, σαρκοφάγοι κ.λ.π.

Σημειώνεται ιδιαίτερα ο σημαντικός αριθμός επιτυμβίων στηλών ενεπιγράφων.

Μεγάλος είναι ο αριθμός των ευρημάτων που περισυλλέχθηκαν κατά τις πύδ πάνω ανασκαφές και ανήκουν σ' όλα τα είδη της τέχνης : γλυπτική, κεραμική, ζωγραφική, μικροτεχνία, χρυσοχοϊκή.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΣΤΑΥΡΕΠΙΣΤΕΓΩΝ ΝΑΩΝ

Σ' έναν αριθμό εκκλησιαστικών βυζαντινών μνημείων που ανήκουν στον τύπο των σταυροειδών εγγεγραμμένων ναών, όπως είναι γνωστό, ο καθηγ. Ν. Μουτσόπουλος διαπίστωσε την ύπαρξη αρμονικών χαράξεων στα καθ' ύψος επί μέρους τεκτονικά στοιχεία. Οι αρμονικές μάλιστα αυτές σχέσεις επιβεβαιώνονται συνεχώς σε βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία του ίδιου τύπου, και από άλλους ερευνητές.

Από τη θεωρία αυτή των χαράξεων συγκρατούμε την λογική που τις γέννησε και συγκεκριμένα την προσπάθεια των αρχιτεκτόνων της εποχής να βρουν ένα αρμονικό, αλλά και παράλληλα ασφαλή τρόπο αρχιτεκτονικής συνθέσεως των μνημείων, αυτού του τύπου. Οι αρχιτέκτονες αντιμετώπιζαν με αυτόν τον τρόπο το κείμενο πρόβλημα της Αρχιτεκτονικής που είναι η τρίτη διάσταση, δηλαδή η προσπάθεια του μετασχηματισμού σε τρισδιάστατο χώρο των λειτουργικών, συνθετικών και κατασκευαστικών αναζητήσεων. Η εμπειρία και η λογική της χαράξεως των σταυροειδών εγγεγραμμένων ναών πιστεύουμε ότι εφαρμόστηκε και στον τύπο των σταυρεπιστέγων. Αν και τα μνημεία αυτού του τύπου δεν παρουσιάζουν την συνθετική και κατασκευαστική πολυπλοκότητα των σταυροειδών εγγεγραμμένων ναών και θεωρούνται συνθετικά εύκολα, ωστόσο οι αρχιτέκτονες συνέχισαν να δείχνουν την ίδια ευαισθησία και αγωνία για το αισθητικό αποτέλεσμα του εσωτερικού χώρου και γενικά της όλης ογκοπλαστικής διαρθρώσεως του ναού. Έτσι μολονότι το συνθετικό ενδιαφέρον ήταν περιορισμένο στους σταυρεπιστέγους ναούς, οι αρχιτέκτονες δεν έπαυσαν να αναζητούν την καθ' ύψος αρμονική σχέση των δύο καθέτως τεμνομένων καμαρών, της αξονικής και της υψηλότερης εγκάρσιας.

Η αρχιτεκτονική σύνθεση του σταυρεπιστέγου ναού, στην οποία κυρίαρχο ρόλο παίζει η προσπάθεια αναζήτησεως της αρμονικής σχέσεως ανάμεσα στις δύο καμάρες, έδινε στους αρχιτέκτονες τη σιγουριά του άρπυ αισθητικά εσωτερικού χώρου, αποτέλεσμα που επηρέαζε θετικά και των εξωτερική μορφή των ναών του τύπου αυτού και επιβεβαίωνε την

βαθεία ευαισθησία, τις απεριόριστες αναζητήσεις και τους προβληματισμούς ακόμη και σε μνημεία που εκ πρώτης όψεως φαίνονται απλά.

Η αρχιτεκτονική σύνθεση του σταυρεπιστέγου ναού ξεκινούσε με την επιλογή μιας διαστάσεως, ο προσδιορισμός της οποίας είχε άμεση σχέση με την εγκάρσια τομή του ναού. Η επιλεγμένη αυτή διάσταση αποτελούσε πάντοτε την πλευρά ενός τετραγώνου. Η επιλογή του τετραγώνου είναι πράξη ευφυής και εκφράζει το αίσθημα βαθείας γνώσεως του προβλήματος της αρχιτεκτονικής συνθέσεως, γιατί το τετράγωνο είναι το σχήμα μιας διαστάσεως. Το τετράγωνο ταυτισμένο πάντοτε με την εγκάρσια τομή του ναού αποτελούσε το κλειδί, για την αφετηρία του προσδιορισμού της αξονικής και στη συνέχεια της εγκάρσιας καμάρας, μόνο που σε ορισμένα μνημεία παρατηρείται το αντίθετο, δηλαδή πρώτα προσδιορίζεται η εγκάρσια και στη συνέχεια η αξονική καμάρα.

Έχοντας πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι αρχιτεκτονική σημαίνει κατά κύριο λόγο χώρος, ο βυζαντινός αρχιτέκτων συνέχιζε να προσπαθεί να εκφράσει τον συμβολικό χώρο του ναού, με τη χρήση του μηχανισμού των αρμονικών χαράξεων και στους σταυρεπιστέγους ναούς.

ΙΣΑΚΕΙΜ ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ

ΟΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΣΤΗΝ ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΣΙΑΤΙΣΤΗΣ ΚΑΙ
ΣΤΟ ΒΑΤΟΠΕΔΙ

Ἡ συνολικὴ θεώρηση τῶν παραστάσεων φιλοσόφων σὲ ἐκκλησιαστικούς γώσους καὶ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος ἔχει ἀντιμετωπισθῆ μέχρι στιγμῆς μόνον ὑπὸ τὶς δύο μελέτες τοῦ Κ. Σπετσιέρη (1963 καὶ 1975) οἱ ὅποτε; ὅμως δέν εἶναι πλήρεις οὔτε ὡς πρὸς τὸν ἄριθμὸ τῶν παρουσιζομένων μνημείων, οὔτε ὡς πρὸς τὴν καθόλου ἀντιμετώπιση τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ θέματος.

Μὲ τὴν ἀνακοίνωση θὰ παρουσιασθοῦν δύο ἀκόμη ζωγραφικὲς συνθέσεις μὲ φιλοσόφους, οἱ ὅποτες φαίνεται νὰ εἶναι ἄγνωστες στὴν σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἀπὸ τὴν Σιάτιστα γνωρίζουμε τὴν παράσταση τῶν φιλοσόφων στὶς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τοῦ προφήτη Ἑλίας (1744). Ὑπάρχει ὅμως ἀνάλογη παράσταση καὶ στὸν ναὸ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς. Εἶναι ἐνταγμένη στὴν τοιχογραφία τῆς Ρίζας τοῦ Ἰεσσαί, ἔργο τοῦ 1679, ἡ ὁποία ἀναπτύσσεται στὴν ΝΔ γωνία καὶ στὸ ἀντίστοιχο φουρνικό τοῦ γυναικωνίτη. Τὸ σκοτεινὸ τῆς γωνίας καὶ ἡ ἐπικαλύπτουσα καπνιά, φαίνεται ὅτι δέν ἐπέτρεψαν μέχρι τώρα τὸν ἐντοπισμὸ της. Οἱ εἰκονιζόμενοι φιλόσοφοι ἐπονομάζονται "σοφοί" καὶ εἶναι κατὰ σειράν οἱ, Πλούτρχος, Ἀριστοτέλης, Σόλων, Θουκυδίδης, Πλάτων καὶ "Σιβήλα". Τόσον ὁ ἀριθμὸς καὶ τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα, ὅσο καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν εἰληταρίων δείχνουν ὅτι ὁ ζωγράφος τοῦ ἴδιου θέματος στὸν Προφήτη Ἑλίας θὰ πρέπει νὰ ἐπηρεάσθηκε ὑπὸ τὴν σύνθεση τῆς ἁγίας Παρασκευῆς.

Ἀπὸ τὸ "Ἁγιον Ὀρος" γνωρίζουμε τοὺς φιλοσόφους τῆς Τράπεζας τῆς Μεγίστης Λαύρας (1535-1541) καὶ τοῦ νάρθηκα τῆς Πορταίτισσας τῶν Ἰβήρων (1683). Ἔχουμε ἐπίσης πληροφορίες ὅτι εἰκονίζονταν καὶ στὴν Τράπεζα τοῦ Σταυρονικήτα (1546), ἀλλὰ ἐκεῖ εἶναι πλέον κατεστραμμένες. Σήμερα παρουσιάζουμε μίαν νέα σύνθεση

ἢ ὅποια μάλιστα εἶναι καὶ ἡ νεώτερη γνωστὴ σέ ἐκκλησιαστικὸ γῶρο. Στὸ προστῶο τῆς κεντρικῆς εἰσόδου τῆς μονῆς Βατοπεδίου εἰκονίζονται οἱ, 'αριστοτέλης, 'απολλώνιος, Σοφοκλῆς, Θούλης, "Σεβίλο" καὶ Πλάτων. "Ὀλοὶ εἶρουν τὸ ἐπίθετο "σοφός".

'Ἡ σύνθεση στὴν ὅποια ἐντάσσονται οἱ σοφοί, ἔργο τοῦ ἀγιορείτου Νικηφόρου, τοῦ 1858, εἶναι ἕνας ὕμνος πρὸς τὴν θεοτόκο, στὸν Εὐαγγελισμό τῆς ὁποίας εἶναι ἀσιερωμένη ἡ Μονή. Τὰ εἰλητάρια τῶν σοφῶν ἔχουν καὶ ἐδῶ τίς συνήθειες ρήσεις μὲ τίς ὁποῖες "προοιωνίζεται" ἡ ἔλευση τοῦ Χριστοῦ. Οἱ φιλόσοφοι τῆς Βατοπεδίου ἀνήκουν στὴν λιγότερο συνηθισμένη εἰκονογραφικὴ σύνθεση ἢ ὅποια δέν τούς ἐντάσσει στὴν Ρίζα τοῦ 'Ιεσσαί.

Μὲ τίς δύο πρωτοεμφανιζόμενες συνθέσεις ὁ χρονολογικὸς κατάλογος τῶν γνωστῶν πλέον παραστάσεων φιλοσόφων σέ ἐκκλησιαστικὴς τοιχογραφίες τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου διαμορφώνεται ὡς ἐξῆς:

1. "Ἅγιος Γεώργιος Βιάννου Κρήτης. 1401. (P.I.)
2. Μεγίστη Λαύρα. 1535-1541. (P.I.)
3. Μονὴ Σταυρονικήτα. 1546.(P.I.)
4. Μονὴ τῶν Φιλανθρωπινῶν. 1560.
5. "Ἅγιος Νικόλαος Τσαριτσάνης. 1614. (P.I.)
6. "Ἅγιος Δημήτριος Χρυσάφων Λακωνίας. 1641. (P.I.)
7. Μονὴ Γόλας Λακωνίας. 1673. (P.I.)
8. 'Ἄγία Παρασκευὴ Σισιτίστης. 1679. (P.I.)
9. Μονὴ 'Ιβήρων. 1683.
10. Προφήτης 'Ηλίας Σιατίστης. 1741. (P.I.)
11. Μονὴ Βελλῆς. 1745. (P.I.)
12. "Ἅγιος Γεώργιος Μεγάδων Ζαγορίου. 1792.
13. Μονὴ Βατοπεδίου. 1858.

(P.I.=οἱ φιλόσοφοι ἐνταγμένοι στὴν Ρίζα τοῦ 'Ιεσσαί. "Ὅπου δέν σημειώνεται σημαίνει ὅτι δέν ἐντάσσονται στὴν P.I.).

ΤΙΤΟΣ ΠΑΠΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗΣ

Μία αυτοκρατορική εικόνα στο Μέγα Σπήλαιο.

Το 1918 ο Γ. Σωτηρίου δημοσίευσε μία εικόνα από το Μέγα Σπήλαιο που καταστράφηκε λίγο αργότερα στην πυρκαϊά του 1934. Η εικόνα παρίστανε την Θεοτόκο ένθρονη βρεφοκρατούσα και αριστερά της παιδική μορφή με αριστοκρατική ενδυμασία σε στάση δέησης. Ο Σωτηρίου ταύτισε το εικονιζόμενο πρόσωπο με κάποιον από τους γιουούς του Δημητρίου Παλαιολόγου και χρονολόγησε την εικόνα λίγο πριν το 1450. Ολόκληρο το βάθος της εικόνας, πάνω από το κεφάλι της δεομένης μορφής, καλύπτεται από τρεις επιγραφές. Η πρώτη επιγραφή αναφέρεται στη Θεοτόκο: *Μ(ήτηρ) Θ(εο)υ η Σπηλαιώτισσα*. Η δεύτερη επιγραφή αναφέρεται στη ταυτότητα του δεομένου προσώπου: *Ιωάννης Δούκας Άγγελος Παλαιολόγος Ραούλ Λάσκαρης Τορνίτζης Φιλανθρώπος, ό Άσάνης [.....] τής ύψηλοτάτης κ(αί) φιλοχρίστου δεσποίνης αυτοκρατορίσσης [.....]*. Από την επιγραφή αυτή είχαν καταστραφεί οι λέξεις που δήλωναν τη σχέση του δεομένου προσώπου με την αυτοκράτειρα και το όνομα της τελευταίας. Η τρίτη επιγραφή, που είναι έμμετρη, αναφέρεται στον πρόωρο θάνατο της δεομένης μορφής και ήταν γραμμένη αρχικά στο πλαίσιο της εικόνας. Η μεταγραφή της στο εσωτερικό της εικόνας έγινε πριν το 1840 από τον ζωγράφο Κ. Φανέλλη. Την έμμετρη επιγραφή προσπάθησε να αποκαταστήσει ο Κ. Οικονόμου στο Προσκυνητάριο του Μεγάλου Σπηλαίου που επιμελήθηκε το 1840.

Σύμφωνα με την ανάγνωση της επιγραφής που αναφέρεται στην ταυτότητα του δεομένου προσώπου από τον Νεκτάριο, πατριάρχη Ιεροσολύμων (1602-1676), η οποία περιέχεται στο χφ. 441, φ. 140, του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου, η αυτοκράτειρα που αναφέρεται στην επιγραφή είναι η Ειρήνη Ασάνινα Καντακουζηνή-κόρη του Ανδρονίκου Παλαιολόγου Ασάν και γυναίκα του αυτοκράτορα Ιωάννη 5' Καντακουζηνού- και ο Ιωάννης Ασάν είναι ανηψιός της. Η ταύπιση της αυτοκράτειρας και ο προσδιορισμός του βαθμού συγγενείας της με τον Ιωάννη, οδηγούν στη χρονολόγηση της εικόνας λίγο μετά τα μέσα του 14ου αιώνα. Ο Ιωάννης Ασάν μπορεί να ταυτιστεί με τον υπ' αριθμόν 91366 Ασάν, του Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, γιού του Μανουήλ Κομνηνού Ραούλ Ασάν και της Αννας Κομνηνής Δούκαινας Παλαιολογίνας κόρης του Θεόδωρου Συναϊδηνού. Η λεπτομερής περιγραφή της εικόνας από έναν ανώνυμο λόγιο το 1765, σε συνδιασμό με δύο σημειώματα που στάλθηκαν πριν το 1840 από τη Μονή του Μεγάλου Σπηλαίου στον Κ. Οικονόμου, αποδεικνύουν ότι η έμμετρη επιγραφή αλλοιώθηκε από τον τελευταίο, ενώ η πρώτη επιγραφή *Μ(ήτηρ) Θ(εο)υ η Σπηλαιώτισσα* αποτελεί προσθήκη του Κ. Φανέλλη.

ΑΓΓΟΛΙΤΑ ΠΑΡΕΑΝΗ

Η ΑΓΙΑ ΑΝΑΛΗΨΙΣ ΣΤΑ ΚΑΛΥΒΙΑ ΑΓΓΟΛΙΤΑΣ ΠΑΡΕΑΝΗΣ

Ὁ ναός τῆς Ἁγίας Ἀναλήψεως εἶναι καθολικὸ μονῆς ἀφιερωμένης στὴν Κοί-
μηση τῆς Θεοτόκου καὶ βρίσκεται στὰ Καλύβια Ἀναλήψεως, 17 χιλιόμετρα νοτιοδυ-
τικῶς τῆς Ἐλασσόνας. Σύμφωνα μὲ ἱστορικὲς μαρτυρίες ἡ μονὴ ἀνῆκε ἄλλοτε στὴν
Ἐπισκοπὴ Δομιενίκου καὶ Ἐλασσόνας. Τὸ 1928 ὑπῆχθη στὴν δικαιοδοσίᾳ τοῦ Μητρο-
πολίτου Ἐλασσόνας, καὶ ἀπὸ τὸ 1932 εἶναι μετόχι τῆς Ὀλυμπιώτισσας.

Ὁ ναός εἶναι τρίκογχος σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος τῆς παραλλαγῆς τῶν συν-
θέτων τετρακωνιδίων, μὲ μέσες ἐξωτερικὲς διαστάσεις 7,20 X 13,90 μ., χωρὶς τοὺς
πλαγίους χοροὺς καὶ τὸν δεῦτερο νάρθηκα. Ὁ τροῦλλος εἶναι οκταγωνικός. Ἡ κόγχη
τοῦ ἱεροῦ ἐσωτερικᾶ εἶναι τμημα κύκλου μικρότερο τοῦ ἡμικυκλίου, καὶ ἐξωτερικᾶ
κάτω πεντάπλευρη καὶ πρὸς τὰ ἐπάνω τετράπλευρη. Τὰ κογχάρια προθέσεως καὶ δια-
κονικοῦ, ἡμικυκλικῆς καὶ ὀρθογωνικῆς διατομῆς ἀντιστοιχῶς, ἐγγράφονται στὸ πᾶ-
χος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Τὸ κυρίως ἱερό καλύπτεται μὲ τυφλὸ ἡμισφαιρικὸ τροῦλ-
λο, καὶ τὰ παραβήματα μὲ ἡμικυκλίνδρους καθέτους πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ
ναοῦ. Οἱ χώροι ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τοὺς ἐπιμήκεις πεσσούς ποὺ χωρίζουν τὸ
ἱερό ἀπὸ τὸν κυρίως ναό, καλύπτονται μὲ ἡμικυκλίνδρους παραλλήλους πρὸς τὸν κατὰ
μῆκος ἄξονα. Ἡ κάλυψη τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων γίνεται μὲ σταυροθλία. Ὁ
νάρθηκας καλύπτεται μὲ ἡμικυκλίνδρους παραλλήλους πρὸς τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τοῦ
ναοῦ. Ὁ τοῖχος ποὺ κάποτε χόριζε τὸν νάρθηκα ἀπὸ τὸν ναό ἔχει κατεδαφισθῆ, καὶ
ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ ζευγὸς κιόνων, ἔτσι ὥστε ὁ ναός νὰ δίνει σήμερα τὴν ἐνῶπι-
ση σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου μὲ ἐπιμήκη τὴν δυτικὴν κεραία. Τὸ σύνολο τῶν ἡμικυ-
κλίνδρων, ὁ ἡμισφαιρικὸς τροῦλλος τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ πλάγιοι χοροὶ καλύπτονται μὲ
ἐνιαία δέριχη στέγη, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀναδύεται ὁ κεντρικὸς τροῦλλος.

Στὰ δυτικὰ ὑπάρχει καὶ δεῦτερος μεταγενέστερος νάρθηκας σχήματος κεφα-
λαίου Γ καὶ ἀγίασμα, μέσων ἐξωτερικῶν διαστάσεων 4,25 X 4,50 μ., στὴν νότια πλευ-
ρὰ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει, ἐξωτερικῶς, ἡμικυκλικὴ κόγχη διαμέτρου 3,75 μ. Τὸ ἀγίασμα

50.

Έχει σήμερα διαμορφωθεί σε παρεκκλήσι.

Ο ναός είναι κατάγρατος και το ξυλόγλυπτο τέμπλο του ανάγεται στον ΙΙ΄ αιώνα. Σύμφωνα με επιγραφή που βρίσκεται στον νότιο τοίχο του διακονικού, η άνω γερση του ναού έγινε τον Ι΄ αιώνα.

Τό μνημείο, από κάθε άποψη αξιόλογο, είναι ένα από τὰ λίγα μνημεία μέ τοσ' λο που μέχρι σήμερα έχουν εντοπισθῆ στην μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική τῆς Θεσσαλίας. Ένα ἔξαιρετικά ἐνδιαφέρον μορφολογικό στοιχείο ἀποτελεῖ ὁ κοσμητής στήν βάση τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου ἐσωτερικῶς ἀπό διπλή ὀδοντωτή ταινία, ποῦ προφανῶς ἔγινε ὄχι μόνον γιά λόγους ἐλευστικούς, ἀλλά καί αἰσθητικούς.

ΠΛΑΤΩΝ ΠΕΤΡΙΔΗΣ

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΔΕΛΦΟΥΣ

Η κεραμική που παρουσιάζεται προέρχεται από πρόσφατες ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στους Δελφούς και συγκεκριμένα στη Ρωμαϊκή Αγορά και στη Νοτιοανατολική Έπαυλη (στα νότια του περιβόλου του ιερού).

Αρχίζοντας την παρουσίαση από μια ιδιαίτερη κατηγορία κεραμικών, τα λυχνάρια, πρέπει να τονιστεί ότι κυρίαρχη θέση κατέχουν τα αττικά προϊόντα του 3ου και 4ου αι. Απ' αυτά αξίζει να γίνει λόγος για ένα που φέρει προτομή γυναίκας που κρατά διπλό πέλεκυ, δύο με ζωόμορφες παραστάσεις και ένα που κοσμείται με ρόδακα. Τα βορειοαφρικανικού τύπου λυχνάρια είναι όλα απομιμήσεις, έχουν βρεθεί άλλωστε και πήλινες μήτρες αυτού του τύπου στους Δελφούς. Υπάρχει τέλος και μία κατηγορία λυχναριών, σχετικά μεγάλων σε μέγεθος αλλά όχι πολύ φροντισμένης κατασκευής, που θεωρώ με κάθε επιφύλαξη εντόπια.

Η καλής ποιότητας εισηγμένη ερυθροβαφής κεραμική εκπροσωπείται από σημαντικό αριθμό οστράκων και αγγείων από τα οποία διάλεξα να παρουσιάσω τέσσερα πινάκια από τη Β. Αφρική (African Red Slip Ware). Το πρώτο, του 4ου αι., από τη Ρωμαϊκή Αγορά, φέρει ανάγλυφη παράσταση αγριογούρουνου. Τα υπόλοιπα προέρχονται από τη Νοτιοανατολική Έπαυλη και χρονολογούνται στο β' μισό του 6ου αι. Τα δύο από αυτά φέρουν στο κέντρο εμπίεστη παράσταση, το ένα παγαιστική και το άλλο χριστιανική (Βάκχου με πάνθηρα και αγίου που κρατά σταυρό, αντίστοιχα).

Στα ευρήματα συγκαταλέγεται και μία ομάδα ανοιχτών αγγείων του 6ου αι. με γραπτή διακόσμηση κλαδιών του τύπου "Κεντρικής Ελλάδος", ενώ έχουν βρεθεί και άλλα από τον ίδιο πηλό, αλλά ακόσμητα.

Στην λεγόμενη χρηστική κεραμική ανήκουν αγγεία διαφόρων σχημάτων και χρήσεων (οινοχόες, κύπελλα, πινάκια, μαγειρικά σκεύη κ.ά.), ακόσμητα ή με διακόσμηση (εγχάρακτη, αυλακωτή, ρέοντος χρώματος). Όσο για τους αμφορείς, ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει για μία κατηγορία με ελαφρά διογκωμένο προς τα κάτω λαιμό και αυλάκωση στο χείλος.

Παρουσιάζονται τέλος κάποια αντικείμενα ενδιαφέροντα από κεραμολογική άποψη (βάσεις ψησίματος, παραμορφωμένα στο ψήσιμο αγγεία).

Η Παναγία η Εννιαμερίτισσα ή Οδηγήτρια στη Χάλκη της Δωδεκανήσου

Στη Χάλκη, το μικρό νησί της Δωδεκανήσου στα Β.Δ. της Ρόδου, σώζονται μερικά πολύ αξιόλογα τοιχογραφημένα μνημεία της Μεσοβυζαντινής και Υστεροβυζαντινής περιόδου, αν και τα περισσότερα, δυστυχώς, βρίσκονται σε ερειπωδή ή μισοερειπωδή κατάσταση.

Απ' αυτά το μόνο γνωστό είναι ο Άγιος Ζαχαρίας στο Φοινίκι, που δημοσιεύτηκε πρόσφατα στις μελέτες του Α.Δ. (*Κασιώτη, Α. Οι τοιχογραφίες του Αγ. Ζαχαρία στο Φοινίκι της Χάλκης, Α.Δ. 40 (1985), Μελέτες, σελ. 229-241*).

Η παρουσίαση της Παναγίας της Εννιαμερίτισσας - παρότι η μελέτη του μνημείου δεν έχει ολοκληρωθεί - αποτελεί μία ακόμη μαρτυρία του τοιχογραφικού πλούτου του ακριτικού αυτού νησιού.

Η Εννιαμερίτισσα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί διασώζει το σύνολο του τοιχογραφικού διακόσμου της, σε καλή μάλιστα κατάσταση, καθώς και ακέραια την κiptορική επιγραφή που τη χρονολογεί με ασφάλεια στο β' μισό του 14ου αιώνα. Πρόσφέρει επομένως πολύτιμο υλικό για συγκρίσεις, αν ληφθεί υπόψη ότι οι χρονολογημένες μ' επιγραφή εκκλησίες της Δωδεκανήσου είναι ελάχιστες και σώζονται αποσπασματικά.

Ο ναός είναι αφιερωμένος στην Παναγία Οδηγήτρια, όπως αναφέρει η κiptορική επιγραφή κι επιβεβαιώνει η παράσταση στην κόγχη του επώνυμου αγίου. Επίσης, μία μεγαλειώδης παράσταση της Παναγίας Ευθρονης Βρεφοκρατούσας ανάμεσα σε σεβίζοντες αρχαγγέλους επιγράφεται " Μή(τη)ρ Θε(ε)ύ η Οδη(τρια) " και εικονίζεται στο νότιο τοίχο του κυρίου ναού, δίπλα στο τέμπλο, θέση που κατέχει συχνά ο επώνυμος άγιος.

Από αρχιτεκτονική άποψη είναι ένα μονόκωρο καμαροσκέπαστο εκκλησάκι με μεγάλη ημικυκλική αψίδα και μεταγενέστερο νάρθηκα. Αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό αποτελούν τέσσερεις κιονίσκοι κατά μήκος της κορυφής της καμάρας εξωτερικά, στοιχείο που φαίνεται να είναι ιδιαίτερα αγαπητό στα Δωδεκάνησα.

Η επιγραφή μάς δίνει τα ονόματα των πέντε κορηγών (ενός ιερωμένου, δύο μοναχών γυναικών και δύο λαϊκών ανδρών) και την ακριβή χρονολογία αποπεράτωσης της τοιχογράφησης, Αυγούστου ΙΑ΄ 6.875 (= 1367). Αποτελεί επίσης, μαζί με τις επιγραφές στις παραστάσεις, γλωσσική μαρτυρία για τη διάλεκτο του νησιού το 14ο αιώνα.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα αναπτύσσεται σε τρεις ζώνες. Στην επάνω απεικονίζονται επτά σκηνές του Δωδεκαόρτου (Ευαγγελισμός, Γέννηση, Υπαπαντή, Κοίμηση Θεοτόκου, Βάπτισμα, Σταύρωση, Εισ Αδου Κάθοδος) και Προφήτες. Η μεσαία αποτελείται από σπηθάρια συμπλεκόμενα μεταξύ τους, που περιέχουν προτομές μειωπικών μαρτύρων. Στην κάτω ζώνη εικονίζονται όρθιες μορφές (συλλειτουργούντων ιεραρχών και διακόνου στο ιερό, αγίων στον κυρίως ναό) και η Ενθρονη Οδηγήτρια. Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας, αντί για το συνηθισμένο για τα Δωδεκάνησα στη θέση αυτή θέμα της Δέησης, εικονίζεται η Βλαχερνίτισσα. Η Δέηση έχει απεικονισθεί αμέσως πιο πάνω, στο μέτωπο της αψίδας.

Το μνημείο, συντηρητικό στο σύνολό του και απλοϊκό, αποτελεί παρόλ' αυτά πολύτιμη μαρτυρία για την ιστορία των νησιών της Δωδεκανήσου στην περίοδο της Ιπποκρατίας.

ANNA-MARIA ΣΙΜΑΤΟΥ, ΡΟΖΑΛΙΑ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ ΤΑΝΑΓΡΑΣ

Ο ναός του Αγ.Θωμά είναι κτισμένος κοντά στην γέφυρα του Ασωπού, απο όπου περνά ο δρόμος που οδηγεί απο την Εθνική οδό Αθηνών -Λαμίας προς το χωριό Αγ.Θωμάς ή Λιάτανη. Προς τα δυτικά υψώνεται ο λόφος της αρχαίας Τανάγρας και το μνημείο είναι τοποθετημένο σε υπερυψωμένο περίβολο , σε δεσπόζουσα θέση στην πεδιάδα της Ασωπίας.

Η ιδιομορφία του μνημείου έγκειται στο οτι σήμερα εξωτερικά παρουσιάζει κυβική μορφή με σχεδόν επίπεδη στέγη και μικρό προεξέχοντα τρούλλο. Η μορφή αυτή αποτελεί το κάτω μέρος γκρεμισμένου σήμερα πύργου, στον οποίο είχε ενσωματωθεί ο προυπάρχων ναός. Η αρχική μορφή του ναού υποδηλώνεται απο τα ίχνη των στεγών , εμφανή κυρίως στην δυτική και ανατολική πλευρά, τα οποία και παρέχουν την δυνατότητα μιας ασφαλούς γραφικής αποκατάστασης της.

Ο ναός ανήκει στους σταυροειδείς εγγεγραμμένους απλούς δικιόνιους με τρούλλο, με ευρύτερη χρονολόγηση στον 12ο αιώνα , ο οποίος πιθανότατα κατασκευάστηκε στη θέση παλαιοχριστιανικού. Η κάτοψη του είναι σχεδόν τετραγωνική (7.88X7.76μ) και η στέγαση των ανατολικών διαμερισμάτων γίνεται με ημικυλινδρικούς θόλους, ενώ των δυτικών με χαμηλωμένα φουρνικά.

Ο χώρος του ιερού περιλαμβάνει τρεις προεξέχουσες ημεξαγωνικές κόγχες, εκ των οποίων η μεσαία φωτίζεται με δίλοβο παράθυρο με μαρμάρινο κιονίσκο, ενώ οι άλλες δύο με μικρότερα μονόλοβα παράθυρα. Η κεντρική είσοδος του ναού , σήμερα μεταποιημένη, διαμορφωνόταν με πεταλόμορφο τόξο, ενώ στην βόρεια και νότια πλευρά ανοίγεται απο ένα μεγάλο τοξωτό παράθυρο με τούβλινο πλαίσιο. Εξωτερικά , αριστερά της εισόδου βρίσκεται εντοιχισμένη αρχαία διδιάλεκτη επιγραφή χαραγμένη σε μαύρο μάρμαρο, με την υπογραφή ΚΑΦΙΣΙΑΣ ΕΠΟΙΗΣΕ. Στη νότια πλευρά εμφανίζεται, κλεισμένο σήμερα, δίλοβο πώρινο παράθυρο τοποθετημένο σε μεγάλο ύψος. Το μεσοβυζαντινό τέμπλο έχει αντικατασταθεί με κτιστό εποχής Τουρκοκρατίας, με τοιχογραφίες των αρχών του αιώνα οι οποίες είναι και οι μοναδικές του ναού. Τμήματα του αρχικού τέμπλου (κιονίσκοι, κοσμητής) σώζονταν διάσπαρτα μέχρι πρότινος στον χώρο του ναού και του προαυλίου. Εξωτερικά, στη δυτική πλευρά του ναού και σε όλο το μήκος του, οριοθετείται απο μεγάλους λίθους, η βάση ενός χώρου εν είδει νάρθηκα με τρία ανοίγματα.

Η τοιχοποιία του ναού είναι μικτή με χρήση κανονικών σπολιών στη βάση και τις γωνίες, και πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής , χαρακτηριστικό της μεσοβυζαντινής περιόδου , απο

κει και πάνω. Ημικατεργασμένοι λίθοι τοποθετούνται σε οριζόντιες σειρές με κατακόρυφους αρμούς που γεμίζονται με κατακόρυφα τούβλα, κουφικά με μορφή ελληνικών γραμμάτων και ψευδοκουφικές διακοσμήσεις. Μεγαλύτερη επιμέλεια δόμησης εμφανίζεται στις κόγχες της ανατολικής πλευράς με λαξευτές ισούψείς πέτρες και συμμετρική τοποθέτηση κουφικών.

Στον περιφραγμένο περίβολο του ναού διακρίνονται διάσπαρτα πολλά αρχαία μέλη ,προφανώς ναού, και σκουρόχρωμες επιτύμβιες στήλες απο τιτανόλιθο. Στα βορειοδυτικά σώζεται θολοσκεπές ταφικό μνημείο με ενσωματωμένα σπόλια.

Η ενσωμάτωση του ναού μέσα σε ένα ψηλότερο κτίσμα που λειτουργούσε πιθανότατα σαν χωροδοποτικός πύργος, έγινε στη διάρκεια της Φραγκοκρατίας (14ος), με σκοπό την επιτήρηση των καλλιερησίμων εκτάσεων στην πεδιάδα του Ασωπού, όπου υπήρχαν και άλλοι παρόμοιοι. Σε αυτή τη φάση υπέστη σημαντικότερες αλλαγές στο εσωτερικό του, χωρίς όμως κατα πάσα πιθανότητα να αλλάξει η χρήση του ιερού του τουλάχιστον, ως παρεκκλησίου. Με αυτή τη μορφή εντοπίζεται και απο τον Leake στις αρχές του 19ου αιώνα, απο τον οποίο όμως αναφέρεται ως φράγκικος πύργος που είχε μετατραπεί σε εκκλησία.

Γενικά, οι περισσότερες αναφορές στο μνημείο γίνονται σε σχέση με τον γειτονικό Ασωπό και με τα σπόλια που βρίσκονται ενσωματωμένα σε αυτό, και ειδικά με την προαναφερθείσα ανεπίγραφη πλάκα, η οποία συγκέντρωσε το ενδιαφέρον των αρχαιολογικών περιηγητών του 19ου αιώνα .

Μέχρι το 1900 περίπου όπως αναφέρει ο Baedeker, το μνημείο διατηρούσε την μορφή πύργου, ενώ τη σημερινή του μορφή πρέπει να απέκτησε μεταξύ 1900 και 1930, όταν αφαιρέθηκε σημαντικό τμήμα του με σκοπό το υλικό της κατεδάφισης να χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή του δρόμου που οδηγούσε στο χωριό. Απο τότε έχει υποστεί πολλές επισκευές σε μια προσπάθεια ευπρεπισμού, αλλά και κλοπές.

Τυπολογικά χαρακτηριστικά στοιχεία του Αγ.Θωμά είναι η ανισοσταθμία στη στέγαση μεταξύ των ανατολικών και δυτικών διαμερισμάτων εξαιτίας των φουρνικών που στεγάζουν τα τελευταία, οι κουφικές διακοσμήσεις, τα δίλοβα παράθυρα με τα πάρινα πλαίσια , το πεταλόμορφο τόξο της εισόδου, το δίλοβο παράθυρο του ιερού.

Το μνημείο σε αποκατεστημένη μορφή , μετά την αφαίρεση των συμπληρωμάτων στις όψεις και αποκατάσταση της αρχικής μορφής του τρούλλου, έδειχνε μια επιμελημένη και πλουσία κατασκευή για ταφικό ή μη παρεκλήσιο της μεσοβυζαντινής περιόδου.

Απο τα επιμέρους στοιχεία του χρονολογείται στα μέσα του 12ου αιώνα και σχετίζεται με επαρχιακά μνημεία της ίδιας εποχής, ελλαδικού τύπου με κάποιες όμως ιδιαίτερες προθέσεις στον εσωτερικό κυρίως χώρο, και πρέπει να ενταχθεί σε μια περίοδο συνέχειας της οικοδομικής δραστηριότητας των αρχών του αιώνα στην περιοχή της Θήβας.

Ἡ Εύρεση και η Ὑψωση του Τιμίου Σταυροῦ στο τρίπτυχο του Κλόντζα

Στο άρθρο αυτό μελετάται το θέμα της Εύρεσης και της Ὑψωσης του Τιμίου Σταυροῦ ὡπως εικονίζονται ἀπὸ τον κρητικό ζωγράφο Γεώργιο Κλόντζα στο κεντρικό φύλλο του γνωστοῦ τρίπτυχου της Πάτμου. Αρχικά ερευνάται η εικονογραφία των θεμάτων και στη συνέχεια επιχειρεῖται ο εντοπισμὸς των προτύπων του ευρηματικὸυ και εκλεκτικὸυ αὐτοῦ ζωγράφου.

Η σκηνή της Εύρεσης του Τιμίου Σταυροῦ, θέμα εντελῶς σπάνιο, εικονίζεται στο τρίπτυχο αὐτὸ μαζί με ἄλλα δευτερεύοντα αφηγηματικά επεισόδια που δεν ἔχουν προηγουμένο στο ρεπερτόριο της βυζαντινῆς ζωγραφικῆς. Στη σκηνή της Ὑψωσης ο ζωγράφος υιοθετεῖ το εικονογραφικό σχῆμα της σπάνιας αὐτῆς βυζαντινῆς παράστασης, ἀλλὰ καινοτομεῖ εικονογραφώντας την ιστορική στιγμή της πρώτης Ὑψωσης, που ἔγινε ἀπὸ τον Ἱερόσολιμο Μακάριο παρουσία της Αγίας Ελένης, και ὄχι την ετήσια τελετή της Ὑψωσης του Σταυροῦ. Ο εικονογραφικός αὐτὸς συμφορμὸς ἀποτελεῖ ἕνα "νεωτερικὸ" σχῆμα. Τα πρότυπά του ἀνάγονται κυρίως στην ἰταλική αναγεννησιακή ζωγραφική ὅπου η εικαστική ἀπόδοση του κύκλου του Σταυροῦ γνώρισε ιδιαίτερη ἀνάπτυξη χάρι στη δημοφιλή *Legenda Aurea* του Jacobus Voragine.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΑΨΕΙΣ ΤΩΝ ΚΑΠΠΑΔΟΚΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ
(Μ. Βασίλειος, Γρηγόριος ο Θεολόγος, Γρηγόριος ο Νύσσης)

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι η αισθητική ερμηνεία της βυζαντινής τέχνης επιχειρήθηκε, κατά καιρούς, χωρίς τη συστηματική εντύπωση στο έργο των Πατέρων της Ανατολικής Εκκλησίας. Η μελέτη του έργου των τριών σπουδαιότερων εκπροσώπων της Καππαδοκικής θεολογίας - του Μ. Βασιλείου, του Γρηγορίου Θεολόγου και του Γρηγορίου Νύσσης - προσφέρει αξιόλογο υλικό για τη στοιχειοθέτηση της βυζαντινής αισθητικής και μάλιστα στις στιγμές της γενέσεώς της (4ος-5ος αι.).

Οι αισθητικές αντιλήψεις των Καππαδοκών θα μπορούσαν να συνοψισθούν στις εξής:

1.- Η ζωγραφική και η γλυπτική είναι τέχνες μιμητικές.

2.- Οι κλασικές αισθητικές αρχές της αρμονίας, συμμετρίας και τάξεως γίνονται αποδεκτές, αφού και από τους τρεις Πατέρες, σύμφωνα με την κλασική παράδοση, το σωματικό κάλλος ορίζεται ως αναλογία και συμμετρία των μερών μεταξύ τους και αυτών προς το όλο, με την προσθήκη του χρώματος. Ο Μ. Βασίλειος προσθέτει ακόμη ότι ωραία μπορεί να είναι και τα απλά πράγματα καθώς και τα ωφέλιμα για τον άνθρωπο, ενώ ο Γρηγόριος Νύσσης βλέπει το ωραίο και στην "τελείαν" φύση. Η αρμονία και η τάξη συνιστούν την ομορφιά του Σύμπαντος, της Εκκλησίας, ως θεανθρώπινης κοινωνίας και της ενάρετης ψυχής.

3.- Οι Καππαδόκες Πατέρες καταφάσκουν απόλυτα το φυσικό κάλλος. Όλη η φύση και, κατ'εξοχήν, ο άνθρωπος, ως ψυχοσωματική ενότητα, δημιουργήθηκε ωραίος, γιατί είναι το "απεικόνισμα του αρχέτυπου κάλλους", του Θεού. Παράλληλα, προβάλλεται και το ασκητικό ιδεώδες με χαρακτηριστικά "το κατεσκληνός του σώματος" και την "εκ της εγκρατείας επανθούσα ωκρίαν".

4.- Η αμαρτία αμαύρωσε το αρχέγονο κάλλος του ανθρώπου. Έτσι τα ανθρώπινα πάθη αποτελούν το "αίσχος" της ψυχής και γι' αυτό τίποτε δεν είναι πιό άσχημο και αποκρουστικό από την εμπασθή ψυχή. Η ασχήμια της ψυχής αντανακλάται και στην εξωτερική όψη του ανθρώπου, όπως ακριβώς και στην όψη του αγίου μπορεί κανείς να διακρίνει τα σημάδια της ενάρετης ψυχής. Ο άνθρωπος, για να ξαναβρεί το "αρχαίον κάλλος", πρέπει να αποκαθάρει την ψυχή του.

5.- Ο άνθρωπος δεν πρέπει να προσκολλάται στο φυσικό κάλλος και να το απολυτοποιεί αλλά, αντίθετα, από την ομορφιά του αισθητού κόσμου

να ανάγεται προς το νοητό. Το φυσικό κάλλος αποτελεί το βάθρο για να φθάσει ο άνθρωπος που έχει καθαρή ψυχή στον ίδιο το θεό, τον "υπέρκαλον", που είναι και η αιτία όλων των ωραίων στον κόσμο. Το θείο κάλλος είναι το αληθινό και "ερασιμιάτατον" κάλλος και αποτελεί το αντικείμενο του ακόρεστου πάθους της ενάρετης ψυχής. Όταν η εξαγνισμένη ψυχή του ανθρώπου φθάσει στη θεωρία του θείου κάλλους, τότε και ο ίδιος ο άνθρωπος γίνεται ωραίος, γιατί "μεταλαμβάνει" της θείας ωραιότητας και η όψη του φωτίζεται.

Είναι φανερό, συνεπώς, ότι βασικές αρχές της κλασικής αισθητικής είχαν από νωρίς ενσωματωθεί στην ορθόδοξη αισθητική, η οποία όχι μόνο δεν απορρίπτει το ωραίο από τη ζωή και την τέχνη αλλά και ανάγεται σε θεολογία του κάλλους. Το φυσικό-σωματικό κάλλος είναι αποδεκτό, όμως δεν εννοείται χωριστά από το κάλλος της ψυχής έτσι, ώστε η σύζευξη αυτή να προσεγγίζει το ιδεώδες της "καλοκαγαθίας".

Όσο και αν αντιλήψεις Πλατωνικές, Αριστοτελικές και Νεοπλατωνικές είναι διάχυτες στο έργο των Καππαδοκών Πατέρων, είναι φανερό η νέα αισθητική. Η αισθητική αυτή προβάλλει την υπέρβαση του φυσικού κάλλους με το "έσω κάλλος" της ψυχής και το "αληθινόν κάλλος", τον θεό. Η συνάντηση της ενάρετης ψυχής με τον θεό γεννά και το αληθινό κάλλος του ανθρώπου, το κάλλος του αγίου, το οποίο και συνιστά το νέο αισθητικό ιδεώδες.

Οι αισθητικές αυτές αντιλήψεις των Καππαδοκών Πατέρων δεν αποτελούν μόνο το θεωρητικό υπόβαθρο για την κατανόηση και ερμηνεία της χριστιανικής τέχνης του 4ου και 5ου αιώνα, συνιστούν και τις θεμελιώδεις αρχές της καθόλου βυζαντινής αισθητικής, εάν ληφθεί υπόψη ότι και οι τρεις Πατέρες επέδρασαν αποφασιστικά στη θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας καθ' όλους τους μετέπειτα αιώνες.

Α.ΣΤΡΑΤΗ

ΟΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ
ΟΔΗΓΗΤΡΙΑΣ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ ΤΗΣ Ι.Μ.ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ

Αντικείμενο της ανακοίνωσης αυτής είναι οι εικόνες του Χριστού Παντοκράτορος και της Παναγίας Οδηγήτριας που φυλάσσονται στον κυρίως ναό του Καθολικού της Ι.Μ.Τιμίου Προδρόμου κοντά στις Σέρρες, της οποίας η ίδρυση χρονολογείται στα πρώτα χρόνια του 14ου αιώνα.

Οι σκαφωτές αυτές εικόνες, διαστάσεων 1,54x1,14x0,03 και 1,50x1,12x0,03μ., αντίστοιχα ήταν σχεδόν άγνωστες στη Βιβλιογραφία και όλοι οι ιστορικοί και προσκυνητές της μονής που έκαναν απλώς λόγο γι' αυτές τις χρονολογούσαν στον 16ο αιώνα. Πρόσφατες εργασίες συντήρησης επιβεβαίωσαν την άποψη ότι πρόκειται για εξαιρετικά έργα της παλαιολογικής ζωγραφικής των φορητών εικόνων, χρονολογημένες με μεγάλη πιθανότητα στο πρώτο τέταρτο του 14ου αιώνα.

Οι εικονογραφικοί τύποι του Χριστού Παντοκράτορος και της Παναγίας Οδηγήτριας με αγγέλους, σε μικρότερη κλίμακα, είναι οι περισσότερο γνωστοί και διαδεδομένοι σ' όλη τη Βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη.

Τα γνωρίσματα της τεχνικής των εικόνων των Σερρών στις οποίες υπερτερεί το ζωγραφικό πλάσμα, με απαλά χρώματα απλωμένα σε γραμμές και ομαλό παρσάμα από το φως στη σκιά είναι κοινά και σ' άλλα έργα όπως φορητές εικόνες, ψηφιδωτά και τοιχογραφίες της εποχής της ακμής των Παλαιολόγων.

Φορητές εικόνες που συγγενεύουν στενάτα με τις παραπάνω εικόνες είναι: οι αμφιπρόσωπες της Ρόδου (Παναγία Οδηγήτρια και Άγιος Νικόλαος) και της Αχρίδας (Παναγία Ψυχώσαστρια και Ευαγγελισμός, Παναγία Οδηγήτρια και Σταύρωση, Παναγία Περιβλεπτός και Εισοδία της Θεοτόκου). Επίσης πολλές στενές σχέσεις παρατηρούνται και με τις απλές όπως της Παναγίας Τριμυθής του Αγίου με τον Άγιο Γεώργιο, του Ελληνικού Ινστιτούτου της Βενετίας με τον Χριστό Παντοκράτορα, του Βυζαντινού μουσείου της Αθήνας με τον Αρχάγγελο Μιχαήλ.

Αξιοσημείωτη είναι η μεγάλη συγγένεια που έχουν οι εικόνες της Μονής Προδρόμου Σερρών με τα ψηφιδωτά και τις τοιχογραφίες του καθολικού και του παρεκκλήσιου της Μονής Χώρας και τα ψηφιδωτά της Μονής Παμμακαριστού στη Κωνσταντινούπολη και τα ψηφιδωτά και τις τοιχογραφίες των Αγίων Αποστόλων και τις τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου Ορφανού στη Θεσσαλονίκη.

Με τον τρόπο αυτό ορίζεται η χρονική περίοδος στην οποία τοποθετούνται οι δύο εικόνες, με τη Μονή Χώρας και την εικόνα του Ευαγγελισμού από το ένα μέρος και την εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ του Βυζαντινού Μουσείου και του Χριστού Παντοκράτορα του Μουσείου του Ερμιτάζ της Πετρούπολης (1370) από το άλλο. Η απόσταση που χωρίζει τις εικόνες μας είναι πολύ μεγαλύτερη από τις τελευταίες και για το λόγο αυτό χρονολογούνται με μεγάλη πιθανότητα στα χρόνια 1320-1330 περίπου.

Η σύνδεση των με την αριστοκρατική τέχνη της πρωτεύουσας του Βυζαντίου οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι εικόνες αυτές έγιναν σε κάποιο ζωγραφικό εργαστήριο της πρωτεύουσας και σχετίζονται με τα καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα του Ιωάννη Καντακουζηνού, του μετέπειτα αυτοκράτορα, κάτω από την προστασία του οποίου είχε τεθεί με αυτοκρατορικό χρυσόβουλο η σταυροπηγιακή και πατριαρχική Μονή του Τιμίου Προδρόμου στις Σέρρες το 1332.

Οι μεγάλες διαστάσεις των εικόνων του Χριστού Παντοκράτορα και της Παναγίας Οδηγήτριας μας κάνει να σκεφθούμε πως πολύ πιθανό οι εικόνες αυτές να είχαν παραγγελθεί ειδικά στη Κωνσταντινούπολη, με σκοπό τη χρησιμοποίησή των ως δεσποτικών στο αρχικό τέμπλο του καθολικού της ονομαστής αυτής μονής της Ανατολικής Μακεδονίας.-

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΠΟ ΤΟΝ ALBRECHT DÜRER ΣΤΟ ΝΙΚΟ ΓΚΑΤΣΟ
(UT PICTURA POESIS - ITERUM)

Γιά τή Ντούλα (+25.11.1991)

Αυτός ο μαύρος τόπος/θά προσινίσει κάποτε
(Νίκος Γκάτσος, 'Αμοργός)

Τή χρονιά πού πεθαίνει ο Κωστής Παλαμάς (27.2.1943) και ή 'Ελλάδα άντηχει από τόν θρηνητικό-για τόν ποιητή-και έγερτικό-κατά του κατακτητή-παιάνα του μεγαλόφωνου Σικελιανού, ο Νίκος Γκάτσος (1916-12.5.1992) κυκλοφορεί τήν περιώ-
νυμη "Αμοργό". Τό προτελευταίο ποίημα τής συλλογής του επιγράφεται: "Ο ιππό-
της και ο θάνατος (1513). Dürer zum Gedächtnis". Ουσιαστικά, πρόκειται για μία
"Εκφραση" του γνωστού χαρακτηριστικού του διασημότερου γερμανού ζωγράφου (1471-
1528), άνεστραμμένη όμως και-τό κυριότερο-μεταπλασμένη στά καθ'ήμας, δηλαδή
μέσα από τή μεταβυζαντινή και νεοελληνική παράδοση.

Η χρονική συγκυρία του ποιήματος και ο τρόπος πού αυτό μεταστοιχειώνει και αναστρέφει ένα όνομαστό "τευτονικό" εικαστικό έργο, δίνει άωρομή νά τε-
θούν ενδιαφέροντα προβλήματα, όπως:

- Γιατί επιλέχθηκε ο Ντύρερ και ποιές ήσαν οι σχέσεις του μέ τή βυζαντι-
νή τέχνη;

- Ποιά είναι ή άμεση ή έμμεση παρουσία του έργου του γερμανού ζωγράφου
στή μεταβυζαντινή τέχνη και από ποιούς δρόμους φθάνει στόν ελληνικό, υπό-
δουλο χώρο;

- Τί ώθει τούς μεταβυζαντινούς τεχνίτες προς τήν "έκειθεν των "Αλπεων"
'Αναγέννηση, παράλληλα μέ τήν "έντεϋθεν των "Αλπεων" τής 'Ιταλίας;

Έξελληνίζοντας ο ποιητής τό Φένο έργο, ακολουθεύ βέβαια παλιά παράδοση,
τόσο στό χώρο τής λογοτεχνίας (Κρητικό θέατρο, Έπτανησιακή Σχολή, Παπαδια-
μάντης κλπ.), όσο και τής Τέχνης (κρητικοί ζωγράφοι, έπτανησιακό και βορειο-
ελλαδικό "μπρόν", κοσμική μεταβυζαντινή και μετεπαναστατική τέχνη κ.ά.).
Και είναι κατά τοϋτο άπολύτως ενδιαφέρουσα αυτή ή διεργασία, διότι ξαναθέ-
τει τό συνεχώς ανανεωνόμενο έρώτημα τής "ελληνικότητας" ή "βυζαντινότητας"
στή νεώτερη (μετά τήν "Αλωση) τέχνη μας. Πρόβλημα πραγματικό και ύπαρκτό,

καί ὄχι ἰδεολόγημα, ὅπως ἔδειξε ἡ πρόωρα χαμένη Ντούλα Μουρίκη στό διεισδυτικό, μεταθανάτιο δοκίμιό της γιά τόν Δομήνικο Θεοτοκόπουλο (1541-1614), ἀνατρέποντας πειστικά σειρά ὄλη Ἑλλήνων μελετητῶν, πού ἀρνοῦνται κάθε σχέση τοῦ Κρητικοῦ μέ τή βυζαντινή παράδοση, μέσα στήν ὁποία γαλουχήθηκε κάτω πα-
ραπάνω ἀπό τό ἕνα τρίτο τῆς ζωῆς του (1541-1567).

Ἐπιλογή βιβλιογραφίας

- H. Wölfflin, Die Kunst Albrecht Dürers, München 1971 (ἀ' ἔκδοση: 1905).
- E. Panofsky, The Life and Art of Albrecht Dürer, Princeton Univ. Press ⁴1971.
- J. Białostocki, Dürer and his critics, 1500-1971. Chapters in the History of ideas..., Baden - Baden 1986.
- Ν. Γκάτσος, Ἀμοργός, Ἀθήνα 1943 (⁶1990).
- Μ. Χατζηδάκης, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος Κρής. Κείμενα 1940-1990, Ἀθήνα 1990.
- Ν. Χατζηνικολάου (ἐπιμ.), Δομήνικος Θεοτοκόπουλος Κρής. Κατάλογος Ἐκθεσῆς (Ἡράκλειο 1990), Δήμος Ἡρακλείου 1990.
- Ν. Τ. Μουρίκη, Ὁ Greco καί τό Βυζάντιο, εἰς: Τετράδια "Εὐθύνης" (ἔκδ.), Δομήνικος Θεοτοκόπουλος Κρής ἐποίει..., Ἀθήνα 1991, σσ. 10 - 41.
- Δημ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, "Ἑλληνικότητα" καί "βυζαντινότητα" στό ἔργο τοῦ Θεοτοκόπουλου..., Πρακτικά Διεθνoῦς Συνεξορίου γιά τόν Γκρέκο (Ἡράκλειο 1990)-ὑπό ἔκδοση.
- Ὁ ἴδιος, Θεοτοκόπουλος ὁ Ἑλληνας. Ἐνα ὑστερόγραφο, εἰς: ΔΧΑΕ, τόμ. ΙΖ' (=Ἀφιέρωμα στή Ντούλα Μουρίκη)-ὑπό ἔκδοση.

ΟΛΥΜΠΙΑ ΧΑΣΟΥΡΑ

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΟ ΛΟΓΚΑΝΙΚΟ ΤΗΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Ο Λογκανικός βρίσκεται 40 χλμ. ΒΔ του Μυστρά. Το σημερινό χωριό ήταν μια ανθηρή πολιτεία στην ύστερη βυζαντινή περίοδο. Αυτό επιβεβαιώνεται από μια σειρά αρχαιολογικά δεδομένα που εντοπίζονται στο χώρο: λείψανα βυζαντινού σπιτιού, μιας "βίγλας" και ενός μεγάλου αριθμού εκκλησιών εκ των οποίων σώζουν τοιχογραφίες αυτές του Αγίου Γεωργίου, των Αγίων Αποστόλων και της Κοίμησης της Θεοτόκου.

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου φέρει κτιτορική επιγραφή και είναι ακριβώς χρονολογημένος στα 1374/75. Σύμφωνα με την επιγραφή τα έξοδα "ανάγερσης και ιστόρησης" έγιναν από τις οικογένειες του ιερέα και νομικού Βασιλείου Κουρτέση και του σεβαστού τζαουσίου Γεωργίου Πελεκάση.

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου είναι μονόχωρος, καμαροσκέπαστος, με ημικυλινδρική αψίδα ιερού. Εσωτερικά ήταν κατάγραφος: στην αψίδα του ιερού, στο τεταρτοσφαιρίο, η Πλατυτέρα στον τύπο της Βλαχερνίτισσας, με το Χριστό-Εμμανουήλ σε μετάλλιο, ανάμεσα σε δυο σεβίζοντες αγγέλους. Στη μεσαία ζώνη η Κοινωνία των Αποστόλων και στον ημικύλινδρο συλλειτουργούντες ιεράρχες. Άλλοι τέσσερις ημίτομοι, μετωπικοί ιεράρχες διακοσμούν το Ιερό ενώ στην κογχή της Πρόθεσης, ο Διάκονος Στέφανος. Η Ανάληψη στην καμάρα του Ιερού και η Πεντηκοστή στο μετωπο της αψίδας. Στο βορειο και νότιο τοίχο αντίστοιχα, πάνω από τη ζώνη των ιεραρχών, η Ψηλάφηση του θωα και μία σπάνια σκηνή: η τελευταία Ευσάνιση του Χριστού στους μαθητές (Λουκ. 24: 42-43). Ο Ευαγγελισμός στον ανατολικό τοίχο του Ιερού, εκατέρωθεν της αψίδας. Στον κυρίως ναό η διάταξη των τοιχογραφιών σε τρεις ζώνες είναι η τυπική της ύστερης βυζαντινής περιόδου. Από το χριστολογικό κύκλο σώζονται μόνο: η Εγερση του Λαζάρου και η Σταύρωση. Από το θεομητορικό κύκλο παριστάνονται η Γέννηση της Παναγίας, τα Εξοδία και η Κοίμηση. Τρεις σκηνές από το Βίο του Αγίου Γεωργίου εικονίζονται στη μεσαία ζώνη του βόρειου τοίχου. Στην κατώτατη ζώνη μεμονωμένες μορφές αγίων: άγιος Γεώργιος ο προστάτης του ναού, στο βορειο τοίχο, δίπλα στο τέμπλο, ανάμεσα στους στυλίτες Δανιήλ και Συμεών. Ακολουθούν οι αγιοί Θανάσιος, Δημήτριος, Νέστωρ, Θεόδωροι Τήρων και Στασπλάτης, Ευστάθιος και Νικήτας. Στο νότιο τοίχο, από ανατολώς προς δυσμάς: αγία ημίτομη, ο Πρόδρομος και ο

αρχάγγελος Μιχαήλ, ο άγιος Νικόλαος, αδιάγνωστος άγιος, ο άγιος Προκόπιος, ο όσιος Νίκων ο "Μετανοείτε" και ο αρχάγγελος Γαβριήλ. Στο δυτικό τοίχο οι άγιες Παρασκευή και Μαρίνα και ο μάρτυρας Αδριανός. Οι άγιοι Κοσμάς, Δαυτιανός και έξι μορφές προσφώντων οι οποίες δε σώζονται άκεραίες, συμπληρώνουν τη διακόσμηση. Το τέμπλο φέρει τοιχογραφίες της ίδιας εποχής με τον υπόλοιπο ναό: Παναγία η "Παντάνασσα" σε στάση θέσης και ο Χριστός, όρθιος, μετωπικός. Ψηλά στο τέμπλο, το Κεράμειον, το Μανδήλιον και Ζεραφείμ.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα του ιερού Βήματος μιμείται το ανάλογο του Αφεντικού του Μυστρά (1311/12-22), γεγονός που ενισχύεται από τη σπανιότατη απεικόνιση της τελευταίας Εμφάνισης του Χριστού στους μαθητές πριν την Ανάληψη (Λουκ. 24: 42-43).

Μελετώντας την εικονογραφία των παραστάσεων διαπιστώνουμε την πρωτοτυπία ορισμένων θεμάτων δίπλα σε στοιχεία συχνά αρχαϊκά. Ο ζωγράφος δανείζεται πρότυπα από δύο μεγάλα μνημεία του Μυστρά: Αφεντικό και Περιβλεπτος.

Οι τοιχογραφίες πρέπει να αποδοθούν σ'ένα συνεργείο. Η παρατηρούμενη διαφορετική στυλιστική απόδοση των μορφών στο ιερό Βήμα, οδήγησε τον Αναστάσιο Ορλάνδο να το χρονολογήσει στο 15ο-16ο αιώνα. Εντούτοις, η απόδοση των προσώπων και του σώματος εντάσσει αυτή τη διακόσμηση μέσα στο γενικότερο κλίμα της όσιμης παλαιολογικής ζωγραφικής. Ειδικότερα, οι ομοιότητες με τον κυρίως ναό σε ουσιογνωμικούς τύπους, στην απόδοση της πτυχολογίας καθώς επίσης και η ενότητα του εικονογραφικού προγράμματος οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η τοιχογράφηση του Ιερού είναι σύγχρονη με αυτήν του κυρίως ναού. Έδώ διακρίνουμε την παρουσία ενός καλλιτέχνη εξαιρετικής κατάρτισης ο οποίος όμως χρησιμοποιεί ποικιλία μοντέλων για την απόδοση των προσώπων και του ανθρώπινου σώματος. Οι συνθέσεις του χαρακτηρίζονται από έντονη αφηγηματική διάθεση και αντιμετωπίζονται συχνά με τρόπο μικρογραφικό.

Η μεγάλη τεχνοτροπική συγγένεια των τοιχογραφιών του Αγίου Γεωργίου με αυτές του Αφεντικού -κυρίως του παρεκκλησίου του Κυπριανού (1366) και του Νότιου παρεκκλησίου (μετά το 1366)- και του Αη-Γιαννάκη (περί το 1375) καταδεικνύει την επίδραση του καλλιτεχνικού κέντρου της περιοχής σε γειτονικά μνημεία. Πρόκειται για μια ζωγραφική άμεσα εξαρτημένη από τα καλλιτεχνικά ρεύματα της πρωτεύουσας του Μορέα όπου ο ζωγράφος του ναού πιθανότατα είχε μαθητεύσει.

